
Lietuvos Mokslo Akademija, LR Seimo Švietimo, mokslo ir kultūros komitetas, Europos Sajungos ateities Lietuvos forumo taryba 2003 m. lapkričio 17 dieną organizavo jungtinę sesiją konferenciją, skirtą lietuvių kalbos padėčiai moksle ir visuomenėje aptarti. Sesijoje buvo pripažinta, kad nepriklausomai nuo to, jog lietuvių kalba įgijo valstybinės kalbos statusą, dabartiniu metu jai vėl kyla grėsmė tapti buitine kalba ir būti išstumta iš kultūros, švietimo, viešojo gyvenimo ir ypač iš mokslo bendruomenės.

Sesija savo rezoliucijoje pasiūlė: Lietuvos Respublikos Vyriausybei, Švietimo ir mokslo ministerijai, kitoms mokslo ir studijų institucijoms peržiūrėti ir pakeisti mokslą bei studijas reguliuojančius teisés aktus, kuriuose yra lietuvių kalbos vartojimo ribojimo ar menkinimo, mokslininko laisvės spausdinti darbus lietuvių kalba suvaržymo požymių; LR Prezidentui, LR Seimui ir LR Vyriausybei, kitoms valstybinėms ir nevalstybinėms institucijoms atkreipti dėmesį į tai, kad būtina imtis skubių priemonių siekiant išsaugoti ir puoselėti lietuvių kalbą kaip pamatinę valstybės vertybę.

Spausdiname Lietuvos MA nario korespondento Romualdo GRIGO straipsnį, kuris yra parengtas minėtoje sesijoje konferencijoje padaryto pranešimo pagrindu.

Lietuvių kalba ir visuomenės bei valstybės institucijų sąmoningumas: sociologinės įžvalgos

Romualdas GRIGAS

Globalizacija ir lietuvių kalba

Socialinio vyksmo smagratis, vadinas dar globalizacija, didina greitį, į šalis taškydamas lietuvių tautos ir jos valstybės segmentus. Pačiais įvairiausiais lygiais ir įvairiausiomis kryptimis plinta kultūrinio, ekonominio ir politinio eksteritorialumo tinklainė, t. y. plečiasi nuo valstybės valios mažai bepriekliausanti socialinio veiksmo ir procesų erdvė. Jokia jėga negali sustabdyti nei to smagročio, nei valstybės sienų nepaisančios tinklainės. Tačiau, vardan pačios civilizacijos egzistencinio prasmingumo, išlieka ne tik būtinybė, bet ir galimybė tuos išsitaškančius, tuos po eksteritorialumo tinklaine tarsi savaimė išsivaikščiojančius segmentus surinkti krūvon, pagelbēti jiems tarp savęs susišaukti, susikalbėti. Išlieka būtinybė ir galimybė įveikti vis akiavaizdesniu tampantį ne tik socialinių segmentų ar struktūrų, bet ir pavienių žmonių tarpusavio susvetimėjimą, pristabdyti gyvenimo slinktį į bedvasę egzistenciją.

Iš savosios patirties žinome: susikalbėjimas susikalbėjimui nelygu. Galima kalbėtis visą dieną ir išsivaikščioti tuščiomis... Susikalbėjimo, susišaukimo rezultatyvumas – pagrindinis veiksnys, lemiantis problemų sprendimą. Problemų, kurias, kaip grybus po lietaus, gimdo ne tik tų pačių, susvetimėjančių segmentų trintis, bet ir įvairiausio po-

būdžio išorinės, už valstybės ribų esančios jėgos bei procesai. Susikalbėjimo būtinybė ypač aktualizuojama naujai atsiveriančios ir būtent integralaus pažinimo ir integralios sąveikos reikalaujančios socialinio vyksmo erdvės.

Bet grįžkime prie to, nuo ko pradėjome... Koks yra išsivaikščiojančių segmentų susišaukimo, susikalbėjimo, arba, moksliskiau, – tautos socialinės bei politinės organizacijos telkimo pamatas? Kas yra toji juos jungianti, cementuojanti medžiaga? Toli gražu tai – ne tik visiems akiavaizdūs, svarbūs pragmatiniai interesai. Jie dažniau žmones supriehina, negu sujungia. Tai ne tik pilietinė visuomenė. Jos tik atskiras apraškas pas save regimė. Ir tas pačias – blokuojamas įvairių aplinkybių.

Tas pamatas – **tai tautinė, nacionalinė savimonė**. Tai nacionalinis, valstybinis patriotizmas. Bet jie pas mus pasiliogoje, deformuoti. O dabar toji deformacija eina jau ne tik iš jaunuomenės, gyvenančios be aiškesnių dväsinių orientyrų. Ji eina ir iš kai kurių valstybės institucijų! Tarsi jos būtų kažkieno raginamos ir pačios skubėtų formuoti pasaulio pilietį – asmenį, pamiršusį savo šaknis; asmenį, nebegirdintį savosios prigimties šauksmo išlikti nariu tokios bendruomenės, kurios buvimas ne skurdintų, bet turintų pasaulį ne vien ir ne tiek materialinėmis, kiek dvasiemis vertybėmis.

Vis dėlto dar turime eksteritorialumui nepasiduodančią, nuo istorinių negandų užsilikusią, išsivaikščiojančius segmentus jungiančią, žmonių, visuomenės ir valstybės institucijų samoningumą tebelemančią medžiagą. Toji medžiaga – *lietuvių kalba*.

Gimtoji kalba primena saugyklą, į kurią ne šimtmečiais, bet tūkstantmečiais buvo kraunamas dvasinės kultūros lobynas. Smogus jai smūgį intelektinės veiklos viršnėse, o toks smūgis istorijoje jau buvo smogtas, – ims dar sparčiau byrėti visa didžiulė konstrukcija, kurią tradičiai vadiname tauta ir nacionaline valstybe. O kaipgi kitaip, jei nesirūpinant kalba iš gyvosios apyvartos sparčiai išstumiamas ne tik visas tradicinės kultūros klasas. Ir ne tik mūsų žmonės yra dviaskai apvagiomi... Gimtosios kalbos menkinimas, žvelgiant net iš globalizacijos poziciją, tolygus tam, kad pasaulio kultūra ir jos įvairovė praranda vieną iš savo fundatorių...

Sekant mūsų įžymiuoju mąstytoju Vytautu Kavoliumi, gimtają kalbą privalome vertinti *kaip lietuvių tautos šerdį*, jos skleidžiamos energijos amžinajį variklį. Gėstant šiam varikliui socialinė energija išsisklaido, ji nebefokusuoja ma viena iš svarbiausių dvasinę kultūrą ugdančių krypčių – nacionalinę bendruomenę siejančią kryptimi.

Bet kurią socialinę struktūrą ar instituciją metaforiškai galėtume įvardyti kaip kūną, o jos aplinkai daromą poveikį arba skleidžiamos energijos pobūdį kaip to kūno sielą, tos struktūros dvasią. Gimtają kalbą, jos išsvystymo ir jos paplitimo laipsnį irgi metaforiškai galėtume priskirti socialinio kūno (o mūsų aptariamos problemos atveju – tautos, visuomenės, valstybės) dvasiai.

Žinoma, tiek visuomenė, tiek valstybė gali funkcionuoti ir vien kaip fizinis kūnas. Jis atlikis būtiniausias fiziologines funkcijas: technologines, informacines, politines... Bet tai bus jau išsigimstantis, pasauliu dvasingumo ir egzistencinės prasmės nebeskleidžiantis kūnas. Kūnas, kuris žmonių gyvenimą užpildo vien technologijų ir informacijos triukšmu; vien sąnaudos interesais grindžiamomis lenktynėmis ir konfliktais. Gimtoji kalba – tai ne tik komunikacijos, žmonių bendravimo priemonė. Visų pirma tai – tautinės, nacionalinės savivokos šaltinis. Tas šaltinis, kurio dėka ne tik natūraliai išgyvenamas, bet ir spalvingiai suvokiamas ir savas, ir visas kitas už žmogaus bei tautos akiračio esantis pasaulis.

Tautos istorija ir kalbos likimas

Mes, lietuviai, skirtingai nuo kitų Europos tautų turime šimtmečiais susiformavusį (ir, žinoma, – formuotą) nelemtą paveldą – aiškiai negatyvaus pobūdžio tradiciją. Tokiae tradicijai be jokių išlygų turime pagrindą priskirti nepagarbą savo kalbai, jos menkinimą. Ši tradicija labai prisdėjo prie mūsų tautos pasmerkimo nenumaldomai istoriškai dūlėti. Teritoriškai ir demografiškai, kultūriškai ir politiškai dūlėti. Taip pat ir civilizacinėms ne-

galioms tautos socialinėje politinėje organizacijoje įtvirtinti. Jau Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikais lietuvių žemų įstaigose lietuvių kalba nebuvo pripažinta. Kaip nurodo kai kurie šaltiniai, unijinės Žečpospolitos Lietuvos teritorijoje oficialiomis buvo pripažintos net šešios kalbos: lenkų, gudų, vokiečių, hebrajų, lotynų ir net arménų (!). Tačiau tarp jų vienos neatsirado krašto autochtonų – lietuvių kalbai. Tai paradoksas, kurio įtikinamai, argumentuotai iki šios dienos negali paaiškinti nei istorikai, nei kultūrologai, nei politologai.

Lietuvių kalba, tapusi žemės sluoksnio, t. y. valstiečių, kalba, buvo paversta tuo barjeru, kuris jau tada suprieseino tautą; atplėše nuo jos pasauliui ir modernizacijai atviriausią sluoksnį – aristokratiją. Atplėše taip pat tegu ir negausią, bet jau aiškius gyvybingumo židinius parodžiusią šviesuomenę. Deja, šie sluoksniai kur kas didesnį įnašą paliko kitų tautų (visų pirmą – lenkų), o ne lietuvių, kultūrai. Jau tais laikais kultūrinio bendravimo su modernėjančiu pasauliu kapiliarai, jiems net neigavus deramos jėgos, tapo užankančiais, nesugebančiais ne tik prie tautos priartinti pasaulio, bet ir jam lietuvių tautą visavertiškai pristatyti.

Valstybiškai mąstant, menka paguoda iš to, kad kaimo bakūžėse užspausta, užkonsernuota kalba išsaugojo savo archajiškumą. Tiesą pasakius, išsaugojo ne tik archajiškumą (kuriuo iki šiol mes linkę tebesididžiuoti), kalbos dėka buvo išsaugota ir pati tautos idėja. Betgi tai buvo jau tik valstiečių tautos idėja (kurią, be kita ko, gana vaizdžiai simbolizuoją ir mūsų valstybinės vėliavos spalvos, artimos Afrikos autochtonų dvasiai...). Lietuvių kalba liko kaip buvusi: santuri ir neniuansuota, labiau išreiškianti valstiečio būtį ir išlaikanti saviteigos nuotolį nuo civilizacijos (pasaulij globalizuojančio) vyksmo. Mes, lietuviai, iš archajinės epochos paveldėjome dešimtis motinos sąvokos atmainų: motušę, mamulę, mamytę... Bet, pavyzdžiu, neturime turtingos priedermés sąvokos, susidedančios iš keliasdešimt jos atmainų, bagažo, kuriuo, tarkim, naudojasi japonai ir kuris išreiškia niuansuotus žmogaus ir šeimos, žmogaus ir bendruomenės, žmogaus ir valstybės, pagaliau – žmogaus ir civilizacijos (civilizuotumo) santykius.

Kokius padarinius mums siūlo nūdienos pastangos išstumti lietuvių kalbą iš aukščiausio intelektinės veiklos sluoksnio – iš mokslo bendruomenės? Nesirengiame jų surašyti į didelį „jaučio odos“ gabalą – tai labai aktualū, bet atskirų studijų dalykas. Apsiribosime tik keliais tautos socialinės organizacijos negatyvius pokyčius nužyminčiais pastebėjimais.

Pirmasis pastebėjimas. Reziumuojančią kritinę analizę pradékime kad ir nuo jaunuomenės – gležniausio, pažeidžiamiausio tautos ir jos ateities sluoksnio...

Jeigu ji būtų ugdoma tautos savivokos, nacionalinio patriotizmo dvasia, – problemas lyg ir nebūtų. Betgi to nėra! Todėl primytinė anglų kalbos (ir kodėl būtent tik jos!)

piršimas pakerta ir šiaip menkus jau iš šeimų varganai bepaveldimus tautinės, nacionalinės savimonės pradus. Smūgis, kaip i paširdžius, suduodamas jaunimo pasaulėžvalgai, jo vertybiniems orientacijoms. Tarsi jam būtų nebyliai, bet atkakliai bumbenama: tavo gimtoji šalis, jos kultūra, jos kalba – ne kažin ko verti. Todėl savo paties labui skubiau orientuokis į užjūrius...

Kitais žodžiais, pažeidžiamas pamatinis (kognityvinis) vertybinių orientacijų formavimosi lygmuo, tautinės savivokos ir nacionalinio patriotizmo šaltinis. Ar ne tai bus viena iš priežasčių, kodėl su kiekvienais metais matome vis akivaizdesnį jaunuomenės dvasinių, dorovinių vertybų stygį ir jo nulemtą dorovinės bei pilietinės elgsenos nuosmukį... Taip ir kirba švietimečiams užduoti klausimą: ar ir toliau bus pasitenkinama gryna formaliu, vien didaktiniu pilietiniu ugdymu, nuo kurio daugelis paauglių suka į narkotikų pavartes?

Antrasis pastebėjimas. Be jokių abejonių, gimtosios kalbos funkcijų siaurinimas vėlgi yra sietinas su moksline, intelektinio elito atskyrimu nuo tautos. O tai reiškia, kad ir plačioji visuomenė yra stumiamā į savotišką izoliaciją nuo pasaulyje vykstančios modernizacijos. Ar tai neprimena anų laikų aristokratijos ir šviesuomenės atskilimo nuo lietuvių tautos ir nutautėjimo, labai prisdėjusio prie visiems mums iš istorijos žinomų mūsų tautos ir jos valstybingumo konvulsijų?

Kintant, evoliucionuojant pasauliui, kinta, tobulėja ir ji išreiškiančios, visuomenės sąmoningumą formuojančios koncepcijos bei žodinės konstrukcijos. Jeigu jos nepasieki žmonių, jie kur kas lengviau paverčiami minkštu moliu, iš kurio sau naudingas figūrėles lipdo pasaulio galinieji... Jau nekalbu apie tai, kad labai susiaurinamas jų praktinių veiksmų rezultatyvumas, efektyvumas. Publikuota, paviešinta filosofo, sociologo, ekonomisto analitinė mintis visada ir staigiai sukelia grandinę reakciją ją išgirdusioje auditorijoje. Toji reakcija primena ir aidą, kuris, pasiekęs tos minties autorių, verčia ją patikslinti, pakoreguoti. Taip vyksta nuolatinis ne tik pasaulio pažinimo, bet ir jo kūrimo procesas. Ir, žinoma, žmogaus – kūrėjo augimas...

Žodinėmis konstrukcijomis mes piešiame pasaulį. Kaip ir kokiomis spalvomis jį nutapome, taip paskui mes su juo ir elgiamės. Tokius priimame ir praktinio veiksmo sprendimus. Ignorujant gimtąją kalbą, tautos dvasinė kultūra, jos paveldas, kuris yra iprasmintas kalbinėmis konstrukcijomis ir sąvokomis, stumiamas į spartesnę degradaciją, tuo, žinoma, prisidedant ir prie žmonių dvasinės, dorovinės kultūros nuosmukio. O kaip kitaip, jeigu eiliniam lietuviui eilinį kartą primenama – jo kalba nevisavertė.

Trečias pastebėjimas. Aiškėjančios tendencijos sumenkinti lietuvių kalbą prisideda prie lietuvių kalbos suprievinimo su Lietuvos valstybe. Toks suprievinimas visų mūsų bėdai, kaip matome iš daugelio kitų faktų, irgi pavirtęs testine tradicija. Tokio suprievinimo mes neaptiksime ne tik pas mūsų kaimynus – skandinavų tautas, bet ir pas

rusus ar lenkus, išgyvenusius, kaip ir mes, ne vieną socialinį kataklizmą.

Buvo istorinis šansas lietuviams ir Lietuvaiapti viena iš iškiliausių Europos, bent Vidurio Europos tautų ir valstybių. Su savo baltiškosios kultūros paveldu. Netapome. Viena aiški tokio likimo priežastis – lietuvių kalbos ištūmimas ir nejteisinimas valstybės gyvenime. Tas faktas akivaizdžiai liudija, kad jau tais laikais buvo nepaisoma etninės lietuvių tautos gyvybinių interesų, nebuvo rūpinamas jos tēstинumu. Mūsų poetas J. Aistis yra rašęs, kad istorijos pradžia, aišku, labai svarbi tautai, bet dar svarbesnė yra tautos istorijos tasa. Anot jo, lietuvių istorijos tasa buvo netąsi; lietuvių tautos istorija buvo palikta savieigai (1).

„Amžinoji šerdis“ ir ją blaškančios trajektorijos

Jeigu istorijos pradžia buvo komplikuota, jeigu tautos tasa buvo „netąsi“, tai gal dabar, įsiliedami į demokratinę Europos tautų ir valstybių bendriją, turime šansą savo tautos istoriją padaryti tąsią? Gal turėtų pakakti išminties nepalikti jos, kaip anais laikais, savieigai? Žvelgiant štai iš tokią poziciją, gal išties nevertėtų pernelyg apeliuoti į tai, kad atkūrus nepriklausomą valstybę būtina vien demokratizuotis, vien eiti atviros visuomenės link. Tiesiog prievalu rimčiau mąstyti ir apie savajį identitetą. Pati nepriklausomybė, juolab – atvira demokratiska visuomenė, dar nieko nereiškia, jeigu išmintingai, apdairiai nesudėlioja mi tautos istorijos tąsai būtini strateginiai akcentai. Tarkim, Prancūzija tautiškumą gali gristi aiškiai pabrėžiamu valstybiniu pilietiškumu, nes turi bene stipriausiai išplėtotą, gilias šaknis turinčią nacionalinę kultūrą (ir neslapukauja dėl kitataučių kultūrinės asimiliacijos), bet Lietuvai sekti kad ir jos pavyzdžiu, juolab – menkinant savo kalbą, vargu ar būtų prottinga. Lietuvos kultūrinis asimiliacinis potencialas dabar (ir artimiausiais dešimtmečiais), švelniai tariant, darosi neaiškus, abejotinas...

Dažnas lietuvių mąstytojas yra nurodės mūsų tautiečiams ypač būdingą bruožą – servilizmą. Tai kitų elgsenos megdžiojimas. Tai įsiteikinėjimas kitam, stipresniams, įtakingesniams. Įvertindami lietuvišką specifiką, tą bruožą galėtume pavadinti kumečio sindromu... Nedidelė bėda, jeigu jį vienas kitas iš mūsų nešiojame. Blogiau, kai toks bruožas nusėda į valstybės įstaigas... Manau, kad lietuvių kalbos vartosenos, o tuo pačiu ir tautos tēstinumo problemą suprasime geriau, jeigu į ją pažvelgsime iš platesnių susiklosčiusio socialinio politinio konteksto pozicijų. Kalbos menkinimas – tai tik akivaizdžiausias simptomas kitų, į tam tikrą sistemą susieinančių problemų...

Vargu ar galima laikyti atsitiktinumu tą faktą, kad 2002 metais priimto naujojo Švietimo įstatymo pirmosios redakcijos projekte jo autorai nepavartojo ne tik lietuvių, bet ir apskritai tautos sąvokos. Tik įsimaišius visuomenei, tik sukelius pilietinį bruzdesį, ji atsirado. Bet įstatymo teksto dvasia liko kaip buvusi – neutrali, netgi abejinga tautinei,

nacionalinei jaunimo savimonei. Švietimo ir mokslo ministerija linkusi pripažinti tik pilietinę visuomenę. Ir dar... Čia aiškinama, kad lietuvių tautos sąvokos paminėjimas programiniuose dokumentuose jėistų Lietuvoje įsikūrūsios tautines mažumas. Tokiame itin reikšmingame jaunosios kartos ugdymo dokumente kaip „Pilietinis išsilavinimas. Pilietinio ugdymo standartai“ (1998), skirtame bendrojo lavinimo mokykloms, tauta ir tautiškumas minimi tik kaip nereikšmingi, šalutiniai dalykai.

Net sovietiniai metais išsikovotas Lietuvos istorijos kurss vidurinėse mokyklose buvo nekvestionuojuojamas. Dabar gali neprisklausomybę atkūrusioje Lietuvoje gausėja mokyklų, kur ši disciplina vis tebesiaurinama, jai skirtas valandas užpildant kitais dėstomaisiais dalykais. Ir niekas už tai neatsako! Apie tokį elgesį būtų galima ir neužsiminti, jeigu nežinotume, kad verstiiniuose istorijos vadoveliuose, iš kurių mokosi mūsų moksleiviai, baltų genčių, taip pat (ir ypač) ir lietuvių istorija aprašoma aiškiai neobjektyviai, menkinant kultūrinį ir politinį paveldą.

Atsirado mūsų autorių aukštosioms mokykloms parašytų vadovelių: „Viešasis administravimas“ (1999, KTU), „Šiuolaikinė valstybė“ (1999, KTU) ir kt., kuriuose, priesingai mūsų šalies Konstitucijos teiginiams, nerراسime tautos, kaip valstybės suvereno, pozicijų aiškinimo. Apskritai, juose irgi nerراسime tautos sąvokos. Medžiaga studijoms pristatoma taip, tarsi vietoj tautos kaip visiškai nuo jos nepriklausomi, savarankūs reiškiniai egzistuotų valstybė, vadyba ir administravimas. Studijuojančiam jaunimui neteikiama pamatinė tiesa, kad valstybė – tai tik tautos civilizacinis rūbas, civilizuotas jos reiškimosi būdas; kad tauta laikosi teisingumu, o valstybė – teisėtumu, tarp kurių niekados nerراسime visiško tapatumo.

2003-ųjų metų pradžioje Lietuvos Seimui buvo pristatytas Etninės kultūros politikos programinis dokumentas. Jo autoriai preambulėje apibrėžė, kad dokumente bus kalbama tik apie etninių ir tautinių mažumų etnokultūros plėtojimo politiką. Toks išskirtinis dèmesys mažumoms buvo motyvuojamas tuo, kad lietuvių etninė kultūra savo raiškai turi gana palankias sąlygas ir dėl to neverta kokio papildomo dèmesio. Kyla teisėtas klausimas: kodėl šio dokumento autoriai neišdrisko atvirai ir nedviprasmiškai jo pavadinti taip, kaip ir priklausytu pagal turinį: „Lietuvos tautinių mažumų etninės kultūros politika“?..

Tokie ir panašūs faktai – tai ne vien servilizmą ar „kumečio sindromą“ primenantys faktai. Tai ir šliaužiantis neatsakingumas už savo tautos (kaip valstybės pamato bei garantu) likimą.

Šioje nedidelėje kritinėje faktografinio pobūdžio apžvalgėje paliečiau klausimus, kurie tiesiogiai priklausytu Švietimo ir mokslo ministerijos kompetencijai – būtent tai valstybės institucijai, kuri, nesusimąstydamas apie tolesnius padarinius, iniciuoja lietuvių kalbos menkinimą ir net ištūmimą iš mokslo bendruomenės skelbiamu publikacijų.

Dvieju tėvynių kryžkelėje

Noromis nenoromis esame priversti susimąstyti apie dvasinės ir geografinės Tėvynės kryžkelę, kurioje yra atsidūrusi (o gal įstumta?) mūsų jaunoji karta. **Dvasinę Tėvynę** suprantame kaip žmogaus natūralų, prigimtinį ryšį, jo tapatinimą su savo gimtine, joje gyvenančiais žmonėmis; su jos charakteri formuojančia gamta ir papročiais; su tauta, jos valstybe ir, žinoma, su gimtaja kalba. Tas ryšys grindžiamas ne nauda, ne materialiu ar kitokiu išskaičiavimu, bet kaip žmogaus egzistencijos, jo būties dalykas; kaip tautos socialinio unikalumo ir jos istorinio likimo išgyvenimas. Dvasinė Tėvynė – tai ir to ryšio susakralinimas.

Geografinę Tėvynę galime įsivaizduoti kaip įgytą pilietybę ir gyvenamają šalį, įteisintą labiau formalizuotą, o ne įvardytą žmogaus ryšį su savo tauta, jos valstybe ir jų likimu. Šis ryšys emocionaliai neutralus, nesaistomas pamatiniais moraliniais įspareigojimais ar priedermėmis. Jis greičiau vertinamas kokios nors aiškiai apčiuopiamos naujos (ekonominės, politinės, prestižinės, profesinės karjeros ir pan.) sumetimais. Geografinės Tėvynės samprata liečiavo (ypač jauniosios kartos) sąmonėje buvo pačiais įvairiausiais būdais diegama ir skatinama sovietų okupacijos metais. Ir, suprantama, davė rezultatų (kuriuos ir šiandien aiškiausiai regime).

Įžymus kirgizų tautybės rašytojas Čingizas Aitmatovas – vienas iš drąsesnių sovietinių metų mąstytojų, įvertinęs šiuos kultūrinius, vertybinius pasikeitimus, į plačiąją apyvartą buvo įvedęs mankarto sąvoką. Ją taikė tiems savo tautiečiams (žinoma, ir kitų tautų atstovams), kurie dėl kokių nors aplinkybių prarado savo tautos istorinę kultūrinę atmintį, atitrūko nuo savo šaknų, nutraukė ryšius su juos maitinusia etnopraeitimi ir dėl to tapo dvasinių moralinių vertybių skersvėjui. Tokie ir jiems panašūs žmonės pasklido po įvairias socialines struktūras ir institucijas, gausino neonomadą (naujujų klajoklių – bastūnų) gretas. Lieka tik pridurti: sovietinė sistema, sąmoningai ar nesąmoningai skatinusi mankurtizmą, norėdama išspręsti vieną iš pagrindinių savo problemų – sulydyti tautas į vieną pilką masę, padarė didžiulį nusikaltimą žmonijai. To nusikaltimo rezultatas – ne tik tai, kad daugeliui dvasinė Tėvynė – jų tautos istorinė Tėvynė virto paprasta geografine erdve, gyvenamosios teritorijos (tegu ir valstybingumo požymius turinčios) pavadinimu. Šitu virsmu buvo nurašoma ir tautos dvasinė kultūra, jos paveldas. Bet tai buvo sovietiniai metai...

Jaunajai kartai šiandien yra svetimas, mažai besuprantamas gimtosios žemės (ir dvasinės Tėvynės) šauksmas, kurį savo krūtinėse tebenešioja senesnioji karta – tas šauksmas, kuris sudarė „tautos idėjos“, tautinės jungties pagrindą; teikė jėgų nepaliaujamoms, gal tik formas, metodus keičiančioms pastangoms išsaugoti savastį. Jauniesiems šiandien, ko gero, labiau protu, o ne širdimi suvokiama ir dramatiška lietuvių tautos istorija. Tą patį (arba

beveik tą patį) galima pasakyti ir apie viduriniąjį (pioneerijos ir komjaunimo auklėtą) kartą, kuri šiandien yra išėjusi į mūsų valstybės ekonominio, kultūrinio ir politinio veiksмо areną.

Kas atsitiko nepriklausomybę atgavusioje ir į demokratinės Europos Sąjungą žengiančioje Lietuvoje, jeigu užsimota menkinti savo tautos kalbą – tautos, kuri per šimtmecius išnešiojo, išsaugojo ir vėl realizavo valstybingumo idėją? Jeigu matome aiškias, nedviprasmiškas pastangas ištumti savają, archaiškiausią iš visų indoeuropietiškųjų, kalbą iš subtiliausiuose intelektinėse veiklos erdviuose? Tokį klausimą savaime iškelia ne aukščiau išdėstyti autorius samprotavimai ir apmąstymai, bet visus juos pagimdės kontekstas. Tas kontekstas, kurį filosofiškai galėtume apibūdinti kaip dabartinę tautos būtį. O tos būties pagrindinis bruožas – gėstanti tautos dvasia, ištantis jos narių bendruomeninis sutarimas. Ir, žinoma, tradiciškai susiklostęs valdančiojo elito atitrūkimas nuo tautos; tuo paaškinamas jos valios ir gyvybinių interesų nepaisymas.

Tautos interpretacija: „jsivainduojama ar reali duotybė“

Mokslo pasaulyje visada rasisi jdomių, ypatingu originalumu išskiriančių autorų. Vienas iš tokiių – JAV Kornelio universiteto profesorius Benediktas Andersonas. Kaip masalą apmąstymams ir diskusijoms jisai yra išmetęs šiaip savotiškai jdomią mokslinę konstrukciją, kad tauta téra „jsivainduojama bendruomenė“. Ir ne daugiau... Šis autorius bando įrodyti, kad tauta yra tik tam tikrų istorinių kultūrinių aplinkybių (kapitalizmo!) kontekste „išrandama“ arba sąmoningai (siekiant aiškiai) užsibrėžtų politinių tikslų (rinkos plėtimas) sukonstruojama bendruomenė. B. Andersonas įsitikinės teigia, kad ir vieningos (bendrinės) kalbos, kaip pagrindinio tautos bruožo, atsiradimą ir įsitvirtinimą lémė „būtent kapitalizmas, kuris, kiek leido gramatika ir sintaksė, sukūrė mechaniskai dauginamas spaudos kalbas, tinkamas skleisti rinkoje“ (2, 60).

Pakankamai akivaizdu, kad, be kapitalizmo, egzistavo ir egzistuoja daug kitų veiksnių, lėmusių ir lemiančių šiuolaikinės tautos atsiradimą ir įsitvirtinimą pasaulio kultūrinėje ir politinėje erdvėje. Tarp tų veiksnių, kalbant ir apie mūsų, t. y. lietuvių, atveji, gali būti ne tik etnokultūriniai ar religiniai (pasaulėžiūrų) ypatumai, gamtos sąlygos, bet ir savigyna, gintis prieš kitų kultūrų ar tautų eksplansas (imtinai iki archetipus kultivuojančios žmogaus sąmonės). Kitas dalykas – bendrinė kalba. Ją neabejotina, anot B. Andersono, padėjo suformuoti spauda, rinkos interesai. Bet ir čia mūsų atveju lietuviškoji spauda, bent iš pradžių, nedaug ką bendra turėjo su kapitalizmu.

Šią apžvalgėlę pradėjau nuo B. Andersono neatsitinkančių. Esama ir pas mus autorų, kurie JAV profesoriaus konstrukciją priima be išlygu ir vadovaujasi plėtotodami savasias. Jie, rodos, nesunkiai įtikino aukščiau minėtą ministe-

riją, kad tautinės, etninės mažumos yra kur kas didesnio dėmesio nusipelnę objektai nei valstybės titulinė tauta. Šie konsultantai, pasiremdami B. Andersono ir kitų iš jų pa-našių autorų samprotavimais, teigia, kad tautos, nacijos, nacionalizmo ir tautiškumo sąvokos yra susijusios su ideologinių klodais, netgi su nacizmu ir fašizmu, ir dėl visų šių priežasčių jos „nėra mokslinę kritiką atitinkančios sąvokos, ir šiandien yra greičiau istorinio tyrimo objektas, o ne akademinių socialinių mokslo instrumentas“ (6, 17).

Būtų labai gerai, jeigu garbinga valstybės institucija, atsakinga už jaunuomenės ugdymą, žinotų ir kitus pasaulinį pripažinimą turinčius autorius. Tarkim, kad ir Rodžer-s Brubakeris, irgi toje pačioje JAV tebegyvuojantį profesorių. Kadangi svarstomas klausimas yra labai svarbus ir iš diskusijos dalyvių reikalaujantis aiškios principinės pozicijos, drįstu pacituoti keletą minėto autorius teiginių...

Jo manymu, moderni valstybė „nėra tik teritorinė, į lygių teritorinių valstybių sistemą įtvirtinta valstybė: ji yra taip pat ir tautinė valstybė“. Beveik visos modernios valstybės yra (ar siekia būti) tautinės valstybės. Beveik visos iš jų pripažsta **legitimuojančią tautos... suvereniteto doktriną**. Beveik visos iš jų pretenduoja semtis valstybės galios iš tautos ar liaudies ir naudoti ją tautos ar liaudies labui, o ne šiaip tiesiog valdyti“ (4, 53). Toliau apiben-drindamas jis teigia: „Betgi numatomoje ateityje **tautinė valstybė ir nacionalinė pilietybė** labai tvirtai – galbūt per tvirtai liks su mumis“ (4, 279); ir kad tie, „kurie pranašauja apie atsiradusį potautinį amžių, per anksti pasmerkia tautinę valstybę istoriniam šiukšlynui“ (4, 281).

Tokių šiuolaikinių autorų, kaip Brubakeris, galėtume pateikti visą krūvą. Pagaliau, kad ir formuluočę įterptą į dar irgi nepasenusią, tik prieš dešimtmjetį išleistą fundamentalią „Encyclopaedia Britannica“. 8-ajame jos tome teigiama: „Nacionalizmas yra visiškai modernus reiškinys. Jis atsiranda iš įsitikinimo, kad tauta yra pirminis politinės ištakimybės pagrindas“ (10, 552).

Manau, nebus nukrypta nuo temos, jeigu pateiksiu dar vieną autorų, kurio prieš Antrajį pasaulinį karą suformuluotas apibrėžimas – esu įsitikinės – iki šiol nepraranda savo gilio prasmės ir plataus jų pagimdžiusio konteksto...

Įžymus rusų filosofas N. Berdiajevas, gyvenęs ir miręs emigracijoje, štai kaip yra apibrėžęs tautą: „Tauta nėra to ar kito istorinio laikotarpio empirinis reiškinys. Tauta yra **mistinis organizmas, mistinė asmenybė**, bet ne istorinio vyksmo reiškinys, – rašo šis filosofas. – Tauta nėra nei gyvenanti karta, nei visų kartų visuma. Tauta nėra sudedamoji, ji yra kažkas pirmapradžiško. Tai amžinai gyvas istorinio vyksmo subjektas, joje gyvena visos buvusios ir dabartinės kartos. **Tauta turi ontologinį branduolių**. Tautinė prigimtis nugali laiką. **Tautos dvasia neleidžia dabarciai ir ateiciā ryti praeities**. Tauta visada veržiasi į nesunaikinamumą, į mirties nugalėjimą“ (3, 76).

Šią ilgą filosofo ir mąstytojo citatą pateikiau sąmoningai. Dėmesį siūlyčiau atkreipti į mano išskirtas, pabrauktas

N. Berdajevio mintis. Pragmatizmu, apčiuopiamos naudos siekimu gyvenančiame pasaulyje visi mistiniai reiškiniai, nors ir lėtai, miršta. Mes taip pat regime, kad vartojimo kultas, supermodernios technologijos, sprogimui prilygintini dabartiniai informacijos srautai, apskritai supranacionalinės (virštautinės) struktūros gesina tautos dvasią, netgi jos idėją. O jai gęstant būtent ir atsiveria platėjančios galimybės dabarčiai ir ateičiai „*ryti praeitj*“. Ne tik tautos praeitj, bet ir kultūros, ypač jos dvasinio komponento paveldą. Nepaisant šių tendencijų ir aplinkybių, negatyviai veikiančių tautos substancialumą, galima tvirtinti, kad tauta, anot N. Berdajevio, išsaugo **ontologinį** (t. y. būties, egzistencijos prasmės) **branduoli**. Tauta išlieka kaip efektyvus kultūros kūrimo, jos akumuliacimo ir perteikimo būdas. Išlieka itin efektyvi žmonijos evoliucijos pagimdyta socialinės (taip pat ir politinės) organizacijos forma; išlieka kaip socialinės integracijos, visų pirma grindžiamos idealiosiomis vertybėmis, būdas, o tuo pačiu – ir socialinės tvarkos palaikymo priemonė ar mechanizmas ir pan. Pagaliau, tauta išlieka kaip individu identiteto galimybė ir pagrindas... Žodžiu, visuotinės globalizacijos ir pasaulio visuomenės link sukanti modernizacija net ir nemanu rašyti tautos, vyksta tik jos substancialumo slinkis „supranacionalėjimo“ link. Tas faktas pripažstamas ir nūdienos sparčiai besiglobalizuojantį pasaulį jvairiausias aspektas nagrinėjančioje, platų pripažinimą įgijusioje fundamentalioje kolektyvinėje studijoje:

„Yra akivaizdžių ženkli, leidžiančių teigti, kad nacionalinių kultūrų fragmentavimosi procesas išlieka ir nūdienos pasaulyje“ (12, 407). Tačiau čia pat perspėjama: „Tikrasis pavoju bet kokiam nacionaliniam projektui turbūt kyla daugiau iš kultūrinio kosmopolitizmo užuomazgų...“ (12, 408). Na, o tokias užuomazgas pirmiausia turėtume regėti savyje, savo pačių šalyje ir savikritiškai jas vertinti... Nemažiau pasaulyje žinomas globalizacijos analitikas J. Tomlinsonas irgi teigia, „jog artimoje ateityje nacionalinės kultūros tikriausiai išliks labai reikšmingos kultūrinio tapatumo gairės“ (11, 113). Savaime aišku, kad nacionalinių (tautinių) kultūrų pagrindą sudaro kalba kaip „amžinoji“ tautinės, nacionalinės tapatybės ir išskirtinumo, dvaniškės kultūros regeneravimo ir pasaulio kultūrinės jvairovės garantas.

Tautiškumas ir pilietiškumas: darnos paieška

Tie, kurie šiandien disponuoja politinėmis ir organizacinėmis galiomis ir linkę menkinti lietuvių kalbą, stumti ją iš mokslo bendruomenės vartosenos, visada suranda pateisinamą priežasčių. Viena iš jų – pilietiškumo akcentavimas; manymas, kad tai ir išsprendžia vos ne visas demokratinės, atviros visuomenės ugdymo problemas. Ryšium su šiuo ypač jauniosios kartos ugdyme „pamėgtu“ akcentu pabandysime atidžiau pažvelgti į visiems mums jautrų tautybės ir pilietiškės santykį.

Man regis, kad daugelis iš mūsų intuityviai suvokia me, jog šiame santykije esama ir nesusipratimų, ir tam tikrų prieštaravimų. Todėl, norėdami išsiaiškinti problemą, pabandykime apibrėžti ne tik skiriamuosius šių dviejų sąvokų reikšmių kontūrus, bet ir jų „natūralaus sugyvenimo“ (biologų kalba – simbiozės) galimybę.

Žmogaus **tautiškumas, tautybė** sietini su kultūra, tiksliau – su bendravimo bei elgsenos normomis, kultūros simboliniais ženklais, mąstymo ypatumais (kurie pirmiausiai reiškiami būtent vartojama kalba, jos etnografine prigimtimi), su gyvenimo būdu. **Tautybė** labiau **nei pilietiškė** nusako asmens priklausomybę žmonių dvasminei bendruomenei – t. y. bendruomenei, jungiamai ne tiek pragmatinių, kiek dvasinį vertybų, – bendruomenei, turinčiai savo, etnokultūrinę, atmintį, paveldą – savo papročius bei tradicijas; etnopsichologinius bruožus, istorinį likimą ir tēsinumą; ryšio su gamta etnopsichologinį specifiškumą ir pan. Ir visai nesvarbu, kad tokia bendruomenė, kai kurių supermodernaus mąstymo autorių (kaip antai B. Andersono) yra jvardijama kaip „jsivaizduojama bendruomenė“. Tautybė, reiksdama žmogaus identitetą, nusako taip pat ir jo santykį su pasauliu, su kitomis tautomis.

Tuo tarpu **pilietybė**, mūsų supratimu, pakankamai vaizdžiai išreiškia, kad asmuo priklauso tam tikram tiksliai apibréžtam valstybiniam (teritoriniam, nacionaliniam) dariui ir vykdo šiame darinyje tam tikras, irgi konstitucijos bei įstatymų (taip pat ir demokratinės, pilietinės visuomenės) apibréžtas teises ir pareigas. Visų pirma, pilietybė – tai visuma teisių ir pareigų, kurias prisiima žmogus, tapęs valstybės nariu. **O pilietiškumas** – tai būdas arba kultūra, nusakanti, kaip tos teisės ir pareigos, taip pat ir asmens interesai yra išreiškiami. **Pilietiškumas** nusako ir žmonių bendravimo, jų sąveikavimo pobūdį; nusako viešosios veiklos kultūrą, kuri labiau sietina ne tiek su dvasiiniu žmogaus gyvenimu, bet su konkretių socialinių problemų sprendimui bei tikslų realizavimu. Taip pat ir su valstybės institucijų veikla. Suprantama, kad atitinkamų teisių bei pareigų savo piliečių atžvilgiu turi ir valstybė, jos valdžią vykdančios institucijos. Ir kad nuo jų elgsenos gana dideli dalimi priklauso visuomenės ir jos narių pilietišumas, to pilietiškumo raiškos kultūra.

Lietuvių kalbos vartosena ir jos erdvė nusako ne tik žmonių dvasinio, bet ir gryna praktinio pobūdžio (kaip antai mokslių darbų publikavimo) interesus. O tai reiškia, kad mes kalbos vartosenoje matome aiškų tautiškumo ir pilietiškumo ryšį ir jo tą ar kitą raiškos laipsnį. Taigi tarp tautybės ir pilietiškės, lygiai kaip ir tarp tautiškumo ir pilietiškumo, esama itin glaudaus ryšio. Bet kuri tauta dažniausiai turi savo valstybę, o jos narių pilietinė padėtis ir pareigos visada sietinos su pilietybė ir pilietiškumu. Kitais žodžiais tariant, asmeniui vienu metu yra būdingi tautybės ir pilietiškės, tautiškumo ir pilietiškumo bruožai. Tačiau žmogaus interesai ir socialinės elgsenos motyvai atskirais atvejais, žvelgiant iš tautos bei tautiškumo pozicijų, gali

būti vienokie, žvelgiant iš pilietiškumo ar valstybės plėtojimo, jos „elgsenos“ poziciją, – kitokie.

Kalbant apie tautiškumo ir pilietiškumo santykį pravartu nepamiršti štai tokios aplinkybės... Visuomenė neišvengiamai sekularizuojasi ir laisvėja nuo ilgus amžius dominavusios religinės/bažnytinės organizacijos, kuri savo vertybėmis bei formomis užpildydavo žmonių dvasinį gyvenimą. Tuo tarpu tautiškumas tebeisišieka gana efektyviu šio gyvenimo bastionu, netgi stiprinančiu savo pozicijas. Betgi tebus leista pasikartoti – tautiškumo „amžinaja šerdimi“ yra kalba, jos vartosena.

Reziumuojant šių dviejų sąvokų bei reiškinį – tautiškumo ir pilietiškumo – apžvalgėlę galime padaryti vieną svarbią išvadą: tautiškumo ir pilietiškumo sajunga, vienas kitą papildantis junginys daro tvirtesnę, gyvybingesnę ne tik tautą, ne tik jos pagrindu egzistuojančią valstybę, bet palengvina ir tos nelemtosios, lietuviams būdingos tautos ir valstybės atskirties problemos, apie kurią jau buvome kalbėję aukščiau, sprendimą.

Apibendrinančios mintys

Po visų kritinių pastebėjimų, sugretinimų ir apmąstytių rimtesnius apibendrinimus bei išvadas būtų galima paliki daryti ir pačiam skaitytojui. Tačiau prisiimdam i jvertindam šimtmečiais skaičiuojamą lietuvių tautos evolucionavimui ypač nepalankią istoriją, šiandienių klausimą dėl gimtosios kalbos vartosenos ir jos perspektyvų galėtume suformuluoti kad ir tokia hipotetinė forma: kokioms jėgomis visa tai naudinga? Kas visu tuo yra labiausiai suinteresuotas? Tokia tiesmuka forma nedrįsčiau formuluoti, jeigu visi nežinotume, kad tautinių, nacionalinių kultūrų likimu ir nacionalinėmis kalbomis tiesiogiai ir nedviprasmiškai yra rūpinamasi Euruosajungoje. Prisiminkime kad ir šios Sajungos parlamento pirmininko P. Cokso kalbą, pasakyta pereitų metų gegužės mėnesį mūsų Seime. Jis, priesingai mūsų politikams ir švietimiečiams, astringai agitavo už lietuviybę, už iškilesnį, įdomesnį ir oresnį veidą, su kuriuo mes įsilietume į Europos bendriją.

Todėl tam tikru paradoksu reikia laikyti ir tai, kad šis mūsų pokalbis apie lietuvių kalbos statusą ir jos likimą Lietuvos valstybėje vyksta minint lietuviškosios spaudos atgavimo šimtmečio jubiliejų... Minint ne šiaip „parapijinię“ sukaktį, bet jvykį, kurį UNESCO pripažįsta kaip svarbią pergalę prieš tautinę priespaudą. Tikras paradoksas, kad mums dėl savojo tautinio, nacionalinio identiteto šerdies – o ją sudaro gimtoji kalba – tenka bylinėtis ne su aneksijos užmačias puoselėjusiais mūsų kaimynais, bet su savo atkurtos valstybės institucijomis. Tai vertintina kaip faktas, bylojantis apie mums, kaip tautai ir jos valstybei, būdingą civilizacinių negalavimą.

Visiems mums: ir mokslo bendruomenei, ir plačiajai visuomenei, ir ypač mūsų politikams turi rūpēti, kas pasauliye įsitvirtins. Prasmė ar beprasmybė? Kultūrų įvairovė ir

tautinių, nacionalinių identitetų žavesys ar unifikuotų technologijų ir besielės informacijos gausmas? Pakylėta nuo žemės žmogaus dvasia ar dolerio įsuktas netramdomas vartojimo kultas?

Lieka pasikliauti mąstančios visuomenės sąmoningumu: intelligentijos, mokslo bei universitetinės bendruomenės sąmoningumu. Ir, žinoma, pirmiausia – šalies politinių jėgų sąmoningumu. Lieka pasikliauti intelektinio ir politinio elito sugebėjimu ne tik deramai įvertinti globalizacijos pobūdį, bet ir, metams bėgant, vis labiau ryškėjanti lietuvių tautos trapumą, jos pažeidžiamumą. Šiandien, ko gero, mums yra nepaprastai svarbu siekti išminties ir veiksmo dermės...

2003 m. lapkritis–gruodis

LITERATŪRA:

1. Aistis J. Milfordo gatvės elegijos. – Vilnius, 1991.
2. Anderson B. Įsivaizduojamos bendruomenės. – Vilnius: Baltos lankos, ALK, 2000.
3. Berdajev N. Filosofija Neravenstva. – Berlyn: Obelisk, 1932.
4. Brubaker R. Pilietybė ir tautiškumas Prancūzijoje ir Vokietijoje. – Vilnius: Pradai, ALK, 1998.
5. Grigas R. Tautinė savivoka. – Vilnius: Rosma, 2001.
6. Kasatkina N., Leončikas T. Lietuvos etninių grupių adaptacija: kontekstas ir eiga. – Vilnius, 2003.
7. Lietuvos valstybė XII–XVIII a. – Vilnius, 1997.
8. Nationalism. – Oxford, New York: Oxford University press, 1996.
9. Pilietinis ugdymas mokykloje. – AB OVO, 1998.
10. The New Encyclopaedia Britannica. – 1991, pl 8.
11. Tomlinson J. Globalizacija ir kultūra. – Vilnius: ALK, 2002.
12. Held D., McGrew A., Goldblatt A., Perraton J. Globaliniai pokyčiai: politika, ekonomika ir kultūra. – Vilnius: Margi raštai, ALK, 2002.

Lithuanian Language and the Consciousness of Society and State Institutions (Sociological providence)

Romualdas GRIGAS

The article, which is predicated on its logical theoretical thought, claims the impact of the globalization to the Lithuanian language and at the same time to the national self-awareness. The author describes the national history of Lithuania and a fussy destiny of the Lithuanian language, as well as its use and derogation, also the loss of state support. The author draws the resumptive conclusions on the derogation of the Lithuanian language in academical community and in studies and on its reflection on the society. The author states that one feature of Lithuanian national character, namely, servilism is one of the reasons of the derogation of the language.

The derogation of the language is considered in a broad context of the national self-awareness blocking that determines the transformation of the spiritual image of the motherland to the geographical country context.

The author explains the circumstances of the Lithuanian language usage and at the same time proposes introductory interpretations of a contemporary role of the nation, nationality and civility. The article has been finished with an appeal to the awareness of society and political structures, for it influences the usage of the Lithuanian language in the intellectual community. The author states that it is the guarantee of continuity and modernization of the Lithuanian nation.

Kas šiandien vyksta mūsų liaudies kultūros baruose?

Daiva TAMOŠAITYTĖ

Jeigu šiandien manęs kas nors paklaustų, kas yra liaudies kultūra, turėčiau gerokai pasukti galvą, idant sukurpičiau išsamų atsakymą. Ir vis tiek jis būtų nevienareikšmis. Tai ne vien tradicinė kultūra, kurios gajumą ir autentišką grožį tebesaugo, manding, sąmoningiausia kurianti lietuvių tautos dalis, o praėjusioji Dainų šventė tatai tik patvirtina. Mūsų amžiaus apokalipsiniai procesai verčia viską vertinti pagal nekasdienius kriterijus, ir pamažu nebelieka gyvenimo srities, į kurią nereikėtų pažvelgti iš naujo. Šis žvilgsnis, jei apskritai norime susigaudyti, ne vien patirti visuotiną chaosą, pasikeitimą spartą, įvairiausią jėgų sąveiką bei sustiprėjusius, nuožmius konfliktus, vykstančius kone kiek-viename Žemės lopinėlyje, neišvengiamai turi būti žvilgsnis stebėtojo, pajégiančio atsiplėsti nuo kunkuliuojančių šios praradimų ir atradimų epochos verpetų ir pakilti aukštai virš drumstų vandenų, kad jie nepaskandintų paskutinio sveiko proto krislelio. Nebūtina daryti ekskursų į užjūrius, pakanka ir Lietuvos, kurioje ryškūs tie patys pasauly krečiančios karštinės požymiai. Be abejo, mes turime skaudžios patirties, kuri mus daro stipresnius ir atsparesnius, nors planingai ardantieji mūsų valstybės pamatus daro viską, kad ją pamirštume, kad kaip galima greičiau degraduotų Lietuvos piliečio asmenybę, išnyktų tautiniai herojai ir visi apčiuopiami simboliai, susiję su nacionaline savigarda.¹ Trylika metų stebėti, kaip kryptingai (o ar sąmoningai – jau kitas klausimas) griaunami žmogiškumo pamatai, – užsiémimas ne iš malonių. Pagaliau sulaukėme akivaizdžių kultūros stokos, jos neugdymo padarinių, kai nesuvokimas, kas skiria teisinę valstybę nuo neteisinės (totalitarinės, autoritarinės etc.), dėl ko blogai imti ar duoti kąsių ir kiti dorianės sąmonės nunykimo reiškiniai mūsų laivo nebežemiausios, o aukščiausios klasės denye išpūdė skylę, pro kurią vidun ėmė veržtis to tik ir laukiančios kriminalinės ir kitokios fatalinės pasaulio jėgos. Akivaizdus atbulinis švietimo reformos rezultatas ir ypač humanitarinių mokslo nustūmimo į šalį neišvengiama atveika, o kalbant plačiau, humanistinių vertibių *fiasco* – štai toks šiurpus vaizdas, atskleidžiąs antihumanistinės – kitos (ar tikrai?) liaudies kultūros, apie kurią nekalbėti jau nebevalia, akivarą. Viskas, ką daro eilinis statistinis Lietuvos pilietis, nelyginant kadai-se etnografinio kaimo valstietis, jeina į liaudies kultūros lauką, nes jau nebegalima neperžengiamais riboženkliais atidalyti profaniškosios ir sakralinės, etnografinės ir moderniosios bei kitų žmogaus veiklos dichotomiškai išdėstomų sričių – toks skirstymas jau pasenęs, o žmogus vienu metu

koegzistuoja visuose arba daugelyje anksčiau atskirtų socialinės realybės laukų.

Praėjusi Dainų šventė virto dideliu akstinu apie visa tai pamąstyti, ir ne tik pamąstyti, bet galų gale pasakyti tai, kas yra nutyliama, nes perdėm skausminga. Man ji simbolizuoja kertinį mūsų liaudies kultūros „suklupimo akmenį”, todėl ir atsidūrė šio rašinio židiny. Iškart pateikiu savo esminius teiginius: 1) Dainų šventė – tai iš tikrujų valstybinės svarbos renginys, padedas išsaugoti pačias tautos kultūros šaknis; 2) jis tebéra aktualus ir laukiamas; 3) taigi jis turi perspektyvą.

Pirmajo teiginio aptarimą pradésiu vieno požiūrio, po trumpos pertraukos išgyvenančio „antrą jaunystę”, kritika. Po šios Dainų šventės sustiprėjės nepaliaujamas jos menkinimas kai kurių elitinių, pirmiausia katalikiškos pakraipos, žurnalų puslapiuose, radijo laidose, įvairose diskusijose kelia nuostabą. Tebeperšamas požiūris, esą tai sovietinis produktas, išskyrus nebent folkloro ansamblių pasirodymus, visiškai nutyliant tai, kad Dainų šventės vyko ir iki sovietmečio, o kamerinių liaudies muzikos ansamblių puoselėjimas buvo natūrali tautinės savimonės tasa. Faktas, kad sovietų ideologai „tautų draugystės” vardan šį ansamblių judėjimą panaudojo savo ideologijai pridengti, vis dėlto pripažįstamas. Tačiau svarbu turėti omeny ir tai, kad pagrindinė stalinizmo, kaip antihumanisko, visas esmines vertibes ketinusios sunaikinti metodologijos, gudrybė buvo visas gyvybiškai svarbias kultūros sritis užnuodytai taip, kad jos niekuomet nebegalėtų nusiplauti apdairiai suplanuoto „susikompromitavimo”. Teko rinktis – arba nežmoniškomis sąlygomis tėsti tėvų darbą, arba „išeiti į miškus”. Ansambliai ir Dainų šventė išliko, nors niekas neabejoja, kad to sovietinio šleifo atsikratyti, atsinaujinti dvasioje tiesiog būtina. Tačiau sąmoningai ar nesąmoningai jos kritikai patys atsistoja stalinistinės strategijos šalininkų pusėn: jei teigiamo, kad liaudies instrumentų ansambliai tesas sovietinis produktas, kad Dainų šventė jgavusi abejotinos vertės pavidalą (?) ir net virstanti valstybinio masto lietuviškuoju *New age religingumu*,² tai labai tiksliai, tik iš kito galo, išbaigama „tautų tėvo“ sumanytoji programa – sunaikinti tą lietuviškosios tapatybės dalį, kuri turi ateitį, vystosi, gali būti perkelta į miestą, į sceną, tapti moderniška, rafinuota, tobulinama ir išlikti liaudies kultūra jau nebe tik kaip muziejinius eksponatas. Kodėl nepasiūlius konstruktyvių būdu kurti šiuolaikiniams ansamblių judėjimui? Konstatuojama, kad „Dainų šventė buvo pateikta kaip mūsų valstybės

istorinio bei erdvino vieningumo simbolis. Ji buvo reklamuojama kaip tas laikas ir vieta, kuri mus turėtų susieti su Mindaugo laikų lietuviais bei su šiuo metu po visą pasaulį išsibarsčiusiais tautiečiais. Šia prasme dainų šventė buvo... sakralinis visos tautos susivienijimas, lydėtas tam tikrų ritualų”.³ Tik neaišku, kodėl toks taurus dalykas kelia nepatenkinimą? Lietuva nuo Mindaugo laikų jėmė krikščionybę, ši tapo pačios liaudies kultūros dalimi. Užtat bent jau moderniaisiais laikais norėtysi sulaukti tolerantiško dialogo, polilogo ir santarvės, nes prie demokratijos laisvių ir žmogaus teisių tebesipratinančiai atgimstančiai šalies kultūrai toks dirbtinis dvasios skaldymas tikrai negali išeiti į naudą. Beje, šia proga norisi pasakyti, kad pasauliečių ar kitą tikėjimą išpažįstančių piliečių, o ypač – su lietuvių tradicine kultūra ir pasaulėjauta tapatinamų judėjimų atžvilgiu vartoti tokią sukompromituotą ir paniekinančią savoką kaip „pagonis” ar – dar geriau – „neopagonis” yra ne tik neetiška, bet EU kontekste net ir politiškai nekorektiška. Lietuvos krikščionis irgi norėtusi matyti ginant nacionalinį identitetą ugdančias vertėbes, kurios yra mums visiems svarbios. Negali būti, kad geidžiamiausia alternatyva krikščionys laikytų tokį ansamblių „judėjimą”, kokį nesenai mačiau per vieną TV laidą, skirtą žiniasklaidos ir bažnyčios diskusijai moralės bei autoriteto klausimais: elektroniniams instrumentams pritariant, koncertavo lietuvių katalikių vokalinis duetas, kurio pavadinimas ir dainų žodžiai buvo angliski, apranga priminė skautų ir pionierių uniformų hibrīdą, o lygis – saviveiklinių agitbrigadų konkurso. Deja, jokių tautinių ar muzikinių vertibių šiame nuoširdžiaame pasirodyme įžvelgti nesugebėjau, nors, aišku, tarptautinėse krikščionių stovyklose tokie ansambliai gal ir padeda neišsiskirti, bent jau į gerą pusę.

Antrajį teiginį pagrindžia publikos gausa ir reakcija: niekur ir niekada nesusirenka tokia nuoširdi ir gausi publika, kaip į tokius renginius, kurių metu tvyro vienybės, džiaugsmo ir giedrōs nuotaikos. Šiltų atsiliepimų po koncertų ir į jaučio odą nesurašysi. Tačiau išties ar gali tokia vienybė patikti tiems, kurių pats tikslas – séti nevilti, nesantaiką ir baimę ir taip formuoti saviems merkantiliniams interesams paklusnnią auditoriją?

Trečiąjį teiginį grindžiu mūsų istorija ir mano asmeninė jos vizija. Ne kartą esame pačiomis nepalankiausiomis aplinkybėmis įrodę ištikimybę savo tradicienėms vertybėms ir gebėjimą jas modifikuoti. Pajégiamo asimiliuoti perimamas svetimas vertėbes ir kitoms kaimyninėms kultūroms suteikti tolerantišką erdvę. Ne veltui Lietuva pasauliu davė tokius žmones kaip M. K. Čiurlionis, kurio pradėtą darbą daug kas, regis, norėtų užmiršti. Kažin, ar kai kurių snobiškų leidinių arogantiška pozicija kalbamą dalyko atžvilgiu būtų tokia drąsi, jei pats Čiurlionis ar kokia kita jam prilygstanti kultūros figūra šiandien gyventų Vilniuje. Ar drįstų jie eskaluoti panašaus pobūdžio „anti-sovietinę“ isteriją tarp profesionalų muzikų priešais kolegą, kuris pats aranžuoja liaudies dainas, puoselėja Tautos namų idėją ar panašius projektus? Ir tokie projektai

anaiptol nėra pasenę, nes taip sakyti – reikštų nepripažinti universalaus, laiką mintimis pranokusio genijaus darbo ir į ateitį sudėtų vilčių. Čiurlionio sesuo Jadviga Čiurlionytė tiesiogiai dalyvavo brandinant liaudies instrumentinių ansamblių „ideologiją“, palaikant jų veiklą ir kūrybą. O šiandien abejotino vardo snobiški leidiniai, apskelbę nepriklasomais dienraščiais, vėl savo nuožiūra skirsto lietuvių tautos meną į pirmarūšį ir antrarūšį ir dargi leidžia sau cenzūruoti kritiko jiems pateiktą tekstą. Antai pro „Muzų malūno“ filtra praeina tik tie renginiai, kurių „svorį“ nulemia tūkstantinės lėšos ir réksmingos recenzijos užsienio spaudoje, o tautiškumą puoselėjantiems, tačiau „ne-postmodernistiniams“ projektams afišuotis čia, regis, vilčių nebéra. Mano kritinė recenzija apie „Lietuvos“ ansamblio premjerą, kurioje ketinau duoti jos dalykišką analizę bei konstruktivių pasiūlymų, tapo beviltiškai apipjaustyta, o šalia puikavosi publikacija iš paviršutiniškų, užtat piktų komentarų, tokį meną susiejusių su... alkoholizmu.⁴ Kodėl gi, išties, asmeninė nuomonė žmogaus, kuriam keilia pasibjaurejimą ne tik „birbynizmas“, bet ir tikras vilončelės garsas, pateikiama kaip neginčijamas visų profesionalų sprendimas? O iš maniškio rašinio savavališkai išmestas, pavyzdžiui, kad ir toks sakiny: „Muzika yra aukščiau visų valdžių, kaip tie Romualdo Granausko Vabantiejaus muzikantai, grojė ir stribams, ir prie partizanų duobės. Ir dar kaip grojė! Ir „Lietuva“ – ne jo žemaitukas Dūlis, padėjęs galvą po atėjūno dalgiu. O kad tautinis žirgas, atsigėrės iš protėvių šaltinio ir jau pasiruošęs šuoliui, imtų ir nuskrietę šalies lygumomis, ansambliui belieka palinkėti nebijoči radikalij permainų“. Paskutinėje Dainų šventėje, Ansamblių vakare, girdėtos šiuolaikiškos Algio Klovos kompozicijos patvirtina prielaidą, kad tokios permainos tikrai įmanomos. Taip rašiau ne dėl to, kad man labiau už viską pasaulyje būtų patikusios tos pagarsėjusios pakulinės kasos,⁵ o todėl, kad esu įsitikinusi, jog tokiai atvejais, kai sprendžiami gyvybiški tautos, o dabar ir liaudies kultūros plačiąja prasme, klausimai, labiau nei bet kada pridera pakilti virš pavienių profesinių klanų suinteresuotumo (neretai finansinio) ir piktaivalių, separatistišinių ar paprasčiausiai smulkmeniškų ambicijų. Geranoriškumas ar bent savikritiškas nuosaikumas čia tiesiog būtini. Taigi ar reikia tokius liaudies ansamblių, tokius Dainų švenčių? Atsakymas: žinoma, reikia. Iš užsienin emigravusių kelių šimtų tūkstančių lietuvių pati sutelkčiausia ir sąmoningiausia dalis savo gyvenimo svetimoje aplinkoje ir dabar nejsivaizduoja be dalyvavimo jvairaus pobūdžio kameriniuose liaudies ansambliuose. Po alinančio darbo jie skuba apsilikti tautinj rūbą, ima į rankas kankles ir dainuoja. Kitaip, sako, išeitų iš proto, nebežinotų, kaip išgyventi kultūrinės tapatybės krizę...⁶ Štai dar vienas svarus, „tebešiltas“ argumentas. Beata Leščinska apie tarptautines Baltijos šalių muzikologų konferencijas rašo: „Beje, ilgametis šių konferencijų dalyvis, profesorius Folke Bohlinas iš Švedijos, skaitės pranešimą „Tautiniai ir tarptautiniai ideali choriniame dainavime“, palietė Dainų švenčių Baltijos

šalyse tematiką ir teigė, kad tai iš tiesų yra unikalus reiškinys, kurj verta saugoti ir puoselėti".⁷

Tarptautinės, kosmopolitinės kultūros formos, atstovaujančios atitinkamų „virštautinių struktūrų“ interesams ir valdomos jų milžiniškų piniginių resursų, darosi itin galinga jėga, kuriai visokios „tautinės pretenzijos“ neparankios jau vien dėl to, kad paprasčiausiai nepelningos. Tarptautinės vertybės, kaip turėtume prisiminti, anaiptol nebūtinai atitinka bendražmogiškias ar juoba visus mus turinčias vie nyti dvasines, sakraliasias. Jei norime išsaugoti savo giliajų dvasinę savastį, turime neleisti atkirsti jos savaiminių raiškos priemonių, tarp kurių ypatingą vietą užima būtent liaudies kultūra visomis įmanomomis savo lytimis. Turime gerbti mūsų kultūros šviesulių pradėtą darbą ir jį testi – tai mūsų identiteto pamatas. Antai Japonija, greit pačius Vakarus pranokstanti vakarietiškųjų vertybų išpažinimu, puoselejanti visą Europos muzikinės kultūros spektrą kaip integralią savo kultūros dalį, savo vystymosi strategiją grindžia būtent nacionalinių kultūros vertybų sistemą, kurioje savos liaudies muzikos tradicijos apibrėžiamos kaip „svarbus ir ne lygtamas kultūros turtas“ (*jūyo mukei bunkazai*), o žymiausiems liaudies muzikos atlikėjams suteikiamas „gyvo nacionalinio turto“ (*ningen kokuhō*) statusas bei atitinkama finansinė parama.⁸ Kas dar turėtų sukrėsti Lietuvą, kad imtume mąstyti ir elgtis kaip japonai? Kodėl vis reikia įrodinėti birbynės ir lietuvių liaudies dainos vertę po to, kai ją dar 1957 metais įrodė birbynininkas Pranas Tamošaitis ir solistas Virgilijus Noreika, tarptautiniame liaudies ansambliu ir vokalistų konkurse iš kone šimto dalyvių iš viso pasaulio vienbalsiai įvertinti aukso medaliais? Tuomet „Sutartinės“ atlikėjai, „liaudininkai“ tarp „klasikų“ (suprask, „pagony“ tarp „krikščionių“ arba tiesiog kiauliaganiai tarp ponų) tarptautinėje scenoje apgynė tą pačią čiurlioniošką viziją. Tada niekas nedrįso kalbėti apie „birbynizmą“. Manau, būtina pabrėžti, kad jie buvo pirmieji profesionalaus kamerinio ansamblio *per se* kūrėjai Lietuvoje ir pirmieji, pelnė tarptautinį pripažinimą. Kiti kameriniai ansambliai (styginių kvartetai ir pan.) ēmė kurtis ir garsėti vėliau. Dabar kažkaip lyg netyčia visai nesustatomi svarbiausi istorinė kultūrinė vertė turintys akcentai, nutyli mi „konkurentai“. O kiek šiandien mūsų *ningen kokuhō* apdovanota valstybiniuo lygio premiomis ar medaliais? Kas reprezentuoja mūsų kultūrą aukščiausiu lygiu? Ar buvo vienai pagerbti dar gyvi ilgamečiai Dainų švenčių dirigentai? Auganti karta apie juos beveik nieko neišgirsta net apvalių jubiliejų progomis. Vis kaltinsime sovietizmą ar pagaliau pamėginsime atskiratyi mus gnuždančių kompleksų? Neapykanta sau negali būti pateisinta jokiais argumentais.

TV ir žiniasklaidoje šėlsta tikra kvazivertybių fiesta. Gal kas nors ir trokšta matyti būtent tokią ateities „liaudies kultūrą“: darkyta lietuvių kalba čigoniškus šlagerius arba rusiškus romansus plėšiantys kauboja, pritariantys sau Viduržemio jūros regiono styginiais instrumentais. Kita vertus, šioje globalizacijos ir eksperimentų epochoje ribos tarp įvairių žanrų, stilių ir „kastinės“ priklausomybės

išties darosi vis sėlygiškesnės. Neretai vadinamajį liaudies instrumentą profesionalūs, pasaulinę šlovę pelnė atlikėjai įveda į klasikinių instrumentų gretą, ir jam rašomi modernūs kūriniai. Lietuva čia ne išimtis. Norėtusi tikėti, kad su globaliu lobizmu susijusio elitinės muzikos luo mo, kuriam visai nė motais kažkokios neaiškios „liaudiškos“ vertybės, puikybė ilgainiui subliukš. Veikiausiai atityje keisis ir pati liaudies kultūros samprata, ir liaudies muzikos samprata, nes muzikos pasaulis drauge su visu pasauliu irgi kinta, vystosi. Šiandien tegalima konstatuoti, kad ji ir dabar jau pranoksta siauro etnografinio modelio ribas ir darosi vis įvairesnė, margesnė, sudėtingesnė. Kokiai kriterijai reikės vertinti liaudies kultūrą? Man rodos, svarbiausia iš akių neišleisti to, kas nesikeičia niekada: pačios jos savasties, švenčiausios, glūdinčios giliausiose liaudies meno apraiškose, atpažįstamos net labiausiai modifikuotomis ir rafinuotomis lytimis. Liaudies kultūra, kaip tokia, savaime mena šitą branduolių ir neribotas jo vystymosi, šakojimosi potencijas, nes liudija, kad žmonių – liaudies, ar tautos, – puoselėjamos vertybės tebéra gyvos ir todėl gali augti, skleistis ir tobulėti.

Vilnius, 2003–11–22

NUORODOS:

1. Politinius 2003 metų spalio pabaigos – gruodžio pradžios įvykius Lietuvoje galime laikyti faktais, tiesiogiai patvirtinančiais šią iš pažiūros perdėtą išvadą, bet tai, žinoma, tėra ledkalnio viršūnė ir pilotologinės studijos objektas.
2. Daugirdas T. Sparnuoto arklio dantys // Naujasis židinys. – 2003, Nr. 7–8, p. 388.
3. Ten pat.
4. Tamošaitytė D. „Lietuvos“ premjera sieta su atgimimo viltimis // Lietuvos rytas: Mūžų malūnas. – 2000 m., Nr. 297 ir Andrikonytė A. Atgijęs žanras priminė Grūto parko poeziją // Ten pat.
5. Suprantama, šiandien teatro scenoje statomose *klasikinėse* pjesėse galimos įvairiausios postmodernistinių interpretacijos: ryškiomis spalvomis dažyti plaukai, siaubingos šukuosenos, fantasmagoriški perukai ir auskarai visose įmanomose kūno vietose. Tačiau *quod licet jovi...*
6. Iš pokalbio su JAV gyvenančia Laisvida Skripkauskienė.
7. Leščinskė B. Baltijos muzikologų konferencija „Tautinė kultūra ir globalizacija“ // Septynios meno dienos. – 2003–11–21, Nr. 590.
8. GROVE: The Encyclopedia of the Music and Musicians. – London, 2001. – Žr. Japan.

What is happening in the field of our folk culture?

Daiva TAMOŠAITYTĖ

In the article the authoress presents the analysis of the 2003 Song Festival in Lithuania and seeks to answer the question regarding the current perception of the song and dance celebration tradition in contemporary Lithuania on the whole.

The authoress presents three major statements in response to the sceptical attitudes of some of cosmopolitan-minded society's segments. These are: 1) song celebration is the event of state significance; 2) in contemporary Lithuania it is a tremendously exiting event and has been in expectation of people so far; 3) hence it has its future. The ever lasting importance of the event has been stressed in the article.

XIX a. išeiginiai aukštaičių valstiečių
drabužiai. Lietuvos liaudies kultūros centro
Tautodailės poskyrį rekonstrukcija.
Rekonstravo: Terėzė Jurkuvienė, Laisvė
Ašmonaitienė, Danutė Keturakienė).
Ramūno VIRKUČIO nuotrauka

Kaimynų tarpusavio santykiai bei liaudies etiketas XX a. Dzūkijos kaimo kasdienybėje

Andželika LAPINSKIENĖ

Tyrimų objektas – liaudies etiketas ir juo grindžiami kaimynų tarpusavio santykiai XX a. Dzūkijos kaimuose. Tikslas – ištirti tradicinės kultūros liaudies etiketo stabilumą XX a. Dzūkijos kaimo kasdieniam gyvenime. Metodas: aprašomasis ir istorinis lyginamasis. Išvada: XX a. visoje Lietuvoje kintanti sociokultūrinė aplinka bei sparčiai modernėjanti visuomenė paskatino tradicinės kultūros elementų Dzūkijos kaimo kasdienybėje kaitą. XX a. antrojoje pusėje iš kartos į kartą perduodamos liaudies etiketo tradicijos iš dalių gyvavo tik vyresniosios kartos atmintyje. Minėtu laikotarpiu formavosi nauji, tam tikrais atvejais susvetimėjimo atspalvių įgiję ir utilitarinėmis vertybėmis paremti Dzūkijos kaimo žmonių tarpusavio santykiai ir jų normos.

Kasdienė žmogaus gyvenseną, jos turinį sudaro prasminges veiklos būdų, formų visuma ir įvairovė. Bendravimas taip pat yra veikla. Bendravimo procese kiekvienas individuas pažista save: susiformuoja jo asmenybė, vertybiniės orientacijos, nuostatos, elgesio stereotipai. Bendraujant užmezgami ir ryšiai su kitais, vyksta žmonių tarpusavio mainai informacija, jausmai, patirtimi, dėmesiu, pagarbos ženklaus ir t.t. Tačiau ne visa, kas vyksta bendraujant, yra vienodai prasminga ir vertinga: „Pagrindinė žmonių bendravimo kultūros gairė – palaikyti, saugoti tokius tarpusavio santykius, elgsenos būdus, kurie atitinka žmoniškumo kriterijus“.¹ Šiuo atveju reikšmingas etiketo vaidmuo. Etiketas normina žmonių elgesį, reguliuoja jų abipusius santykius, puoselėja tų santykų idealą pasiremdamas per šimtmečius papročių ir tradicių suformuotomis nerašytomis elgesio taisyklėmis.²

Dabar žmonių tarpusavio santykius salygoja kasdien vis didėjantys gyvenimo tempai. Be to, pasak L. Dumont, „modernijoje ideologijoje ižmonių santykius žiūrima visai kitu – santykii su daiktais požiūriu“.³ Tai rodo, kad žmonių bendravime prioritetas skiriama ne dvasinėms, o materialiniėms ar utilitarinėms vertybėms, dėl to vis labiau juntama dorovinio bendravimo kultūros stoka. Kita vertus, modernizacija nėra tolygus procesas. Skirtumai galimi ne tik skirtingu kultūrų visuomenėse, bet ir mažuose regionuose.⁴ Šiuo atveju modernizacija Dzūkijos etnografiniame regione savo eiga išsiskiria iš kitų Lietuvos etnografinių kraštų. Čia ji vyko lėčiau. Tai salygojo keli veiksnių: 1) Lenkijos okupuotame Vilniaus krašte kaimai iš vienkiemius skirstyti neintensyviai (1919–1939 m.);⁵ 2) dėl prastos kokybės žemės Lenkijos neokupuotose Dzūkijos dalyse neintensyviai

vykdyma agrarinė reforma (1922 m.).⁶ Pasak A. Vyšniauskaitės, dar „XX a. viduryje Dzūkijoje daugiausia buvo iš vienkiemius neišskirstytų kaimų. Tokiose gyvenvietėse atskiro sodybos savininkas buvo labai glaudžiai susijęs su kaimynais buities, lauko ar kitų darbų atžvilgiu. Be to, čia buvo palanki terpė vešeti iš tolimiausios praeities per kartą kartas atėjusiems papročiams ir tradicijoms“.⁷ Ne išimtis buvo ir moralė, kasdienio elgesio taisyklės, jomis paremtas kaimo žmonių bendravimas. Tačiau XX a. vidurys Lietuvoje reikšmingas ir kaip lūžio, klasikinės tradicijos traukimosi iš gyvenimo bei naujų išbandymų: sovietizacijos, vėliau atgimimo, nepriklausomybės atgavimo ir demokratijos procesų laikotarpis.⁸ Visa tai verčia susimąstyti, ar XX a. pirmojoje pusėje Dzūkijos kaimuose vyrausios kasdienio elgesio taisyklės ir jomis paremti bendravimo papročiai išliko XX a. pabaigoje? Todėl šiame straipsnyje ne tik bandysime panagrinėti žmonių tarpusavio santykų problemą, bet ir sieksime patikrinti tradicinės kultūros liaudies etiketo stabilumą XX a. Dzūkijos kaimo kasdieniam gyvenime. Tikslui pasiekti autorės keliami šie uždaviniai: 1) išanalizuoti kaimynų tarpusavio santykius, jų sugyvenimo ir elgesio normas (savitarpio pagalbą, skolinimąsi, vaišinimąsi, vakarojimą ir kt.); 2) išskirti pagrindines etiketo formules ir atskleisti jų vartoseną kaimynams bendraujant verbaliniu ir neverbaliniu būdu; 3) apžvelgti kaimynų konfliktus, visuomenės požiūrių į jų sukėlėjus; 4) atskleisti liaudies etiketo ir bendravimo papročių raidą XX a. Dzūkijos kaimo kultūroje.

Pagrindinis šio darbo šaltinis – autorės studentams padedant 2002–2003 m. etnografinių ekspedicijų metu surinkta medžiaga apie liaudies etiketą ir kaimo žmonių tarpusavio santykius Dzūkijos etnografiniame regione*. Ekspedicijose buvo apklausti 62 pateikėjai. 29 proc. surinktos empirinės medžiagos sudaro studentų atlikių lauko tyrimai, 71 proc. – pačios autorės. Daugiausia vertingos informacijos apie XX a. pr. – XX a. pab. žmonių bendravimą, paremtą elgesio taisyklų laikymusi ar jų pažeidimu, pateikė respondentai, gimę XX a. antrajame – ketvirtajame dešimtmetyje. Kita vertus, pateiktų empirinių duomenų kiekybe bei kokybe neišsiskiria ir informatoriai, gimę

* Surinkta empirinė medžiaga saugoma Vytauto Didžiojo universiteto Etnologijos ir folkloristikos katedros archyve, byla Nr. 672; 674 (toliau žr.: VDU EA b. 672; 674). Tyrimas atliktas pagal autorės sudaryto klaušymo „Liaudies etiketas Lietuvos kaime XX a. 3–10 dešimtmeciais“ skyrius „Kalbos etiketas“ ir „Kaimynų tarpusavio santykiai“.

1940–1982 metais. Pastarieji pasakoja apie Dzūkijos etnografinio regiono kaimynų bendravimo papročius, liaudies etiketo tradicijas ir jų inovacijas sovietmečiu bei dešimt metų po Lietuvos nepriklausomybės atgavimo (1990 m.). Pagal lytį 31 proc. pateikėjų sudaro vyrai, o 69 proc. – moterys.

Straipsnyje remiamasi ir publikuotų etnografinių aprašymų bei tyrinėjimų medžiaga. Tačiau pažymėtina, kad šioje medžiagoje daugiausia informacijos užfiksuota apie XX a. pirmosios pusės Dzūkijos kaimo liaudies etiketą, kaimynų bendravimo papročius. XX a. antrosios pusės Dzūkijos etnografinio regiono kaimynų tarpusavio santykiams atskleisti ir liaudies etiketo ypatumams pažinti randame tik keletą etnologinio pobūdžio publikacijų. Šiuo atveju labai reikšminga knyga „Lietuvių etnografijos bruožai”.⁹ Joje mūsų nagrinėjama tema daugiausia vertingos medžiagos pateikia A. Vyšniauskaitė.¹⁰ Autorė plačiai ir išsamiai nagrinėja XX a. pirmosios pusės visos Lietuvos, taip pat ir Dzūkijos etnografinio regiono, kaimynų bendravimo tradicijas: talkas, savitarpio pagalbą atsitikus nelaimei, vaišingumą, šeimos bei kalendorinių švenčių šventimą; taip pat apžvelgia naujų bendravimo papročių formavimą sovietmečiu. Užuominą apie kaimynų tarpusavio santykius XX a. pradžioje esti ir monografijoje „Merkinė”.¹¹ Joje A. Vyšniauskaitė mini Varėnos r. kaimynų nesusipratimus, kilusius dėl paukščių ar gyvulių padarytos žalos pasėliams, javams.¹² Šiuos reiškinius autorė nagrinėja ir kituose darbuose.¹³ XX a. pirmosios pusės merkiniškių tarpusavio santykius, paremtus elgesio taisyklių laikymusi, aptaria ir P. Pečiūra.¹⁴ Dėl gyvulių padarytos žalos iškilusius kaimynų ginčus, būdus jiems spręsti bei kitas kaimynų bendravimo tradicijas XX a. pirmojoje pusėje Dzūkijos kaime išsamiai apraše ir V. Ulčinskas,¹⁵ J. Mardosa,¹⁶ V. Galvėnas,¹⁷ N. Marcinkevičienė.¹⁸ Tradicinės dzūkų kaimo bendruomenės elgesį su dorovės normų pažedėjais aprašo P. Juozapavičius¹⁹ bei V. Mačiekus.²⁰

Kitas svarbus leidinys, atskleidžiantis ne tik XX a. pradžios, bet ir jo pabaigos Dzūkijos kaimo žmonių tarpusavio santykius, – tai V. Lankininko veikalas „Iš Nemunaičio praeities”.²¹ Jame apžvelgiami Nemunaičio miestelio (Alytaus r.) ir jo apylinkės kaimynų konfliktai bei jų sprendimo būdai. Be to, minimi vakarojimai, savitarpio pagalbos tradicijos nelaimės atveju, kaimynų skoliniimosi, dalijimosi skerstuvėmis paprotys. Mūsų nagrinėjama tema vertas dėmesio autoriaus pastebėjimas, kad kolūkio laikais žmonių bendravimas Nemunaityje kito. Anot autoriaus, „XX a. 6–8 dešimtmetje pavaišinti svečią iš servizo indų tapo garbės reikalui; retai kur kabojų šventieji paveikslai, juos pakeitė pasaulietiški, todėl pamažu buvo užmirštas sveikinimosi nukėlus kepurę troboje paprotys”.²² Mūsų nagrinėjama tema reikšmingas ir V. Baltrušaičio tyrimas, atliktas Dubičių ir Kaniavos apylinkėse (Varėnos r.).²³ Pasak autoriaus, šių apylinkių gyventojai XIX a. pab. – XX a. pr. buvo „svetingi, paprasti ir nuoširdūs

žmonės. Čia kiekvienas asmuo buvo gerbiamas už jo asmenines savybes, sugebėjimus ir darbštumą”.²⁴ Daroma prielaida, kad tokiem žmonių tarpusavio santykiams susiformuoti turėjo įtakos materialiniai nepritekliai dėl smėlingos žemės, kuriuos šių apylinkių gyventojai stengési kompensuoti dvasiniai turtais. Šias XX a. pirmosios pusės dzūkų vertės pastebi ir A. Šukienė.²⁵ Apie dzūkų būdą, kai kuriuos jų elgesio stereotipus, sutinkamus ir XX a. antrojoje pusėje, rašo ir P. Kalnius.²⁶ Dzūkiškų liaudies etiketo bruožą, jais grindžiamą kaimynų tarpusavio santykų įvairiais metais ir įvairose vietose išspausdintose prisiminimų knygose šiek tiek pateikia ir R. Sabaliauskienė,²⁷ J. Miškinis²⁸ bei A. Subačius.²⁹

Negalime nepaminėti ir dzūkų kalbos etiketo tyrinėjimų. Mūsų nagrinėjama tema reikšmingi tautosakininko K. Grigo darbai.³⁰ Prie jų priskirtinas itin vertingas jo sudarytas „Lietuvių tautosakos” penktasis tomas.³¹ Jame randame XX a. pr. bei vėlesnio laikotarpio visų etnografinių regionų linkėjimų, dėkojimų ir sveikinimų. Ten esti ir keiksmąžodžių, kurie, autoriaus požiūriu, turi didelės meninės vertės. Šiek tiek etiketo formulų, vartojamų valgant XX a. pr. Varėnos r., pateikia ir E. Čiapaitė-Mickienė.³² Kalbos etiketo atžvilgiu didelio dėmesio verti ir B. Jasiūnaitės straipsniai, kuriuose autorė išsamiai aptaria XX a. pr. valstiečių tradicinius gero linkėjimus dirbančiam³³ ir valgančiam žmogui.³⁴ Šie stereotipiniai posakiai, sakomi kasdieniniaisiai valstiečio gyvenimo momentais ir ypatingomis progomis, verti ne tik etnologo, bet ir lingvisto susidomėjimo.

Kaimynų kalbos etiketas

Pasisveikinimas. Sociologų P. L. Berger ir T. Luckmann, analizavusiu kasdienio gyvenimo tikrovę, teigimu, kasdienybės reiškiniai yra iš anksto suklaifikuoti pagal šablonus, kurie suteikia koordinates arba nustato tvarką, kaip individas turėtų elgtis kasdieniame gyvenime, kad šis igytu prasmę.³⁵ Prie tokų elgesio šablonų žmogaus kasdieniame gyvenime galime priskirti ir elgesio taisyklių laikymąsi.

Iš atliktu etnografinių lauko tyrimų matyti, kad viena iš svarbiausių XX a. dzūkų kasdienio elgesio taisyklių – pasi-sveikinimas. Jis laikytas kiekvieno kaimo gyventojo pareiga. Ypač tai akivaizdu Dzūkijos kaimo kaimynams bendraujant XX a. pirmojoje pusėje. Antai, pamatę vienas kitą kime ir suėję prie tvoros pasišnekėti ar užėję į vieną kito namus, ar susitikę kelyje, kaimynai vienas kitą palabindavo: „Garbė Jėzui Kristui! – Per amžius!”. Kartais ši žodinė pasveikinimą pakeisdavo gestai. Vienas iš tokų neverbalinių kaimynų bendravimo ženklų – kepurės kilstelėjimas arba jos nukėlimas. Taip dažniausiai sveikinosi vyrai, būdami vienas nuo kito tolimu atstumu arba važiuodami kokia nors transporto priemone ir negalėdami arti prieiti. Šios pagarbos neretai susilaukdavo ir moteris/mergina.

XX a. trečiajame dešimtmetyje greta minėto krikščioniško Dievo pagarbinimo tarp artimiau bendraujančių kaimynų buvo sutinkami ir kitokie pasisveikinimo žodžiai: „Sveikas”, „Gera/ Labą dieną (rytą ar vakara)”. Pabrėžtina, kad pastarieji pasisveikinimo žodžiai iki XX a. vidurio dzūkų nebuvo itin mėgstami. Kai kurie Nemunaičio (Alytaus r.) gyventojai teigia, „kad geros ar labos dienos sveikinantis buvo dažniau linkima ne kaimynui, o kitataučiu: rusui arba žydui”.³⁶ Tačiau XX a. viduryje Dzūkijos kaime „Labas” pamažu tapo visuotinu sveikinimosi žodžiu ir išliko iki XXI a. pradžios. Juo sveikinosi ne tik kaimynai, bet ir pažištami, draugai, giminės. „Labas” tapus įprastiniu reiškiniu, krikščioniškas Dievo pagarbinimas sveikinantis varotas rečiau, t.y. taip sveikintasi tik susitikus pagyvenusi, religingą kaimyną arba kunigą. Pokario metais ēmė nykti ir kepurės kilstelėjimo sveikinantis paprotys. Ypač tai paplito tarp jaunimo, vis labiau atsisakiusio dėvėti kepures. XX a. 6–8 dešimtmeciais dėl vykdytos sovietizacijos ir skleisto ateizmo krikščioniško pasisveikinimo „Garbę Jėzui Kristui” ir kepurės pakėlimo sveikinantis Dzūkijos kaimuose pamažu visai atsisakyta. Beje, šiuo laikotarpiu, ypač tarp jaunimo, paplito žargonas: „Zdarov”, rečiau „Privet”. XX a. paskutiniai dešimtmeciai „Garbę Jėzui Kristui” dažniausiai buvo sakoma tik susitikus kunigą, nors Marcinkonių, Zervynų ir Šlaito kaimų (Varėnos r.) religingi, senatvės sulaukę kaimynai dar kartais prisimindavo šią senają etiketo tradiciją.³⁷ Kepurės kilstelėjimas sveikinantis taip pat liko gyvas tik senolių atmintyje. Pasak Punios (Alytaus r.) ar Marcinkonių (Varėnos r.) kaimo vietinių gyventojų, „tik seno kirpimo žmonės dabar eidami ar važiuodami pro šalį dar kartais pakelia kepurę”.³⁸

Nors XX a. Dzūkijos kaimuose ilgainiui žodinis sveikinimas kito, tačiau sveikintis nebuvo vengiamas. Atliki empiriniai tyrimai rodo, kad XX a. Dzūkijos kaimuose susitikus kaimyną ji buvo stengiamasi pasveikinti ne tik vieną kartą tą pačią dieną, bet ir kelis ar daugiau kartų per dieną. Nors kai kurie kaimo gyventojai sakydavo: „Dieve, sergėk! Antrākart sveikintis?! – Ne! Žiūri kaip į kvailį”³⁹ tačiau atsirasdavo ne vienas, kuris, praeidamas pro šalį, malonai kaimynui nusišypsodavo ir palydėdavo ji žvilgsniu arba pasveikindavo: „Va, ir vėl mes susitikom!”⁴⁰, „Šiandien jau matémės”,⁴¹ „Dar kartą „Labas”⁴². Kiti dzūkai tvirtino, kad „su geru kaimynu susitikus ne tik buvo pasi-sveikinama antrākart, bet ir buvo paspaudžiamama ranka, jam negailėta laiko persimesti vienu ar kitu žodžiu”⁴³: „Kas geresnio?”, „Kaip laikaisi?”, „Kur eini?”, „Tai jau grįžti?”, „Kur buvai?” ar „Ką darei?” ir pan. Kai kurių pateikėjų nuomone, taip kaimynai tarpusavyje sveikinosi ir stengesi vienas kitą užkalbinti iš „baisaus ciekavumo” (smalsumo).⁴⁴ Kiti respondentai tokį elgesį bandė pagrasti teiginiu: „Jei kas pamaty, kad nepasisveikinai, sakys – nemandagus”.⁴⁵ Tačiau dauguma dzūkų teigė, kad nors ir dešimt kartų susitiksi tą patį žmogų, vis tiek pasisveikinti turi”.⁴⁶ Šiuo atveju net pyktis ne išimtis,⁴⁷ nes nepadoru praeiti neparo-

džius žmogui jokio dėmesio. „O gal žmogus pamiršo, kad jau sveikinomės, neišgirdo”,⁴⁸ „nepastebėjo”⁴⁹ „ar paprasčiausiai nepažino”.⁵⁰ Tačiau XX a. Dzūkijos kaime pasveikintas praeivis ar kaimynas ne visuomet atsakė tuo pačiu. Nors tai buvo retas reiškinys, bet šių mandagumo taisyklių pažeidėjų nė vienas doras, mandagus dzūkas netoleravo. Todėl iš jų dažnai nevengta pasišaipyti: „Va, gražiai išmo-kytas – praėjo kaip kiaulė”,⁵¹ „.../nė kriukt”,⁵² „Ar nematei paršo/kiaulės/ bėgant⁵³ su varpeliu pro šalį einančios?!”⁵⁴ „Kiaulė praeina ir tai kriuktelna, o tu...”⁵⁵. Be to, neretai mandagumo pažeidėjų vadino: „kiaule”,⁵⁶ „kaimo Motiejumi”,⁵⁷ laikė: „pasipūteliu”,⁵⁸ „čiudnu”⁵⁹, „spiktu žmogumi”.⁶⁰ Taigi kiekvieno individuo savęs pateikimas kasdieniame gyvenime atsispindėjo jo paties elgesyje ir suvokime, kaip kiti ši elgesi vertino bei elgesi jo atžvilgiu.⁶¹ Remiantis empiriniais tyrimais, kitų netolerancija XX a. Dzūkijos kaime kartais individų paskatindavo koreguoti veiksmus su aplinkiniais. Antai kai kurie Žaunieriškių kaimo (Alytaus r.) kalbos etiketo taisyklių pažeidėjai, vos tik kas nors iš aplinkinių juos sugėdindavo, tuoju puldavo sveikintis.

Atsisveikinimas. Kasdieniai darbai, rūpesčiai susitiku-siems kaimynams neleisdavo ilgai šnekučiuotis. Reikėjo atsisveikinti ir skubėti darbus dirbtį. Atliki lauko tyrimai rodo, kad XX a. pirmojoje pusėje šiuo atveju dzūkai irgi vartojo formules, kurių vienas iš komponentų buvo žodis Dievas: „Sudiev”, „Su Dievu”. Neretai kaimynai atsisveikindavo ir vienas kitam palinkėdami: „Likit sveiki”, „Labos/Geros nakties”. Taip jie dažniausiai atsisveikindavo, jei atradę laisvo laiko buvo užsukę į svečius ir užsi-būdavo iki vakaro.

Minėti atsisveikinimo žodžiai Dzūkijos kaimuose buvo sutinkami ir XX a. antrojoje pusėje. Tuo laikotarpiu sumenkėjo formulės „Sudie(v)” vartojimas. Sovietmečiu ši krikščionišką atsisveikinimo žodį pakeitė frazė „Viso gero”. Tarpukariu gimę dzūkai tvirtino, kad sovietinės priklausomybės metais jie „pasirinkdavo, kam sakyti „Sudie(v)”, o kam – „Viso gero”.⁶³ Anot kai kurių pateikėjų, „su savais, paprastais kaimiečiais buvo atsisveikinama krikščioniškai, o su dirbančiais įstaigoje, užimančiais aukštias pareigas ar priklausančiais komunistų partijai – pa-saulietiškai”.⁶⁴ Tačiau šiuo atveju jie turėjo būti labai atidūs. Pateikėjas, g. 1923 m. Jurčiūnų kaime (Lazdijų r.), prisimena, kad kartą užteko tik klebonui pasakyti „Sudie(v)” ir trumpai pasišnekėt, ir netrukus ji iškvietė sau-gumas ir liepė pasiaiškint”.⁶⁵ Kiti tvirtina, kad neapdairiai pavartota etiketo formulė sukeldavo pavoju netekti darbo. Todėl kai kurie išeities iš šios padėties ieškojo bandydami prisitaikyti. Kasdien vartojamos kalbos etiketo formulės tam buvo tinkama priemonė. Ši faktą patvirtina ir J. A. Krištopaitis, tyrinėjės lietuvių visuomenės elgesi sovietmečiu.⁶⁶ Autoriaus pastebėjimu, „konformizmas – tai esminis egzistencijos būdas, suteikęs galimybes susikurti patogesnes gyvenimo sąlygas, plėtoti individua-

lias intelektines galias ir kurti civilizacijos vertys bei kultūros bendravimo tradicijas".⁶⁷ Pokario metais gimusių kartai sveikinantis ar atsisveikinant imtis konformisto vaidmens nereikėjo, nes, pasak kai kurių respondentų, „tarybiniais metais taip sveikintis jiems liepė mokytojai ir kai kam net tévai”.⁶⁸ XX a. 9–10 dešimtmečiais „Sudie(v)” vartojimas vyresniosios kartos dzūkų lūpose vėl atgijo, tačiau frazės „Viso gero” irgi neatsisakyta. Be to, tarp jaunimo buvo popularios ir kitos atsisveikinimo formulės: „Viso!”, „Ate!”, „Iki!”, „Iki pasimatymo/rytjaus!”, „Iki greito!”, „Kol kas!”, „Čiau!”, „Nu, dava!”. Neretai girdėjos ir „Bai!”. Šis atsisveikinimo žodis rodo, kad XX a. pab. – XXI a. pr. Dzūkijos kaime, kaip ir visoje Lietuvoje, ne tik vyravo skoliniai iš rusų kalbos, bet pamažu atėjo ir anglybės. Todėl ne veltui sakoma: „Rusenom, ruzenom, kol suanglėjom”.⁶⁹ L. Grumadienės nuomone, anglų kalbos plitimo šaltinis visoje Lietuvoje XXI a. pr. – vakarietiška, jaunimo mėgstama pop muzika, prasidejusi kompiuterizacija bei aptarnavimo, ryšių srityje reikalingas užsienio kalbos mokėjimas.⁷⁰

Linkėjimai dirbančiam. Per ilgus šimtmečius papročių ir tradicijų suformuotų ir įsigalėjusių kasdienio elgesio taisyklių dzūkai laikėsi ir sutikę dirbantį kaimyną. Tuomet jam buvo šūktelėjama: „Padék, Dieve!”, o šis atsakydavo „Dékui!” arba „Ačiū!”. Toks reiškinys XX a. Dzūkijos kaime taip pat buvo plačiai paplitęs iki Antrojo pasaulinio karo. Anot folkloro tyrinėtojo K. Grigo, šis linkėjimas – „tai dēmesingumo artimui, kilnių jausmų raiškos būdas, šimtmečiais mūsų protėvių puoselėto etiketo sampratos vaisius”.⁷¹ Autorius teigia, kad „XX a. pr. – vid. „Padék, Dieve!” laikytas gryna katalikiška norma – Dievo garbiniu, bet dar neįsigalėjus krikščionybei Lietuvoje tikėta ir jo didele magine galia – palengvės darbas, pagerės rezultatas”.⁷² Tačiau nepaisant didelės reikšmės, kuri būdavo priskiriama Dievo pagalbos linkėjimui, XX a. pirmojoje pusėje šia etiketo formule dzūkai neretai pasinaudodavo juokaudami. Pavyzdžiu, į linkėjimą „Padék, Dieve!” dirbančiam atsakius „Ačiū Dievui!” linkėjusysis pasišaipydavęs: „Tai dirbi ne sau, o Dievui?”.⁷³ Kartais vietoj padėkos už linkėjimą dzūkai vienas kitam atsakydavę žodžiu žaidimu: „Jei pasidėjai, tai pasiimk”.⁷⁴ Kitais atvejais tam, kuris linkėdavo, buvo prikišama: „Prašom padéc”,⁷⁵ „Dvie- se lengviau. Ateik ir padék”,⁷⁶ „Kas tau Dievas – piemuo, kad turi padéc”,⁷⁷ „O pati ar negali?!”,⁷⁸ „Ačiū Dievui, bet ne tinginiui”⁷⁹ ir pan. Šie atsakymai rodo, kad ne tik abejingai buvo žiūrima į etiketo reikalavimą, bet iš dalies ir parodoma, kad netikima šio tikėjimo lemtingumu.

XX a. viduryje, ypač pokario dešimtmečiais, linkėjimą „Padék, Dieve!”, kaip ir pasveikinimą „Garbė Jézui Kristui”, pradėta vartoti rečiau. Sparčiai jis pradėjo nykti kolektyvizacijos laikotarpiu, kuomet jo atsisakyti dzūkus skatino visoje Lietuvoje išplėsta ateistinė propaganda bei nerašta, bet įsigalėjusi bendravimo normų ideologizacija. Paprastai sovietmečiu Dzūkijos kaime dirbančiam

buvo palinkima „Labos dienos (ryto, vakaro)” arba „Sėkmės darbe”. Ilgainiui tai tapo įpročiu. XX a. pab. palinkėjimas „Padék, Dieve!” jaunimo dar kartais buvo girdimas iš vyresniosios kartos. Tačiau Žaunieriškių kaimo (Alytaus r.) gyventojos (g. 1960 m.) pastebėjimu, jaunimas šio palinkėjimo reikšmės nebesuprato,⁸⁰ nes dažnai vietoj padėkos žodžio „Ačiū” ar „Dékui” ironiškai pridurdavo: „Š... po nosim”,⁸¹ „Šaukštą po užpakaliu”,⁸² „Plytą po galva”.⁸³ O tai tik dar labiau menkino liaudies kalbos etiketo tradicijas, trynė jas iš žmonių atminties.

Linkėjimai valgančiam. XX a. kasdienėje Dzūkijos kaimo buityje nusistovėjusios elgesio normos reikalavo laikytis ir svetingumo papročių. Kaimynystėje gyventi ir nors retkarčiais neužėiti į svečius – nemandagu. Ne veltui prigijęs posakis: „Geri tie namai, kuriuose žmonės lankosi”. Dažniausiai kaimynai vienas pas kitą užsukdavo su reikalu. Tuomet buvo įprasta kaimyną „kad ir lašiniai nuo lentukės, ale vis tiek pavaišinti”.⁸⁴ Ypač taip buvo elgiamiasi, jei kaimynas, atėjęs į svečius, šeimyną rasdavo valgančią. Pasak etnologo P. Kalnaius, Lietuvos regioninių grupių stereotipų sistemoje dzūkų vaišingumas akcentuotinas visais laikais.⁸⁵

XX a. neraštos etiketo taisyklių reikalavo, kad užėjęs kaimynas valgančiuosius pasveikintų. Kalbos etiketo tyrinėtojas B. Jasiūnaitės pastebėjimu, XX a. pr. – vid. dzūkų pasiseveikinimuose su valgančiaisiais buvo atsižvelgiama į svečio atėjimo momentą. Pavyzdžiu, Varėnos r., jei kaimynas ateidavo prieš pat valgant arba vos pradėjus valgyti, buvo sakoma: „O, tai dar mano uošvė stipri!”, ipusėjus ar visai baigiant valgyti – „O, tai jau mano uošvė greit mirs!”⁸⁶ Iš mūsų atlirkę etnografinių lauko tyrimų matyti, kad XX a. pirmojoje pusėje Dzūkijos kaime valgantiesiems buvo sakoma: „Sotink, Dieve!” arba „Skalsink, Dieve!”. Į tokį palinkėjimą valgantysis atsakydavo: „Ačiū!” arba „Dékui per amžius!” ir palinkėjusijį pakviesdavo prie stalo: „Prašom!”, „Prašom prie stalo!”. Tokia kvietimo forma Dzūkijos kaime, kaip ir visoje Lietuvoje, išliko iki XX a. pab. Tačiau soties ar skalsos linkėjimai valgantiesiems nuo XX a. antrosios pusės užleido vietą sovietmečiu paplitusioms ir iki XXI a. pr. egzistuojančioms frazėms: „Gero apetito!”, „Skanaus!”. Apskritai XX a. Pietų Lietuvos etiketas reikalavo, kad kviečiamas svečias neskubėtų valgyti, iš pradžių mandagiai atskalbinėtų: „Ačiū, aš jau pavalgės”,⁸⁷ „Mes jau pasivėlavę (jau po pietų)”.⁸⁸ Tačiau visiškai nevalgyti – nepadoru. Anot pateikėjos, gyvenančios Punioje, toks elgesys – „nepagarba šeimininkui”.⁸⁹ Sėstis prie stalo nekvieštam taip pat nemandagu. Todėl Dzūkijos kaimo gyventojai atėjusį svečią nuolat ragino valgyti, ir né vienės nepuolė prie maisto, jei nebuvo prašomas. Etnologės A. Vyšniauskaitės pastebėjimu, raginimas kaip sudėtinė vaišių ritualo dalis XX a. buvo plačiai paplitęs reiškinys visoje Lietuvoje.⁹⁰ Vaišės be raginimo laikytiškai nenusisekusiomis, dažnai apibūdintos posakiu: „Visko, visko buvo, tik raginimo nebuvo”.

Kaimynų sugyvenimo ir elgesio normos

Vaišinimasis. Prie kaimynų vaišių ritualo priskirtinas ir vaišinimosi skerstuvėmis paprotys. Pateikėjai prisimena, kad „anksčiau, papjovus kiaulę artimiausiai kaimynai susėsdavo prie vieno stalo paragauti šviežios mėsos. Išleisdama svečius, šeimininkė dar įdėdavusi skerstuviu pare sinesti į namus”.⁹¹ Neretai kaimynai susieidavę pasivaišinti kasmetinėmis Kalėdų, Velykų arba kitų kalendorinių ar gyvenimo ciklo (vestuvių, gimtvių, laidotuvių), švenčių dienomis. Pasak J. Mardosos, XX a. pirmojoje pusėje „Lazdijų raj. kaimynai pasivaišinti sueidavo ir po kaimo mišių, kuriose dalyvavimas buvo puiki galimybė kaimynams neformaliai pabendrauti. Sudėtinės vaišės su rengdavo ir Dzūkijos kaimo jaunimas. Tačiau po Antrojo pasaulinio karo ne visada saiką jaunimas ir vyresni žmonės išlaikydavo vaišių metu. Todėl šios vaišės XX a. šeštajame dešimtmetyje ėmė nykti”.⁹² Apskritai XX a. pab.–XXI a. pr. visi aptartieji vaišinimosi papročiai jau buvo beveik nunykę. Antai Zervynose (Varėnos r.) gyvenanti pateikėja teigia, kad minėtu laikotarpiu „pasivaišinti skerstuvėmis ar dažniausiai įvairių švenčių (Naujųjų metų, Velykų, gimtadienio, giminių pasisvečiavimo) maisto likučiais susirenka tik „senojo” kaimo, esančio iki tilto, kaimynės. Už tilto – „naujas” kaimas. Ten gyvenimas kitoks: žmonės šaltesni, užsidarę, kiekvienas gyvena kas sau”.⁹³ Šis reiškinys liudija, kad XXI a. pradžioje Zervynose egzistavo du skirtinti, tačiau vienas kitam netrukantys pasaulliai. Viename iš jų dar gyvavo šilti tradicinės kultūros kaimynų bendravimo papročiai, o kitame vyraovo modernizacijos paveikti paviršutiniški, susvetimėjė kaimynų tarpusavio santykiai. Akivaizdu, kad modernizacijos procesai Dzūkijos etnografiniame regione apėmė ilgus tarpsnius ir vystėsi ne vienu metu. Tai būdinga ir kitoms Europos kultūroms. Šį faktą pastebi moderniosios epochos tyrinėtojai J. Tomlinson,⁹⁴ P. Wagner⁹⁵ bei kt.

Dienavojimas ir vakarojimas. Iki Antrojo pasaulinio karo Dzūkijos kaimo žmonių bendruomeninių gyvenimą, šiltus tarpusavio santykius palaikė vakarojimai ilgais vėlyvo rudens ir žiemos vakarais, suėjus į artimiausio kaimyno sodybą. Ten moterys verpdavo, megzdavo, siuvinėdavo, kedendavo vilnas, plėšydavo plunksnas; vyrai vydavo pančius, pindavo „gorcus” (krepšius), „bučius” (tinklus); jaunimas padėdavo suaugusiesiems, nors dažniausiai „žiedą dalindavo” ir kitus žaidimus žaisdavo. Kartais suaugusieji, ypač vakaroti susirinkę vyrai, kalbėdavosi apie politiką arba kortomis žaisdavo „Važi”, „Tūkstantį”, „Kiksą” ar „Ramzą”. Neretai žaisdavę ir iš pinigų. Būta tokų azartinių lošėjų, kurie net ūkį pralošdavo.⁹⁶ Pasak V. Lankininko, aprašiusio Nemunaičio apylinkių žmonių kasdienį gyvenimą, „tarpuariu kai kada tokius azartinius lošėjus kortomis susekdavo policija. Tada konfiskuodavo kortas, o šeimininką, pas kurį lošdavo, nubausdavo pinigine bauda arba parai uždarydavo į areštinę”.⁹⁷ Surinkta empirinė

medžiaga liudija, kad Dzūkijos kaimo gyventojai advento–Kalėdų laikotarpiu pavakaroti rinkdavosi ir XX a. 5–6 dešimtmetyje. Tačiau tai buvo retas reiškinys. Tam įtakos turėjo dar tarpuariu prasidėjės kaimų skirstymas į vienkiemius, vėliau kolektivizacija, skatinusi kaimiečių migraciją, atskirų kaimų nykimą ir naujų bendravimo pačioj kūrimą. XX a. antrosios pusės Dzūkijos kaimo žmonių suvokimu, vakarojimas – tai tik labai gerus tarpusavio santykius palaikančių kelių kaimynų suėjimas dienos ar vakaro metu pasišnekėti prie alaus bokalo ir televizoriaus ekrano,⁹⁸ degtinės stiklelio⁹⁹ arba kavos ar arbato puodelio.¹⁰⁰ Galima prielaida, kad toks kaimynų bendravimas – XX a. pirmojoje pusėje Dzūkijos kaime buvusio tradicinio papročio „dienavoti” reliktas ar inovacija. Remiantis etnografinės apklausos duomenimis, tuomet „dienavoc” labai mėgusios kaimynės. Šeimynai pavalgius pusryčius arba pietus jos viena pas kitą ateidavusios megztit, verpti ar paprasčiausiai pasikalbėti. Pasidalysi naujienomis, aptarti vietas reikalus tarpuariu mėgdavę ir vyrų. Tam jie dažniausiai rinkdavosi pas kaimyną, kuris turėjo radijo imtuvą.¹⁰¹

Skolinimasis. Graži kaimynų bendravimo tradicija XX a. Dzūkijos kaime – skolinimosi paprotys. Jis liudijo apie gerus kaimynų tarpusavio santykius. Dažniausiai vieni pas kitus skolindavosi duonos ar javų sėklai. Rudenį, nuėmę derlių, skolą grąžindavo. Neturėdami iš ko atiduoti, atidirbdavo. Dažnai skolinosi druskos, degtukų. Pasak V. Ulčinsko, Raitininkų kaime (Alytaus r.), „po Pirmojo Pasaulinio karo kaimynai vienas iš kito net ir ugnies skolinosi, nes nebuvo degtukų. Senesni žmonės ją įskeldavo skiltuvu. Pamatę, kad iš kieno nors kamo rūksta dūmai, ateina su šuke, prisideda į ją žarijų ir parėję įkuria krosnį”.¹⁰² Reikalui esant vieni kitiems skolindavo ir maisto, drabužių, avalynės, buities apyvokos įrankių. Už šią paslaugą nebuvo prašoma jokio atlygio. Manyta, kad kada nors gal paciams tekėti skolintis. Kartais buvo skolinamas ir pinigų. Šiuo atveju buvo pasitikima garbės žodžiu, žmogaus sąžiningumu. Šį faktą patvirtina ir XX a. pirmojoje pusėje Dzūkijos kaimuose kaimynams paliekamas prižiūrėti ūkis, nerakinami namai. Pasak Punsko gyventojo, jei kas nors tada ir bandė rakinti, tai šluota paremtos durys buvo pats didžiausias jo užraktas.¹⁰³ XX a. antrojoje pusėje skolinimosi (maisto, buities apyvokos daiktų, pinigų) paprotys išlikęs, bet nėra labai funkcionalus, t.y. daugiausia egzistuojantis tik tarp artimųjų. Su kolektivizacija į Dzūkijos kaimą atėjės žmonių nepasitikėjimas, nesąžiningumas bei susvetimėjimas daugelį dzūkų skatino susilaikyti nuo skolinimo(si). „Geriau jau turėt savo. Anksčiau kaime buvo senuviai, o dabar daug susimaišiusių, pilna atsikėlusiu, o kas jie tokie – nežinia”.¹⁰⁴ Taigi taiklus A. Giddens pastebėjimas, kad „abejonė – viską persmelkiantis modernaus kritinio proto bruožas – prasiskverbia į kasdienį gyvenimą ir filosofinę sąmonę ir tampa visuotine egzistencine šiuolaičiui pasaulio dimensija”.¹⁰⁵

Savitarpio pagalba. I kasdienos samprataj įeina ir kaimynų savitarpio pagalbos tradicijos. XX a. pr. – vid. Dzūkijos kaime jos akivaizdžiai reiškėsi talkų metu, atliekant sezominius darbus – rugiapijūtę, kūlimą, linalūtę, linamynį, mėšlavežį ir pan. Tada pastebėtas itin nuoširdus dzūkų tarpusavio bendravimas. Dažnai kaimynai net neprasyti vienas kitam ateidavo į pagalbą. Ypač tokia savitarpio pagalba pasireikšdavo vasarą, staiga pablogėjus orui. Pateikėjas iš Mikyčių kaimo (Lazdijų r.) prisimena: „Lietus užėjo, o kaimyno rugiai buvo likę ant lauko. Tai bėgom parvežt visi net neklaušę, ar reikia, – už ačiū, tačiau kaimynas pietumis atsidėkojo“.¹⁰⁶ Kolūkio laikais bendruomeninės talkos Dzūkijos kaimuose išnyko. Tarpusavio pagalba sezominiams lauko darbams atliki vyko tik tarp pavienių kaimo gyventojų. Pastebėta, kad tuomet kaimynas kaimynui dažniausiai talkino paprašytas. Tikėtasi ir užmokesčio, kuris paprastai būdavo nedidelės vaišės, degtinės butelis ar pinigų suma jam nusipirkti. Šiuo laikotarpiu pagalbos sezominiams lauko darbams atliki kaimynas kartais galėjo kreiptis ir į kolūkio pirmininką. Šis dažniausiai surasdavo mechanizuotą transporto priemonę, su kuria derlius buvo nuimamas ir atvežamas į namus daug sparčiau.¹⁰⁷ Už šią pagalbą Dzūkijos kaimų gyventojai dažniausiai atsipirkdavo pinigais už transporto priemonei sunaudotą kurą ir dalyvavimų organizuotose kolūkio talkose. Lietuvai atgavus nepriklausomybę (1990 m.), Dzūkijos kaime vienam kaimynui kito paprašius padėti irgi neatsisakytas. Tačiau be užmokesčio mažai kas tepadėjo. Ypač tokia savitarpio parama ryški XX a. pab. – XXI a. pr. Pasak Zervynų gyventojos, „kad darbas būtų greitai padarytas, tai kiekvienam vyrui turėjai duoti po puslitrį degtinės ir būtinai atsilyginti vaišėmis. Miesto žmogui pagalba dar brangesnė. Už ją kame jis kartais sumokėdavo iki 100 litų“.¹⁰⁸

XX a. pab. – XXI a. pr. Dzūkijos kaime pamažu ēmė plisti ir mokestis už giedojimą prie mirusiojo. Senbuvis Nemunaičio (Alytaus r.) gyventojas tvirtina, kad „anksčiau šią nelaimės valandą pagiedojus jokio užmokesčio niekas neimdavo“.¹⁰⁹ „Visi mesdavo didžiausius darbus ir netgi kažkada susipykę skubėdavo padėti, kartu lydėdavo į kapines“.¹¹⁰ Apskritai, ištiki bet kokios nelaimės (liga, gaisras, laidotuvės), visi XX a. pirmosios pusės Dzūkijos kaimo gyventojai vienas kitą stengesi užjausti ir pagelbėti. Pavyzdžiui, susirgus lankydavo vienas kitą, atnešdavo ligoniui maisto;¹¹¹ sudegus trobesiams suteikdavo materialinę paramą.¹¹² Paprastai padegėliui parodžius seniūno išduotą pažymėjimą apie atsitikusią nelaimę kaimo žmonės jam padėdavo maistu, daiktais, pinigais, pašaru arba gyvuliais. Šis humaniškas tarpusavio pagalbos paprotyς nenustojo reikšmės ir kolūkinio gyvenimo sąlygomis. „Tokiais atvejais valstybė išmokėdavo padegėliui privalojo draudimo pašalpas, o kolūkis padėdavo lengvinėmis sąlygomis apsirūpinti gyvuliais, pašaru, statybine medžiaga, suteikdavo darbo jėgos ir pan“.¹¹³ Pagalbos namų ruošoje, ūkyje, materialinės paramos ar užuo-

jautos žodžiais ištikus minėtoms nelaimėms Dzūkijos kaimų žmonės vienas kitam nestokojo ir XX a. pabaigoje. Tačiau, pasak kai kurių pateikėjų, šiuo laikotarpiu žmonės buvo abejingesni vienas kitam: „Jei kas nutinka, tai paprašius padėti tik vienas kitas, ir tai tik seni pažištami kaimynai, tuoju atskuba į pagalbą“.¹¹⁴

Kaimynų nesutarimai

Tyrinėjant liaudies etiketą, kaimynų tarpusavio santykius kasdieniniame XX a. dzūkų gyvenime pastebėta, kad labiausiai vertinti ir gerbtini geri, nuoširdūs, tvarkingai gyvenantys ir nelinkę į barnius kaimynai. Tačiau atliki lauko tyrimai rodo, kad kaimynystėje gyvenant nebuvo išvengta tarpusavio konfliktų, kurių metu žmogų užvaldydavo nemalonūs jausmai ar išgyvenimai. Šie dažniausiai tarp kaimynų iškildavo dėl materialinių gėrybių: išarus ar užsėjus ežią, nuganius pasėlius ar nuniokojus daržą, ne vietoj pastacių tvorą ar sugadinus ją, taip pat dėl vagysčių. Neretai santykiai tarp kaimynų sugesdavo ir dėl statuso, socialinių vaidmenų neatlikimo, nuomonių nesutapimo (apkalbų, skirtingu politiniu pažiūrų), vaikų išdaigų ir t.t.

Remiantis etnografine literatūra, Merkinės apylinkėje XX a. pirmojoje pusėje „už gyvulių padarytą žalą šeimininkas turėjo teisę savo lauke rastus gyvulius parsivarės uždaryti tvarte ir neatiduoti savininkui ar derėtis su juo tol, kol tas juos išsipirk, atlyginęs padarytus nuostolius“.¹¹⁵ Tarpukariu Dzūkijos kaimuose sutinkami panašūs kaimynų konfliktų sprendimo būdai. Svarbu pridurti, kad kiekvieną konflikto sprendimą sąlygojo žmogaus charakteris. Ramesnio būdo kaimynai ginčus bandydavo spręsti taikiai, dažniausiai priimdami vienokį ar kitokį kompromisą. Pavyzdžiui, kaltininkui prisipažinus buvo apžiūrima padaryta žala ir įvertinamas jos dydis. Už paties, gyvulių ar paukščių padarytą žalą pažeidėjas be jokių priekaištų atsilygindavo tokiais pat javais, daržovėmis, šienu. Nuo seno Zervynose (Varėnos r.) gyvenanti pateikėja prisimena: „Arklys grikius sutarše. Mama verkė, nežinojo, kas. Rudeniop kaimynė atnešė miltų. Mama nesuprato, kodėl, bet kaimynė paaikino ir atsipraše“.¹¹⁶ Kiti už padarytą žalą sumokėdavo pinigais arba atsipirkdavo degtinės buteliu. Dar kiti paprasciausiai susitardavo, kad tokie dalykai daugiau nepasikartos. XX a. pirmojoje pusėje Dzūkijos kaimuose niekaip nesusitarus žalos dydį įvertindavo kaimo seniūnas arba jo sudaryta komisija.¹¹⁷ Šis reiškinys liudija, kad aptartuoju laikotarpiu Dzūkijoje kaimynams aiškinantis tarpusavio santykius buvo svarbus autoritetu vaidmuo, jam padedant kaimo bendruomenė nubausdavo etinių normų pažeidėją. Pasak etnografo V. Mačiekaus, minėtu būdu padaryta žala buvo nustatoma XX a. pr. – vid. visoje Lietuvoje.¹¹⁸ Kartais kai kurie kaimynai tik pranešdavo vienas kitam apie paukščių ar gyvulių padarytą žalą, bet neprasydavo jos atlyginti. Sakydavo: „Tu man nieko neskolingas. Šiandien tavo gyvulys man žalą padarė, rytoj gal mano –

tau padarys.”¹¹⁹ Pasitaikydavo atvejų, kad nukentėjus kaltininkas apie padarytą žalą visai nebuvo informuojamas. Taip nutikdavo, kai nukentėjęs kaimynas nuspręsdavo slapta pamokyti pažeidėją, t.y. jo gyvulius (vištą, šunį, kates) užmušdavo arba, būdamas dievobaimingas ir nejisitinės kaltininko nusižengimu, vengdavo ieškoti teisybės.

Karštesnio būdo kaimynai nesutarimus dažniausiai bandydavo aiškintis barniais. Pavyzdžiu, susipykus dėl gyvulių ar paukščių padarytos žalos neretai pasigirdavo ginčai: „Tai tavo...” . „Ne, ne mano...” „Tavo...”¹²⁰ Įsiliepsnojus pykčiui pasipildavo ir elgesio kultūros prasme nepadorūs žodžių junginiai – keiksmai: „O tu rupūžė”/ „išgamma”/ „gyvate”/ „brude”. Pastarųjų gretas XX a. antrojoje pusėje papildė necenzūriniai, postmodernizmo amžiuje vienems gerai žinomi, iprasti rusiški keksmažodžiai ar kiti slavizmai. Nevengta ir pikta lemiančių prakeiksmų: „Kad tave šamukas (šunes)”,¹²¹ „Kad tu į smalos kaušą”,¹²² „O, kad tu kur skradžiai žemę nueitai”,¹²³ „Kad jি paraliai”,¹²⁴ ar „...velniai rautų”,¹²⁵ „Kad tave griausmas”¹²⁶ ar „...perkūnai”.¹²⁷ Be to, buvo bandoma pasitelkti ir ligas bei nuopuolius: „Kad tave sutrauktų”, „Kad tu nusistenytai (nusistenėtai)”, „Kad tu sprandą nusisuktum”, „Kad tau ant daktarų nueitų”,¹²⁸ „Kad tave suvoliotų”,¹²⁹ „Kad tave kaip dratą suriestų”¹³⁰ ir pan. Atlikti empiriniai tyrimai liudija, kad šie frazeologizmai kaimynams susibarus Dzūkijos kaimme vartoti ir XX a. pab., ypač tarp vyresniosios kartos žmonių. Tai rodo, kad XX a. antrojoje pusėje Dzūkijos kaimo žmonių tarpusavio santykuose buvo išlikę nemažai archainės dvasinės kultūros elementų.

Pabrėžtina, kad XX a. Dzūkijoje susibarus kaimynams griebtasi net bloga lemiančių magijos galių. N. Marcinkevičienė teigia, kad tarpukariu Pavarėnio kaimo (Varėnos r.) vienas iš susipykusių kaimynų į bažnyčią nunešdavo kokį nors audeklą ir kunigui nežinant patiesdavo jি ant altoriaus sakydamas: „Kad jis (kaltininkas – A. L.) išsiciest kapšitas audeklas”.¹³¹

Susipykusių kaimynų emocijų prasiveržimo akimirkomis neišvengta muštynių. Jų dalyviais būdavo ir vyrai, ir moterys. I tokią situaciją moterys dažniausiai pakliūdavo ne tik dėl padarytos materialinės žalos, bet ir dėl apkalbų, vaikų išdaigų arba norėdamos sutaikyti ar palaikyti vyriškąją pusę. Tuomet buvo badomasi špygomis, rodomas liežuvis, spjaudomasi, métomasi po ranka esančiais daiktais, tampomasi už plaukų, nevengiama smūgių per veidą ar eina į imtynių. Šiuo atveju vaikai į ginčus nebuvo traukiami. Neretai net iki vakarienės žaisdavo susipykusių kaimynų namuose.¹³²

Kita vertus, pastebėta, kad XX a. 3 – 10 dešimtmeciais kai kurios Dzūkijos kaimo moterys nesutarimus užbaigdavo sijono pakėlimu ir liepimu pabučiuoti į sédmenis. Pasak kai kurių pateikėjų, taip elgdavusios drāsios ir labai emocionalios,¹³³ nerimtos reputacijos ar asocialaus elgesio moterys.¹³⁴ Toks moters elgesys XX a. Dzūkijos kaimo laikytas nepadoriu, žeminančiu moters orumą.

Kaimynų tarpusavio santykių aiškinimasis dėl padarytos materialinės žalos barniais ar fizinės jėgos panaudojimu kartais pasibaigdavo teismuose. Tarpukariu Gumbeliuose (Lazdijų r.) „kaimynai štakietais naują rubežių pažymėjo – iš mūsų sau vieną vagą prisdėjo ir pradėjo art. Tai aš su tais štakietais, o vyras su kirviu bėgt į artojus. Neišarė to rubežiaus, bet vis tiek padavėm į teismą. Turėjom liudininkus, tai pasiraše, kad daugiau nelis”.¹³⁵ Neraimais pokario metais prisiminimai apie kažkada vykusius kaimyninius ginčus tapdavo keršto siekimu. Vieni įskundinėjo rusams, kad išvežtų, kiti – miškiniams, kad nušautų.¹³⁶ Kolūkių laikais kaimynų nesutarimams išsiaiškinti griebtasi grasinimų – „pirmininkui įskuisiu”.¹³⁷ Neretai tokiu atveju ginčai greitai išsispręsdavo. Apie 1970–1980 metus ginčai dėl žemų, gyvulių, vagysčių ar apkalbų buvo spendžiami ir „draugiškuose teismuose”. Pasak kai kurių pateikėjų, „juose dažniausiai susitaikydavo. Tuomet susipykusieji vienas kitam turėdavo paspausti ranką arba juokais pasibūčiuot. Kitąkart pasitaikydavo ir baudų, pavyzdžiu, papeikimas darbe arba sprendimas padarytus nuostolius padengti nustatyta pinigų suma”.¹³⁸ XX a. pab. – XXI a. pr. dažniausia Dzūkijos kaimų žmonių nesutarimo priežastis (be aukščiau minėtų) – pavydas, pasireiškiantis savanaudiškumu. „Jei pasakysi, kad turi dešimt vištų, tai kitas būtinai nusipirks dvidešimt, kad tik daugiau už kaimyną, nors jam visai jų nereikia”.¹³⁹ „Paprašyk padėt, tai tuoju paklaus: „O kam tau reikia? Kokia man iš to nauda?”¹⁴⁰ Kita vertus, tokį kaimynų XX a. Dzūkijos kaimo nebuvo dauguma. Nors kartais ir susipykdavo, tačiau jau po kelių dienų vėl gražiai bendraudavo. Nenorintis taikytis ar negalintis atleisti buvo ignoruojamas. Pasak Rumboinių kaimo (Alytaus r.) gyventojos, „neverėjo su tokiu bendrauti ir pilti žarijų ant ugnies. Jei užkabino, geriau patylėt. Tyla – jam skaudi lazda. Dievas arba pats gyvenimas tokį nubaus”.¹⁴¹ Taigi kasdienio elgesio taisyklių laikymu si paremtas bendravimas XX a. Dzūkijos etnografiniame regione padėjo išlaikyti ir formuoti gerus kaimynų tarpusavio santykius. Aptartieji kaimynų konfliktai ir jų sprendimo būdai (derybos, kompromisas, prisitaikymas, vengimas, kompensacija, pagalbos kreipimasis į kaimo valdymo autoritetus ar valstybines institucijas) parodė, kad susipykusi galimybė susitaikyti ir atleisti – nelengva. Neatlyginti materialiniai nuostoliai ir suvokimas, kad liksi pažemintas, kaimynystėje gyvenančius dzūkus vertė kovoti už savigarbą, deja, ne visada etiškomis priemonėmis (keiksmis, muštynėmis, grasinimais, kerštu ir t.t.).

Išvados

1. Iš liaudies etiketo ir juo grindžiamų kaimynų tarpusavio santykių analizės matyti, kad XX a. Dzūkijos kaimuose vyrausios nerašytos kasdienio gyvenimo taisykliés buvo nulemtos objektyvių visuomenės gyvenimo sąlygų. Skirstymas į vienkiemius, kolektyvizacija, sekularizacija,

modernizacija ir kiti įvykiai, susiję su šiais procesais, lėmė pokyčius ne tik visuomenės gyvenime, bet ir tradicinės kultūros elementų testinume.

2. XX a. antrojoje pusėje išnyko krikščioniškos etiketo formulės, kepurės kiltelėjimo sveikinantis paprotys. XX a. pab. šie reiškiniai buvo išlikę tik vyresniuosios kartos atmintyje ir retais atvejais atliekami tik Varėnos rajone, ypač senuosiouose Zervynų, Marcinkonių ar Šlaito kaimuose, nors iš dalies ir visame Dzūkijos etnografiniame regione.

3. Sovietmečiu kaimynų bendravimą apėmės susvetimėjimas, nepatikumas suardė bendruomenines kaimynų tradicijas: bendras talkas, savitarpio pagalbą įvairiaiš buities ir nelaimės atvejais bei bendrą dalyvavimą šeimos ir kalendorinių švenčių pramogose. XX a. 6–10 dešimtmečiais kaimynus jungė tik humaniška savitarpio pagalba, tačiau tam tikrais atvejais pagrįsta tarpusavio naudos siekimu.

4. Jaunimo bendravimo veiksmais buvo kuriamos naujos etiketo formulės, kuriose gausu žargono atmainų, nevengiama skolinių iš rusų ir anglų kalbų. XX a. pab. Zervynose greta šių inovacinių liaudies etiketo formų buvo aptikta ir tradicinio liaudies etiketo apraiškų (pavyzdžiui, bendras vaišinimasis ir kt.). Jos aiškinantis kaimyninius nesutarimus pastebėtos ir visame Dzūkijos etnografiniame regione. Visa tai liudija, kad kaimynų tarpusavio bendravimas XX a. Dzūkijos kaimuose buvo gyvybingas. Tradicinio liaudies etiketo reikšmė kasdieniame žmogaus gyvenime dar neužmiršta.

NUORODOS:

1. Žibaitis R. Bendravimo kultūra: Asmens komunikacinės kompetencijos ugdymas // Filosofija. Sociologija. – Vilnius, 1996, Nr. 1, p. 63.
2. Grigas K. Liaudies etiketo formulės ir humoristiniai jų iškraipymai // Liaudies kūryba. – Vilnius, 1969. – T. 1. – P. 218.
3. Dumont L. Esė apie individualizmą: Modernioji ideologija antropologiniu požiūriu. – Vilnius, 2002. – P. 283.
4. Šaknienė–Paukštytė R. Lokalinės kultūros struktūrinės kaitos kontūrai: Gimtuvių papročių ciklas XX a. Dzūkijoje // Lietuvos etnologija: Socialinės antropologijos ir etnologijos studijos. – Vilnius, 2002, Nr. 2(11), p. 74.
5. Butkevičius I. Lietuvos valstiečių gyvenvietės ir sodybos. – Vilnius, 1971. – P. 111; 221.
6. Povilaitis B. Lietuvos žemės ūkis. – Vilnius, 1997. – P. 58–59.
7. Vyšniauskaitė A. Lietuvio namai. – Vilnius, 1999. – P. 9–10.
8. Šliogeris A. Klasikinės tradicijos mirtis // Liaudies kultūra. – 1994, Nr 1, p. 6–8.
9. Lietuvių etnografijos bruožai. Red. A. Vyšniauskaitė. – Vilnius, 1964. – P. 527–551.
10. Vyšniauskaitė A. Šeima ir visuomeninis gyvenimas // Lietuvių etnografijos bruožai. – Vilnius, 1964. – P. 520; 527–551.
11. Merkinė. – Vilnius, 1970. – P. 375–379
12. Vyšniauskaitė A. Dzūkų buitis V. Krėvės kūryboje // Merkinė. – Vilnius, 1970. – P. 375–379
13. Vyšniauskaitė A. Ar buvo lietuvių kultūringi? // Liaudies kultūra. – 1989, geg./birž., p. 5–6.; Vyšniauskaitė A. Gérimas lietuvių liaudies ritualuose // Ritualas, blaivybė, kultūra. – Vilnius, 1989. – P. 112–117; Vyšniauskaitė A. Lietuvių papročiai ir dora // Do-
- ra. – 1989, Nr. 3, p. 18.; Vyšniauskaitė A. Šis tas iš liaudies etiketo // Gimtinė. – 1988, Nr. 4, p. 1.; Vyšniauskaitė A. Tradicinė kultūra ir dabartis // Liaudies kultūra. – 1990, Nr. 5–6, p. 1–2.
14. Pečiūra P. Iš merkininkų etiketo // Kraštotyra. – Vilnius, 1971. – P. 243–245.
15. Ulčinskas V. Raitininkų kaimas (1980–1950). – Vilnius, 1995. – P. 36–47.
16. Mardosa J. Šilų ir grumtų talkos. Plunksnų plėšimo talkos // Dubičiai. – Vilnius, 1989. – P. 110; 117. Mardosa J. Kaimo religinio gyvenimo formos ir funkcijos XX a. pirmojoje pusėje // Etnologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1992, 1993, 1995: Etninė kultūra ir tapatumo išraiška. – Vilnius, 1999. – P. 142; 145–146.
17. Galvėnas V. Papročių teisė // Dubičiai. – Vilnius, 1989. – P. 189–195.
18. Marcinkevičienė N. Pavarėnis. – Vilnius, 1998. – P. 71–72.
19. Juozapavičius P. Taip tvarkesi sodžiaus bendruomenė // Kraštotyra. – Vilnius, 1979, D. 2, Nr. 10, p. 85–87.
20. Mačiekus V. Lietuvių paprotinė teisė ir teisinės valstybės kūrimas // Etnologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1992, 1993, 1995: Etninė kultūra ir tapatumo išraiška. – Vilnius, 1999. – P. 125–126.
21. Lankininkas V. Iš Nemunaičio praeities. – Alytus, 2001. – P. 21–23; 36; 70; 75–79; 99–100; 119–121.
22. Ten pat. – P. 121.
23. Baltrušaitis V. Liaudies etiketas // Mūsų kraštas. – 1994, Nr. 2, p. 80–82.
24. Ten pat. – P. 81.
25. Šukienė A. Čia mūsų šaknys: Sodžiai prie Dusios. – Vilnius, 1998. – P. 82–83.
26. Kalnius P. „Kitokie“ tarp „savų“: Lietuvos etnografinių grupių stereotipai // Lietuvos etnologija: Socialinės antropologijos ir etnologijos studijos. – Vilnius, 2002, T. 2(11). – P. 36.
27. Sabaliauskienė R. Prie Merkio mano kaimas. – Vilnius, 1972. – P. 28; 176; 184.
28. Miškinis J. Manoji Dzūkija: Atsiminimai. – London, 1966. – P. 93–94.
29. Subačius A. Vilkininkų kaimas XX a. verpetuose. – Vilnius, 2000. – P. 53–62.
30. Grigas K. Liaudies etiketo formulės ir jų humoristiniai iškraipymai // Liaudies kūryba. – Vilnius, 1969. – T. 1. – P. 219–226; Grigas K. Frazeologijos rinkimo aktualijos // Tautosakos darbai. – Vilnius, 1992. – T. 1. – P. 181–190; Grigas K. Rinkime tradicinius posakius // Tautosakos darbai. – Vilnius, 1992. – T. 1. – P. 191–196; Grigas K. Pagonybė ir krikščionybė liaudies pasaulėjautos radoje // Lietuvos TSR moksly akademijos darbai. A serija. – 1988, T. 1(102). – P. 134–142.
31. Lietuvių tautosaka. Sud. K. Grigas. – Vilnius, 1968. – T. 5. – P. 857–866; 869–877.
32. Mickienė E. Senovės valgių apžvalga // Gimtasai kraštas. – Šiauliai, 1935, Nr. 1(5), p. 341.
33. Jasūnaitė B. Padék, Dieve! (Tradiciniai gero linkėjimai dirbančiam žmogui) // Kalbotyra. – 1997, T. 46 (1). – P. 19–30.
34. Jasūnaitė B. Skalsu! – Dangun balsu! (Tradiciniai linkėjimai valgantiems) // Lituanistica. – 1999, Nr. 3 (39), p. 78–88.
35. Berger L. P. ir Luckmann T. Socialinės tikrovės konstravimas. – Vilnius, 1999. – P. 36.
36. Kalbos etiketas. Nemunaičio k., Alytaus r. Užr. A. Lapinskiene, 2002. VDU EA b. 672. l. 47.
37. Ten pat. Marcinkonių, Zervynų, Šlaito k., Varėnos r. Užr. A. Lapinskiene, 2003. VDU EA b. 672. l. 72, 75, 79, 82.
38. Ten pat. Marcinkonių k., Varėnos r. Užr. A. Lapinskiene, 2003. VDU EA b. 672. l. 61; Punios k., Alytaus r. Užr. VDU studentė J. Vaitulevičiūtė, 2002. VDU EA b. 674. l. 2.
39. Ten pat. Punios k., Alytaus r. Užr. A. Lapinskiene, 2002. VDU EA b. 672. l. 62.

40. Ten pat. Babrū k., Lazdijų r. Nemunaičio k., Alytaus r. Užr. A. Lapinskiene, 2002. VDU EA b. 672. l. 35, 58.
41. Ten pat. Alytus. Užr. VDU studentas T. Sutkaitis, 2003. VDU EA b. 674. l. 2.
42. Ten pat. Alytus. Užr. VDU studentė K. Bumbulytė, 2002. VDU EA b. 674. l. 16.
43. Ten pat. Alytus. Užr. VDU studentas T. Sutkaitis, 2003. VDU EA b. 674. l. 1.
44. Ten pat. Praniūnų k., Alytaus r. Užr. A. Lapinskiene, 2002. VDU EA b. 672. l. 17.
45. Ten pat. Žaunieriškių k., Alytaus r. Užr. A. Lapinskiene, 2002. VDU EA b. 672. l. 38.
46. Ten pat. Marcinkonių k., Varėnos r. Užr. A. Lapinskiene, 2003. VDU EA b. 672. l. 72.
47. Ten pat. Zervynų k., Varėnos r. Užr. A. Lapinskiene, 2003. VDU EA b. 672. l. 78.
48. Ten pat. Mikyčių k., Lazdijų r. Užr. A. Lapinskiene, 2002. VDU EA B. 672. l. 67.
49. Ten pat. Punios k., Alytaus r. Užr. A. Lapinskiene, 2002. VDU EA b. 672. l. 2.
50. Ten pat. 2003. l. 1.
51. Ten pat. Alytus. Užr. A. Lapinskiene, 2002. VDU EA b. 672. l. 32.
52. Ten pat. Žaunieriškių k., Alytaus r. Užr. A. Lapinskiene, 2002. VDU EA b. 672. l. 38.
53. Ten pat. Punios k., Alytaus r. Užr. A. Lapinskiene, 2002. VDU EA b. 672. l. 65.
54. Jasiūnaitė. B. Padék, Dieve! (Tradiciniai gero linkėjimai dirbančiam žmogui) // Kalbotyra. – T. XLVI (1). – 1997. – P. 26.
55. Kalbos etiketas. Žaunieriškių k., Alytaus r. Užr. A. Lapinskiene, 2002. VDU EA b. 672. l. 2.
56. Ten pat. Pakirsnių k., Lazdijų r. Užr. VDU studentė I. Junelytė, 2002. VDU EA b. 674. l. 11.
57. Ten pat. Žaunieriškių k., Alytaus r. Užr. A. Lapinskiene, 2002. VDU EA b. 672. l. 29.
58. Ten pat. Šeštokų k., Lazdijų r. Užr. VDU studentė I. Junelytė, 2002. VDU EA b. 674. l. 5.
59. Ten pat. Praniūnų k., Alytaus r. Užr. A. Lapinskiene, 2002. VDU EA b. 672. l. 25.
60. Ten pat. l. 13.
61. Žr.: Goffman E. Savęs pateikimas kasdieniame gyvenime. – Vilnius, 2000. – P. 10–11.
62. Kalbos etiketas. Žaunieriškių k., Alytaus r. Užr. A. Lapinskiene, 2002. VDU EA b. 672. l. 43.
63. Ten pat. Dubėnų k., Alytaus r. Užr. A. Lapinskiene, 2002. VDU EA b. 672. l. 22.
64. Ten pat. Alytaus, Varėnos r. Užr. A. Lapinskiene, 2002–2003. VDU EA b. 672. l. 18, 51, 68, 79.
65. Ten pat. Jurčiūnų k., Lazdijų r. Užr. A. Lapinskiene, 2002. VDU EA b. 672. l. 27.
66. Krištopaitis J. A. Dvilypumo briauna sovietmečio visuomenės elgsenoje // Priklausomybės metų (1940–1990) lietuvių visuomenė: Pasipriešinimas ir/ar prisitaikymas. – Vilnius, 1996. – P. 37–42.
67. Ten pat. – P. 38.
68. Kalbos etiketas. Miroslavo k., Alytaus r. Užr. A. Lapinskiene, 2002. VDU EA b. 672. l. 55.
69. Kalbos etiketas. Merkinės k., Varėnos raj.. Užr. A. Lapinskiene, 2003. VDU EA b. 672. l. 86.
70. Žr.: Grumadienė L. Lietuvių kalbos nuosmukis? // Priklausomybės metų (1940–1990) lietuvių visuomenė: Pasipriešinimas ir/ar prisitaikymas. – Vilnius, 1996. – P. 50.
71. Grigas K. Frazeologijos rinkimo aktualijos // Tautosakos darbai. – 1992. – T. 1 (VIII). – P. 184.
72. Grigas K. Liaudies etiketo formulės ir humoristiniai jų iškraipymai // Liaudies kūryba. – Vilnius, 1969. T. 1. – P. 222.
73. Kalbos etiketas. Punios k., Alytaus r. Užr. A. Lapinskiene, 2002. VDU EA b. 672. l. 61.
74. Ten pat. Žaunieriškių k., Alytaus r. Užr. A. Lapinskiene, 2002. VDU EA b. 672. l. 29.
75. Ten pat. Praniūnų k., Alytaus r. Užr. A. Lapinskiene, 2002. VDU EA b. 672. l. 17.
76. Ten pat. Nemunaičio k., Alytaus r. Užr. A. Lapinskiene, 2002. VDU EA b. 672. l. 47.
77. Ten pat. Žaunieriškių k., Alytaus r. Užr. A. Lapinskiene, 2002. VDU EA b. 672. l. 14.
78. Ten pat. Zervynų k., Varėnos r. Užr. A. Lapinskiene, 2003. VDU EA b. 672. l. 76.
79. Ten pat. Alytus. Užr. A. Lapinskiene, 2002. VDU EA b. 672. l. 31.
80. Ten pat. Žaunieriškių k., Alytaus r. Užr. A. Lapinskiene. VDU EA b. 672. l. 38.
81. Ten pat. Alytus. Užr. VDU studentas T. Sutkaitis, 2003. VDU EA b. 674. l. 1.
82. Ten pat. Šeštokų k., Lazdijų r. Užr. VDU studentė I. Junelytė, 2002. VDU EA b. 674. l. 2.
83. Ten pat. Punios k., Alytaus r. Užr. VDU studentė J. Vaitulevičiutė, 2002. VDU EA b. 674. l. 2.
84. Ten pat. Užr. A. Lapinskiene, 2002. VDU EA b. 672. l. 61.
85. Kalnius P. „Kitokie“ tarp „savų“: Lietuvos etnografinių grupių stereotipai // Lietuvos etnologija: Socialinės antropologijos ir etnologijos studijos. – 2002. – T. 2 (11). – P. 36.
86. Jasiūnaitė B. Skalsu! – Dangun balsu!: Tradiciniai linkėjimai valgantiems // Lituanistica. – 1999, Nr. 3. (39), p. 82.
87. Kalbos etiketas. Alytus. Užr. A. Lapinskiene, 2002. VDU EA b. 672. l. 31.
88. Ten pat. Zervynų k., Varėnos r. Užr. A. Lapinskiene, 2003. VDU EA b. 672. l. 76.
89. Ten pat. Punios k., Alytaus r. Užr. A. Lapinskiene, 2002. VDU EA b. 672. l. 64.
90. Vyšniauskaitė A. Gérimas lietuvių liaudies ritualuose ir kova su girtavimu // Ritualas, blaivybė, kultūra. – Vilnius, 1989. – P. 114.
91. Kaimynų tarpusavio santykiai. Cibiliekų k., Simno r.; Mikyčių k., Lazdijų r.; Nemunaičio k., Alytaus r. Užr. A. Lapinskiene, 2002. VDU EA b. 672. l. 58; 68.
92. Mardosa J. Kaimo religinio gyvenimo formos ir funkcijos XX a. pirmojoje pusėje // Etnologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1992, 1993, 1995: Etninė kultūra ir tapatumo išraiška. – Vilnius, 1999. – P. 146.
93. Kaimynų tarpusavio santykiai. Zervynų k., Varėnos r. Užr. A. Lapinskiene, 2003. VDU EA b. 672. l. 77.
94. Tomlinson J. Globalizacija ir kultūra. – Vilnius, 2002. – P. 43.
95. Wagner P. A Sociology of Modernity. – London, 1994. – P. 3.
96. Kaimynų tarpusavio santykiai. Žaunieriškių k., Alytaus r. Užr. A. Lapinskiene, 2002. VDU EA b. 672. l. 45.
97. Lankininkas V. Iš Nemunaičio praeities. – Alytus, 2001. – P. 77.
98. Kaimynų tarpusavio santykiai. Pakirsnių k., Lazdijų r. Užr. VDU studentė I. Junelytė, 2002. VDU EA b. 674. l. 4; Alytus. Užr. VDU studentė I. Barauskaitė. VDU EA b. 674. l. 5.
99. Ten pat. Punios k., Alytaus r. Užr. VDU studentė J. Vaitulevičiutė, 2002. VDU EA b. 674. l. 6; Alytus. Užr. VDU studentas T. Petraitis, 2002. VDU EA b. 674. l. 7.
100. Ten pat. Pakirsnių k., Lazdijų r. Užr. VDU studentė I. Junelytė, 2002. VDU EA b. 674. l. 12. Alytus. Užr. VDU studentė K. Bumbulytė, 2002. VDU EA b. 674. l. 17.
101. Lankininkas V. Iš Nemunaičio praeities. – Alytus, 2001. – P. 76.
102. Ulčinskas V. Raitininkų kaimas (1850–1950). – Vilnius, 1995. – P. 38.
103. Kaimynų tarpusavio santykiai. Punios k., Alytaus r. Užr. A. Lapinskiene, 2002. VDU EA b. 672. l. 62.
104. Ten pat. Nemunaičio k., Alytaus r. Užr. A. Lapinskiene, 2002. VDU EA b. 672. l. 49.

105. Giddens A. Modernybė ir asmens tapatumas. Asmuo ir visuomenė vėlyvosios modernybės amžiuje. – Vilnius, 2000. – P. 11.
106. Kaimynų tarpusavio santykiai. Mikyčių k., Lazdijų r. Užr. A. Lapinskiene, 2002. VDU EA b. 672. l. 68.
107. Ten pat. Praniūnų k., Alytaus r. Užr. A. Lapinskiene, 2002. VDU EA b. 672. l. 19.
108. Ten pat. Zervynų k., Varėnos r. Užr. A. Lapinskiene, 2003. VDU EA b. 672. l. 77.
109. Ten pat. Nemunaičio k., Alytaus r. Užr. A. Lapinskiene, 2002. VDU EA b. 672. l. 49.
110. Ten pat. Dubėnų k., Alytaus r. Užr. A. Lapinskiene, 2002. VDU EA b. 672. l. 24.
111. Ten pat. Marcinkonių k., Zervynos k., Varėnos r. Užr. A. Lapinskiene, 2003. VDU EA b. 672. l. 75; 80.
112. Ten pat. Nemunaičio k., Alytaus r. Užr. A. Lapinskiene, 2002. VDU EA b. 672. l. 49.
113. Vyšniauskaitė A. Šeima ir visuomeninis gyvenimas. Kaimo buitis ir papročiai // Lietvių etnografijos bruožai. – Vilnius, 1964. – P. 531.
114. Kaimynų tarpusavio santykiai. Nemunaičio k., Alytaus r. Užr. A. Lapinskiene, 2002. VDU EA b. 672. l. 49.
115. Vyšniauskaitė A. Dzūkų buitis V. Krėvės kūryboje // Merkinė. – Vilnius, 1970. – P. 379.
116. Kaimynų tarpusavio santykiai..Zervynų k., Varėnos r. Užr. A. Lapinskiene, 2003. VDU EA b. 672. l. 80.
117. Ten pat. Nemunaičio k., Punios k., Alytaus r. Užr. A. Lapinskiene, 2002. VDU EA b. 672. l. 49; 66.
118. Mačiekus V. Lietvių paprotinė teisinė tradicija // Katalikų akademija. Suvažiavimo darbai. XVI. – Vilnius, 1996. – P.252.
119. Kaimynų tarpusavio santykiai. Zervynų k., Varėnos r. Užr. A. Lapinskiene, 2003. VDU EA b. 672. l. 79.
120. Ten pat. Marcinkonių k., Varėnos r. Užr. A. Lapinskiene, 2003. VDU EA b. 672. l. 75.
121. Ten pat. Punios k., Alytaus r. Užr. A. Lapinskiene, 2002. VDU EA b. 672. l. 62.
122. Ten pat. Cibiliukų k., Simno r. Užr. A. Lapinskiene, 2002. VDU EA b. 672. l. 68,
123. Ten pat. Žaunieriškių k., Alytaus r. Užr. A. Lapinskiene, 2003. VDU EA b. 672. l. 46.
124. Ten pat. l. 29.
125. Ten pat. l. 46.
126. Ten pat. Liškiavos k., Alytaus r. Užr. A. Lapinskiene, 2003. VDU EA b. 672. l. 51.
127. Ten pat. Punios k., Alytaus r. Užr. A. Lapinskiene, 2002. VDU EA b. 672. l. 62.
128. Ten pat.
129. Ten pat. Nemunaičio k., Alytaus r. Užr. A. Lapinskiene, 2002. VDU EA b. 672. l. 48.
130. Ten pat. Mikyčių k., Lazdijų r. Užr. A. Lapinskiene, 2002. VDU EA b. 672. l. 68.
131. Marcinkevičienė N. Pavarėnis. – Vilnius, 1998. – P. 71.
132. Kaimynų tarpusavio santykiai. Liškiavos k., Alytaus r. Užr. A. Lapinskiene, 2002. VDU EA b. 672. l. 52.
133. Ten pat. Praniūnų k., Alytaus r. Užr. A. Lapinskiene, 2002. VDU EA b. 672. l. 19.
134. Ten pat. Zervynų k., Varėnos r. Užr. A. Lapinskiene, 2003. VDU EA b. 672. l. 75; 80.
135. Ten pat. Žaunieriškių k., Alytaus r. Užr. A. Lapinskiene, 2002. VDU EA b. 672. l. 5.
136. Lankininkas V. Iš Nemunaičio praeities. – Alytus, 2001. – P. 99–100.
137. Kaimynų tarpusavio santykiai. Rumbonių k., Alytaus r. Užr. A. Lapinskiene, 2002. VDU EA b. 672. l. 12.
138. Ten pat. Cibiliukų k., Simno r. Užr. A. Lapinskiene, 2002. VDU EA b. 672. l. 69.
139. Ten pat. Marcinkonių k., Varėnos r. Užr. A. Lapinskiene, 2003. VDU EA b. 672. l. 71.
140. Ten pat. Praniūnų k., Alytaus r. Užr. A. Lapinskiene, 2002. VDU EA b. 672. l. 23.
141. Ten pat. Rumbonių k., Alytaus r. Užr. A. Lapinskiene, 2002. VDU EA b. 672. l. 9.

Interpersonal relations of neighbours and folk etiquette in 20th – century village of Dzūkija

Andželika LAPINSKIENĖ

Interpersonal relations of neighbours featuring the etiquette of the folks of the ethnographical region of Dzūkija have been analyzed in the article. Chronologically the work covers the period between the early 20th and the late 20th century. The object of the article is to investigate the stability of traditional culture with regard to the folk's etiquette of 20th – century village of Dzūkija. The development of the folk's etiquette and 20th – century contributive innovations to it have been revealed in the article.

The conducted research disclosed that the folks' etiquette, which cherished centuries – long system of standards and in due course of time had become the criteria for people's everyday behaviour, was considered the most important standard of neighbours' interpersonal relationship of Dzūkija village in the 20th century. Communication based on folks' etiquette assisted to keep and to form kind interpersonal relationships among neighbours: there was no lack of respect, sincerity, tolerance, reciprocal assistance in private life and in case of disaster. Also there was room for hospitality and entertainment. Neighbours' conflicts were solved according to folks' etiquette.

A 20th – century Lithuania is known as the period of time of changing socio-cultural environment and of a rapidly growing modern society, the time that influenced upon the changes of the cells of traditional culture (Christian greetings were replaced by secular ones at the same time Russicisms and Anglicisms were not evaded; customs of communal communication between neighbours turned to be a single intercourse). In certain cases these changes brought in negative traits to communication. With the soviet times indifference, alienation and utilitarian values crept into villagers' intercourse.

Compared with the other regions of Lithuania, the modernization in Dzūkija's ethnographical region was slower and covered more than a single period. That is a reason why even at the end of the 20th century all over Dzūkija's ethnographical region and especially in Varėna district one could come upon the manifestation of traditional folks' etiquette (Christian greetings and farewells, by slightly lifting a cap while greeting, customs of common entertainment, etc). However, these occurrences remain alive only in the memories and activities of elder generation.

Keli epiteto „žalias” semantikos aspektai

Žalios lytelės vaizdinys

Inesa SINKEVIČIŪTĖ

Straipsnio objektas – žalios lytelės vaizdinys vienoje vestuvinėje atsisveikinimo teminės grupės dainoje. Tikslas – nustatyti epiteto „žalias” reikšmes žalios lytelės vaizdinyje, atskleisti aktualinamų epiteto reikšmių sąlytį su tolesniu dainos tekstu. Metodai – aprašomas, teksto analizės, lyginamasis. Išvados: iškeliamą ir pagrindžiamą prielaida, kad žalios lytelės vaizdinio semantika susijusi su vestuvinėmis atsisveikinimo apeigomis. Epitetas žalias analizuojamoje atsisveikinimo dainoje gali žymeti: 1) augalo spalvą; 2) meringinos brandą; 3) gamtos atsinaujinimą.

Ivadas

Nuo XX a. lietuvių liaudies dainų epitetai kaip meninės išraiškos priemonė tiriami folkloristų, kalbininkų, literatūrologų. Klasifikuodami epitetus, mokslininkai atkreipi dėmesį į: 1) gramatinius jų požymius, t. y. kokia kalbos dalimi eina epitetas, bei morfologines ypatybes; 2) gramatinius ir semantinius epiteto ryšius su pažymimuoju žodžiu; 3) epiteto funkciją ir vartojimą dainos tekste. Dar vienas epitetų grupavimo aspektas – ką epitetas reiškia, – spalvą, medžiągą ir pan.

Spalvinių epitetų *baltas* ir *žalias* semantiką lietuvių liaudies dainose pirmasis mėgino atskleisti Blysys Šruoga. *Baltas*, anot jo, reiškia ne tik spalvą, bet ir ‘*geras*’. Be to, jis pateikė ir kelis epiteto *žalias* metaforinio vartojimo pavyzdžius. Kaip antai: *žaliasios kaselės*, *žalieji tinkleliai*, *žalias staklužės*, *žalias pavartėlės* ir t. t. Svarbus B. Šruogos pastebėjimas ir apie paskutiniuosius du vaizdinius. Jo nuomone, čia epitetas „užklydo iš kažkur ne į savo vietą”.¹

Vėliau lietuvių liaudies dainų tyrinėtojai, analizuodami epiteto *žalias* semantiką, daugeliu atveju vieningai teigia minėto epiteto ryšį su augalu. Anot Donato Saukos, „epitetas „žalias” <...> taikomas vienodai visų tautų poeziijoje gyvam gamtos aprėdui, augalui, medžiui apibūdinti”.² Vilma Daugirdaitė, aptardama augalo vaizdo kūrimo priedainiuose principus, epitetą *žalias* linkusi įvardyti „kaip universalujį augalijos ženkla, gyvybės sinonimą”.³

Žalios spalvos simbolika nagrinėjama ir Aušros Kavaliauskienės straipsnyje. Naudodamasi lietuvių folkloro, mitologijos, liaudies meno, papročių medžiaga, autorė siekia atskleisti simbolinių *žaliasios lovelės*, *žalių šilkų tinklelio*, *žaliojo svirno* (*klėties*), *žaliasios vygelės* / *žaliojo lopšelio*, *žalio vainikėlio*, *žalios rūtos*, *žaliųjų kaselų*, *žalumos teikėjo Jorio* / *Jurgio*, (*žalio*) *žalčio*, *žalio vyno*, *žaliųjų vartų*, *žaliųjų durų* ir *slenksčio*, *žaliojo lango*, *žaliojo kambario*, *žaliojo stalo*, *žalio*

šilkelio (*žalių šilkų šniūrelis*), *žalio tilto*, *žalios karietėlės*, *žalio laivelio* vaizdinių prasmę ir vietą senojoje lietuvių pasaulėžiūroje.⁴

Folkloristų ypač pamėgtas *žalio vyno* vaizdinas – jį aptarė visi minėti mokslininkai, tačiau liko visiškai netirta *žalia lytelė*. Tad straipsnyje analizuosime vestuvinę atsisveikinimo teminei grupei priskiriamą dainą „Leido leido žalią lytelę žeminiui” (V 1384):

<i>Leido, leido</i>	<i>Leido, leido</i>
<i>Žalią lytelę žeminiui,</i>	<i>Žalią lytelę žeminiui,</i>
<i>Kloniojos</i>	<i>Kloniojos</i>
<i>Mūsų seselė téveliui:</i>	<i>Mūsų seselė broleliui:</i>
– <i>Tai ne dékui,</i>	– <i>Tai ne dékui,</i>
<i>Mano téveli, ne dékui,</i>	<i>Mano broleli, ne dékui,</i>
<i>Kad nepalaikei</i>	<i>Kad nepalaikei</i>
<i>Né šių metelių pas save;</i>	<i>Né šių metelių pas save;</i>
<i>Kad nepalaikei</i>	<i>Kad nepalaikei</i>
<i>Né šių metelių pas save,</i>	<i>Né šių metelių pas save,</i>
<i>Nepardévéjau</i>	<i>Nepardévéjau</i>
<i>Sierų suknelių pas tave.</i>	<i>Šilkų kuskelės pas tave.</i>
<i>Leido, leido</i>	<i>Leido, leido</i>
<i>Žalią lytelę žeminiui,</i>	<i>Žalią lytelę žeminiui,</i>
<i>Kloniojos</i>	<i>Kloniojos</i>
<i>Mūsų seselė močiutei:</i>	<i>Mūsų seselė seselei:</i>
– <i>Tai ne dékui,</i>	– <i>Tai ne dékui,</i>
<i>Mano močiute, ne dékui,</i>	<i>Mano sesele, ne dékui,</i>
<i>Kad nepalaikei</i>	<i>Kad nepalaikei</i>
<i>Né šių metelių pas save;</i>	<i>Né šių metelių pas save;</i>
<i>Kad nepalaikei</i>	<i>Kad nepalaikei</i>
<i>Né šių metelių pas save,</i>	<i>Né šių metelių pas save,</i>
<i>Nepavaikščiojau</i>	<i>Neparrietėjau</i>
<i>Su vainikeliu pas tave.</i>	<i>Né kaspinelių pas tave.</i>

JSD I 611

Šios dainos užrašyta vos du variantai.⁵ Tam tikro vaizdo aiškinimas tokiu mažu variantų kiekiu yra labai rizikinges dalykas. Tačiau, dainą vertinant kaip atitinkamos kultūrinės tradicijos ribose gyvuojantį žodinį tekstą, analizei galima pasitelkti mitologiją bei etnografiją.

Lytelės ir litelės problema

Žalia lytelė įeina į periodiškai pasikartojančių dainos segmentą *Leido, leido Žalią lytelę žeminiui* (JSD I 611). Svarbu pirmiausia išsiaiškinti, ką reiškia žodis „lytelė“. Keblumą

sudaro tai, kad skirtinguose šaltiniuose „lytelė” rašoma dvejopai. Katalogo knygos „Vestuvinės dainos jaunosios pusėje” sudarytoja Bronė Kazlauskienė, remdamasi Antano Juškos, Juozo Paukščio ir Aleksandro Burbos paskelbtais tekstais, šio žodžio šaknyje palieka ilgą balsį y – *lyt-el-ē*, tuo tarpu „Dainyno” vestuvinių dainų knygoje ji keičia trumpuoju i – *lit-el-ē*: *Leidu leidu Žalią lytelę žeminiui* (LLD 8 447). Taigi leksemą *lytelė* galima kildinti iš: ‘lytis’, ‘lytė’, ‘lytė’ arba ‘litis’, ‘litė’, ‘litė’.⁶

„Lietuvių kalbos žodyne” nurodyta pirmoji *lyties* reikšmė – abstrakti savoka. Kalbant apie žmogų, *lytimi* žymima ‘išvaizza, pavidalas, sudėjimas’,⁷ ‘išaugimas, subrendimas, sumitimas’ (*lytinti* ‘geriau mitinti, peneti’).⁸ Pirmają apeliatyvo *lytis* reikšmių grupę apibrėžiantį žodį *Gestalt* (liet. „figūra, stotas, sudėjimas; išvaizda; ūgis”) pateikia ir Ernstas Fraenkelis.⁹ Gali būti, jog *žalia lytelė* – merginos brandą žymintis objektas.

Antroji žodžio *lytis* reikšmė – „ledo lytis, didelis atitrūkės ledo luitas, gabalas”.¹⁰ Taigi šiuo atveju *lytis* – ledo metonimija. Tačiau ledas paprastai būna skaidrus, balkšvas, bet ne žalias. Néra loginio ryšio tarp pažymimojo žodžio (*lytelė*) ir jo epiteto (*žalias*), tad, ko gero, visą žodžių junginį *žalia lytelė* reikėtų laikyti metaforiniu epitetu, kuriam paaiškinti reikalingas platesnis dainos kontekstas.

Žalios lytelės vaizdinyse atsisveikinimo apeigų kontekste

Dėl kompozicijos ypatumų dainoje *žalios lytelės* leidimo situacija tarsi prilyginama ištekančios merginos „kloniojimuisi” šeimos nariams:

*Leido, leido
Žalią lytelę žeminiui,
Kloniojos
Mūsų seselė téveliui (močiutei, broleliui, seselei).*

JSD I 611

Pasak Kosto Aleksyno, „paralelizmas lengvai susieja atskiras mintis, pabrėžia jų, nors kartais ir labai tolimų, tarpusavio ryšį”.¹¹ Aleksandro Veselovskio teigimu, psichologiname paralelizme „priešinami du motyvai; vienas jau yra sąlyga, kad būtų kitas, vienas paaiškina kitą, tačiau persvara yra to pusėje, kuris vaizduoja žmonių gyvenimą”.¹² Dainoje minimas „kloniojimasis” – svarbus jaunosis atsisveikinimo prieš jungtuves namuose apeigų veiksmas. Etnologė Angelė Vyšniauskaitė, analizuodama XIX a. pab.– XX a. pirmųjų dešimtmeečių Lietuvos kaimo gyvenimą, teigia, kad „jaunuju atsisveikinimas priklausė ir tebeprikluso būtinųjų apeigų”, sudarančių vestuvinių papročių visumos „sakralinį veiksmo branduoli”, grupei.¹³ Peržiūrėję 41 „Lietuvių liaudies dainų kataloge” ir akademiniame „Lietuvių liaudies dainyne” publikuotą atsisveikinimo dainą, 28-iose radome nusilenkimų motyvą. Keturiolikoje tirtų dainų mergelė „kloniadamas” palenkia galvą, septyniose – raginama pulsi po kojų / keliuosna ar priklaupti, dešimtyje dainų nusilenkimas vadinas

tiesiog „kloniojimus”. Ypatingas pagarbos ženklas – nusilenkti iki žemės (V 1359) / nulenkti galvą „pagal žemele” (V 1358) / „iki sierai žemelei” (V 1426) ar neva supykintus šeimyniščius bandyti perkaltėti („perprašyti”) „žemaisiais ukilonéliai” (V 1372). Keturiose šios grupės dainose ištekanti mergina nusilenkdama a t s i s v e i k i n a s u artimaisiais, giminėmis, jaunimu, kaimynais, paliekamais mergiškos aplinkos objektais (žaliosiomis rūtelėmis, rūtų darželiu), septyniose – d e k o j a t ē v a m s , kad užaugino, išmokė, paskyrė dalelę, seserai – kad pasirūpino rūtų darželiu, nupynė vainikeli, broleliui – kad pasirūpino žirgeliais, aptvérė darželį, supraše pulkelį, penkiose – p r a š o p a l a i m i n i m o / d a - 1 e l é s / d o v a n u ar ją pačią n o r i m a p a l a i m i n t i , vienoje dainoje (V 1372) nori lyg ir susitaikyti su artimaisiais. Kartais palaiminti būsimą gyvenimą prašoma ne tik šeimos narių, bet ir Dievulio (V 1346).

Dainose išskirti tikslūs atsisveikinimo apeigos momento („kloniojimosi”) elementai liudija akivaizdžias šių dainų sąsajas su vestuvių apeigomis ir papročiais. Pateiksiu keletą atsisveikinimo apeigos skirtinguose Lietuvos regionuose aprašų apie nuotakos nusilenkimą. A. Juška apie velioniškių vestuves teigia: „pabaigus pusryčius, <...> nuotaka, vedžio pabroliu vedina, puldama po kojų tēvams, giminėms ir žednam svečiui ir namiškiams, kloniojas su ašaromis. Mergos tuomet dainuoja a t s i d e i v o j i m o [visur išskirta cituojant – I. S.] dainas lydint”.¹⁴ XX a. 5-ajame deš. Valkininkų apylinkėse (Varėnos r.) „priėjusiems tēvams [jaunojį] bučiuodavo rankas, dažnai ir kojas, o šie ją p a l a i m i n d a - v o”.¹⁵ „Dainyne” atsisveikinimo dainos „Seseraite jaunuolaite” (V 1361, 1367) komentaruose pateikiama pastaba, kad „jaunoji su kiekvienu pasibučiuoja ir palenkia žemai galvą, seniemis pabučiuoja ir ranką. Jei kely ką sutinka, tai turi palenkti kiekvienam galvą”.¹⁶ Kaimo bendruomenės nariams mergina eidavo „kloniotis” ir prieš vestuves: „kiekvienam pirkioje esančiam, net mažam vaikui <...>, nuotaka žemai lenkdavosi, ji atsiprašydama, jei būtų kuo nusikaltusi, ir m e l s d a m a p a l a i m i n i m o”.¹⁷

Dalyje atsisveikinimo dainų atispindintis papročių sąlygotas jaunosis nuolankumas, santarvės ir harmonijos su aplinka siekimas, net kreipimasis į aukštėsniąsias jėgas (žr. V 1346) tarsi išduoda ištekančios merginos jaudulį prieš žengiant į naują, nepatirtą gyvenimo tarpsnį. Aptartosius jaunosis atsisveikinimo nusilenkiant apeiginius veiksmus, skirtus šeimos ir kaimo bendruomenės nariams, galima vertinti ir kaip savotišką garantą, kad tas perėjimas bus sekmingas. Pagal Arnolodo van Genepo teoriją, pereinantieji į kitą egzistencijos būseną (mirties ir gimimo atveju) arba į kitą socialinį statusą (vedybų atveju) perėjimo laikotarpiu yra labai nesaugūs, lengvai pažeidžiami.¹⁸ Šiame svarstytyje kontekste globėjo funkcijas už sociumo ribų tarsi įgyja žeminis, kuriam siunčiama *žalia lytelė* (*Leido, leido Žalią lytelę žeminiui, Kloniojos Mūsų seselė téveliui / močiutei / broleliui / seselei*). Taigi dainoje lygiagrečiai komponuojamos *žalios lytelės* leidimas ir merginos nusilenkimas šeimos nariams

remiasi veiksmo rezultatų analogija. B. Sruoga tokios rūšies dvinarį parallelizmą pavadino „nė grynuoju“.¹⁹

E. Fraenkelis žodį *žeminis* aiškina kaip ‘der Erde, dem Lande angehörig’, t. y. „prieklausantis žemei / dirvai / kaimui / sodžiu“, ir lygina su rus. *земной*, lenk. *ziemny*, lot. *humilis* („žemas, neaukštas, mažas“).²⁰ Lietuvių mitologijos šaltiniuose joks dievas Žeminio vardu nėra vadinamas; tačiau pagal leksemos pagrindą (šaknį *žem-*) bendrine prasme dainoje vartojamą *žeminių* yra pagrindas sieti su žemės dievo vaizdiniu. Skirtingi autoriai mini keletą panašių žemės dievo vardų. Kaip antai: Žemyna, Žemėpatis, Žemininkas, Žemeliukas. Jonas Lasickis teigia, kad Žemyna prisideda prie augimo, dauginimosi.²¹ Pasak Mato Pretorijaus, Žemėpatis gerbias mas drauge su savo seserimi Žemyna, Žemynėle; be to, Žemynos dėka žemė yra vaisinga.²² XIX a. rašytojas romantikas Józefas Ignac Kraszewskis teonimą Žemininkas aiškina kaip „žemės gyvastį ir gyvybę teikiančią jégą“; tai rodo jam aukojamos aukos – įvairūs žemės vaisiai, augalai, žvėrys, žuvys.²³ Tačiau J. I. Kraszewskio pateiktą Žemininko vardo etimologiją reikia vertinti atsargiai, nes jis rēmėsi kito romantiskų pažiūrų istoriko ir rašytojo Teodoro Narbuto veikalų „Lietuvių mitologija“ (1835), o pats „iš viso neįtikėtinai laisvai traktavo senųjų šaltinių žinias“.²⁴ Aišku viena: išvardytų dievų vaizdiniais personifikuojama žemės galia auginti.²⁵ Tai galia, kurios turėjimas ypač reikšmingas *žalias lytelės* leidėjai – marčia tampančiai merginai, su kurios branda ir asocijuojasi žalia lytelė. Minėjome, kad *lytimi* žymimas asmens „išaugimas, subrendimas, sumitimas“.²⁶ Gali būti, kad *žalia lytelė* – merginos brandą žymintis daiktas, pagal savo požymį – žalią spalvą – vestuvinės tematikos dainose patenkai į tą patį semantinį lauką kaip ir *žalia rūta* ar kitu merginos žolynai. Rūta dainose – tik merginos mergavimo simbolis, žymintis laikotarpį nuo lytinio brendimo iki nutekėjimo.²⁷ Juozas Baldauskas šį augalą laiko meilės ir erotikos simboliu.²⁸ Epitetas *žalias* tarsi susieja skirtinę išraiškos formą, bet panašią prasmę turinčius vaizdinius. Vadinas, *žalumu* dainose apibūdinama moters jaunystės branda, t. y. tam tikrų jos fizinių bei fiziologinių savybių sklaida, ir asocijuojasi su tokiomis reikšmėmis kaip grožis, patraukumas, puiki sveikata. Šias savybes apibūdina žydėjimo metafora. Apie gražiai atrodančią, stiprios sveikatos moterį sakoma: *ji visa žydi; žydinti sveikata; žydintis veidas.*²⁹

Iš pateiktos informacijos matyti, kad žemės dievų funkcija – užtikrinti ir palaikyti žemės derlingumą. Vienas to skatinimo būdų – aukojimas šią sritį globojantiems dievams. Žemės dievai būdavo pagerbiami ir jiems aukojama daugiausia per derliaus švenčių apeigas. M. Pretorijus mini, kad Žemynos, Žemynėlės garbei puotaujama, geriamas alus rudens, t. y. derliaus, švenčių apeigose.³⁰ Žemėpačiui dékojama už derlių, jo garbei šventė rengiama gruodžio mėnesi.³¹ Motiejaus Strijkovskio „Kronikoje“ (XVI a.) aprašytos aukojimo apeigos, skirtos dievui Žemininkui. Tai buvo šventės, švenčiamos „spalio mėnesio pabaigoje, kada jau visi jau nuimti ir suvežti į klojimus“, sudėtinė dalis.³² Vadinas,

ir analizuojamoje dainoje merginos leidžiamą *žeminiui žalią lytelę* sąlygiškai galima būtų įvardyti kaip jos auką, lemianti sėkmingą šeimos gyvenimą, tradicinėje lietuvių šeimoje neįsivairduotą be vaikų. Taigi *žalias lytelės* leidimo situacija laikytina vedybų metafora. Juoba kad „senovėje vestuvės buvo stipriaus negu dabar susijusios su metinėmis vaisingumo šventėmis“.³³ Tai, kad metaforos pagrindas – žalias objektas, rodytų natūralų (gamtinį) gyvenimo ciklo kaitos supratimą, sasažą su atgimimo motyvacija, nes „žalia spalva ženklinia kasmetinį gamtos atsinaujinimą“.³⁴

Žalią lytelę kaip vedybas žymintį atributą dainoje traktuoti leidžia jos „gabenumo“ būdas, t. y. numanomas siuntimas vandeniu (*Leido, leido Žalią lytelę žeminiui JSD I 611*). „Lietuvių kalbos žodyne“ pateikiamas tokios žodžio *leisti* reikšmės: „V. 6. siusti || plukdyti (sielius); VI. 2. duoti eigą veiksmui; daryti, kad kas judėtų, eitų, slinktų tollyn: *Padibysisi laivelj, leisiu jūrėms, marelėms; VI. 7. || vandeniu keiliauti, plaukti*“.³⁵ Lietuvių liaudies dainose vandens prasmės tyrusios Bronės Stundžienės manymu, vandens gilioji prasmė – idealizuoti prigimtinius žmogaus tikslus, t. y. iškelti ir teigti vedybinę temą.³⁶ Be to, išleidimas į jungtuves, kurio tam tikri apeiginiai momentai atsispindi dainoje „Leido leido žalią lytelę žeminiui“, ikikrikščioniškoje mastysoje „suvokiamas kaip ribinis virsmo taškas merginos socialinio statuso kaitoje“.³⁷

Žalia litelė atsisveikinimo apeigose

Pasak E. Fraenkelio, apeliatyvo *litė*, vartojamo junginyje viena *litè* (‘in einem Guß, in unaufhörlichem Fluß’), reiksmė susijusi su „nepertraukiamu vandens tekėjimu ar apskritai judėjimu“³⁸ (plg. vok. ‘in einem Guß’ – „liūtyje, pyloje, liejime“; vok. ‘in unaufhörlichem Fluß’ – „1. nepaliaujamajе / nepertraukiamoje upėje / tékmeje; 2. nepaliaujamai / nepertraukiamai bégant / slenkant“) ir priklauso žodžiui *lieti* (‘gießen’).³⁹ Vadinas, *litelė* tarsi būtų „išliejamas vanduo“. Tokios rūšies vanduo žinomas jaunosios atsisveikinimo su gimtaisiais namais papročiuose. Jaunoji, išvykdama pas vyrą, išliedavo ant jaunimo „pavedimo jaunikui“ vandenį su rūtos šakele. Taip ji neva galédavusi nulemti netekėsiųjų, nevedusiuų likimą: „išvažiuodama jaunoji vandenį lieja ant jaunimo, kad jie apsiženytų“. Kitų aiškinama, kad taip jaunoji „rūtas draugėms palieka“.⁴⁰ Taigi šiuo atveju *lytelės* epitetas sietinas su žalia rūtų spalva. Be to, žalia – ir paties vandens,⁴¹ gyvybę palaikančios substancijos, spalva.

Išvados

Išanalizavus *žalias lytelės / litelės* vaizdinį, galimos tokios išvados:

1. *Žalia lytelė / litelė* – tai atsisveikinimo apeigų momento (kuriuo dainuota ši daina) transformuotas vaizdinys.

2. *Lytelės* epitetas *žalias* sietinas su žalia rūtų ar kitu merginos žolynų spalva.

3. *Žalumu* dainose apibūdinama moters jaunystės branda, t. y. tam tikrų jos fizinių bei fiziologinių savybių sklaida,

asocijuojasi su grožio, patrauklumo, puikios sveikatos reikšmėmis.

4. Epitetu *žalias* tarsi sustiprinama atgimimo idėja, nusakoma *žalias lytelės* vaizdiniu.

SUTRUMPINIMAI:

JSD – Lietuviškos svotbinės dainos, užrašytos Antano Juškos ir išleistos Jono Juškos. – T. 1. – Vilnius, 1955.

LDK V – *Kazlauskienė B.* Vestuvinės dainos jauniosios pusėje // Lietuvių liaudies dainų katalogas. – Vilnius, 1976.

LLD – Lietuvių liaudies dainynas, t. 8: Vestuvinės dainos, kn. 4 / Parengė B. Kazlauskienė, melodijas parengė Ž. Ramoškaitė. – Vilnius, 1994.

NUORODOS:

1. Sruoga B. Dainų poetikos etiudai // Sruoga B. Raštai. – T. 6. – Vilnius, 1957. – P. 240–241, 243, 289.
2. Sauka D. Tautosakos savitumas ir vertė. – Vilnius, 1970. – P. 189.
3. Daugirdaitė V. Lietuvių lalavimo dainos: lyginamasis tyrimas lietuvių, baltarusių, lenkų apeigų ir tautosakos kontekste [Daktaro disertacija. Humanitariniai mokslai, etnologija (07H)]. – Vilnius, 2001. – P. 78.
4. Kavaliauskienė A. Žalios spalvos simbolika lietuvių liaudies pasaulėžiūroje // Liaudies kultūra. – 2002, Nr. 3, p. 8–23.
5. Pirmasis dainos „Leido leido žalią lytelę žeminiui“ variantas užrašytas A. Juškos apie 1865–1870 m., antrasis, beveik identiškas pirmajam, išspaustintas J. Paukščio ir A. Burbos sudarytame dainų rinkinyje „Lietuviškos dainos iš visur surinktos“ (1893). Skirtumas tik tas, kad A. Juškos užrašytas ketureilis posmas šiam rinkinyje publikuojamas kaip dvielis ilgesnių eilučių posmas (žr.: Pauksztis J., Burba A. Lietuwiszko dainos iš visur surinktos. – Plymouth, Pa., 1893).
6. Lietuvių kalbos žodynas. – T. 7. – Vilnius, 1966. – P. 587, 593–594; Litauisches etymologisches Wörterbuch von Ernst Fraenkel. – Bd. 1. – Heidelberg–Göttingen, 1962. – S. 377.
7. Tokią reikšmę turi ir žodis *lyté*, kurio, kaip ir žodžio *lytis*, deminutivinė forma *lytelé* (Lietuvių kalbos žodynas. – T. 7. – P. 587).
8. Lietuvių kalbos žodynas. – T. 7. – P. 593.
9. Litauisches etymologisches Wörterbuch von Ernst Fraenkel. – Bd. 1. – S. 378.
10. Lietuvių kalbos žodynas. – T. 7. – P. 587, 594.
11. Aleksynas K. Lietuvių liaudies dainų kalbinės stilistinės ypatybės // Literatūra ir kalba. – T. 11. – Vilnius, 1971. – P. 148.
12. Бесселовский А. Н. Историческая поэтика. – Москва, 1989. – С. 113.
13. Vyšniauskaitė A. Jaunieji išvyksta į vestuves // Liaudies kultūra. – 1996, Nr. 1, p. 17.
14. Juška A. Svočbinė rėda veliuoniečių lietuvių // Lietuviškos svotbinės dainos, užrašytos Antano Juškos ir išleistos Jono Juškos. – T. 2. – Vilnius, 1955. – P. 330.
15. Vyšniauskaitė A. Min. veik., p. 21.
16. Lietuvių liaudies dainynas, t. 8: Vestuvinės dainos, kn. 4 / Parengė B. Kazlauskienė, melodijas parengė Ž. Ramoškaitė. – Vilnius, 1994. – P. 391.
17. Vyšniauskaitė A., Kalnius P., Paukštė R. Lietuvių šeima ir paruočiai. – Vilnius, 1995. – P. 297.
18. Van Gennep A. Les Rites de Passage. – Paris, 1909.
19. Sruoga B. Min. veik., p. 211.
20. Litauisches etymologisches Wörterbuch von Ernst Fraenkel. – Bd. 2. – S. 1299.
21. Mitologijos enciklopedija. – T. 2. – Vilnius, 1999. – P. 273.
22. Ten pat, p. 300.
23. Lietuvių mitologija. Parengė N. Vėlius. – T. 1. – Vilnius, 1997. – P. 204.
24. Bügjenė L. Mitinis vandens iprasminimas lietuvių sakmėse, padavimuose ir tilkėjimuose // Tautosakos darbai. – 1999, t. 11(18), p. 22.
25. Palyginimui pateiksiu vokiečių mitologo ir folkloristo Vilhelmo Mannhardto teiginį: „Žemyna mums žinoma kaip žemės personifikacija, kadangi žemė yra augalų motina, žmonių ir gyvulių maitintoja“ (žr.: Lietuvių mitologija. – T. 1. – P. 285). Be to, Jurgita Ūsaitytė rašo, kad lietuvių tautosakos tekstuose „žodis žemyna vartoamas bendrine reikšme, kaip žemės sinonimas“ (žr.: Ūsaitytė J. Žemės epitetas: tradicijos kaita // Tautosakos darbai. – 2000, t. 12(19), p. 69).
26. Lietuvių kalbos žodynas. – T. 7. – P. 593.
27. Juozas Baldauskas. Mūsų dainų erotika (rūtos erotinė simbolika) // Gimtasai kraštas. – 1935, nr. 1, p. 233.
28. Ten pat, p. 232 – 233.
29. Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. – Vilnius, 1993. – P. 955.
30. Mitologijos enciklopedija. – T. 2. – Vilnius, 1999. – P. 300.
31. Ten pat.
32. Kraštas ir žmonės: Lietuvos geografiniai ir etnografiniai aprašymai (XIV–XIX a.). – Vilnius, 1983. – P. 69.
33. Kuusi M. Ankstyvoji kalevališkoji poezija // Tautosakos darbai. – 1999, t. 10(17), p. 246.
34. Becker U. Simbolų žodynas. – Vilnius, 1995. – P. 315.
35. Lietuvių kalbos žodynas. – T. 7. – P. 250–251.
36. Stundžienė B. Vandens prasmės lietuvių dainose klausimu // Tautosakos darbai. – 1999, t. 11(18), p. 102.
37. Vyšniauskaitė A.. Min. veik., p. 21.
38. Leksemos *litis* ir *lite*, kurių deminutivinė forma *litelē*, junginiuose „vienna litimī (lytē)" ir „vienna litē", „Lietuvių kalbos žodyne" apibūdinamos „ištisai, iš vieno". Kai kurios šių leksinių vienetų reikšmės gali būti susijusios su vandeniu. Pavyzdžiai: *Kur lomelėse, viena lite (kraštas nuo krašto) vanduo tyvaliojo; Viena litimi vanduo tyvuliaivo* (Lietuvių kalbos žodynas. – T. 7. – P. 587, 593).
39. Litauisches etymologisches Wörterbuch von Ernst Fraenkel. – Bd. 1. – S. 377.
40. Vyšniauskaitė A., Kalnius P., Paukštė R. Min. veik., p. 333–334.
41. Becker U. Min. veik., p. 315.

Semantic aspects of the epithet *žalias* (green):
the image of the „žalia lytelė“ (green lytelė)

Inesa SINKEVIČIŪTĖ

On the basis of the image of „žalia lytelė / litelė“ (green lytelė / litelė) the semantics of the epithet *žalias* (green) has been analysed in the article. The image of the „green lytelė / litelė“ has been interpreted in a context of the wedding farewell ceremonies.

After the investigation the conclusions have been made that:

The green lytelė / litelė is a converted image of the particular moment in the wedding farewell ceremonies.

The epithet of the lytelė *green* is related with the green colour of the rue or other plant of a girl.

By the epithet *green* the maturity of a girl is characterized and the associations of ‘beauty’, ‘attractiveness’ and ‘perfect health’ are implied by it.

The usage of the epithet *green* helps to strengthen the concept of revitalization in the image of the green lytelė.

Boružės interpretacija lietuvių tautosakoje: Dievo ir velnio karvutės

Jurgita MACIJAUSKAITĖ

Straipsnio objektas – boružė lietuvių tautosakoje. Tikslas – aptarti Dievo karvutės vaizdinį tradicinėje tautosakoje bei Dievo ir velnio karvutės išvaizdžius šiuolaikinėje vaikų tautosakoje. Tyrimo metodai – lyginamasis ir interpretacinis. Išvados: Dievo ir velnio karvutės sudaro opoziciją. Dievo karvutė turi glaudų ryšį su dangiškajā dieviškajā sfera, velnio karvutė siejama su velniniu, blogiu, nuodėme.

Ivadas

Boružė – naujas tyrimo objektas lietuvių folkloristikoje, tačiau Rusijoje jau susilaukęs tokio ižymaus mokslininko kaip Vladiimiras Toporovas dėmesio. Straipsnyje „Dar kartą apie baltiškus ir slaviškus dievo karvutės pavadinimus iš pagrindinio mito perspektyvos“¹ jis dar 1979 metais pateikė lingvistinę slaviškų ir baltiškų Dievo karvutės pavadinimų analizę. Dievo karvutė apibūdinama ir „Mitologijos enciklopedijoje“.² Daugiau publikacijų apie boružę aptiki nepavyko. Lietuvių tautosakos rinkiniuose tekstų apie Dievo karvutę paskelbta taip pat labai nedaug: keletas vaikų būrimų „Lietuvių tautosakos“ V tome, „Aukštaičių melodijose“ ir „Dzūkų melodijose“.

Dėl medžiagos stygiaus 2001–2002 metais buvo atliktas tyrimas,³ kurio metu apklausti 97 respondentai. Dauguma pateikėjų – 7–12 metų amžiaus Kauno miesto vaikai, nes šios amžiaus grupės respondentai į klausimus apie Dievo karvutes gali atsakyti bene išsamiausiai. Paprašius vaikų raštu atsakyti į pateikiamus klausimus, ką jie žino apie Dievo karvutes, vienas dešimtmetis paklausė, ar galima rašyti ir apie kitokias, ne raudonas, o geltonas boružes. Atsakius teigiamai, jis parašė, kad geltona karvutė – „ne Dievo kūrinėlis. Geltona – tai velnio karvutė“ (VDU ER 606 / 15). Kiti vaikai taip pat pamėjo žiną kitokias nei raudonosios Dievo karvutes. Klausimynas tuomet buvo praplėstas klausimais apie ne raudonas boružes – velnio karvutes.

Velnio karvutė – iki šiol tautosakos rinkėjų ir tyrimėtojų visai nefiksotas faktas, todėl šio vabaliuko vaizdiniams aptariamas vien remiantis straipsnio autorės surinkta medžiaga. Siekiant tikslumo galima apsibrėžti, kad bus aptariamos Dievo karvutės ir velnio karvutės, aptinkamos šiuolaikiniame Kauno vaikų folklore, nes, be autorės surinktos medžiagos, naudojamasi ir kitais Vytauto Didžiojo universiteto (VDU) Etnologijos ir folkloristikos katedros rankraštyne saugomais tekstais.⁴

Dievo karvutė

Dievo karvutė (karvytė, karvelė), lotyniškai Coccinella Septepunctata, turi nepaprastai daug vardų. Dievo karvutė (karvelė), (Dievo) Marytė (Marelė), Marikėlė, Katreliė, Katriusė Mariusė, Petriškėlė, matiuška batiuška – publikuotuose šaltiniuose aptiki jos vardai. Boružė (boružėlė, boružytė), Barbora, Birė, Dievo dukrelė, Marė, Petrė, Petronėlė, rabuška, rabuška-babuška. Tokie yra VDU Etnologijos ir folkloristikos katedros rankraštyne ir tyrimo metu užfiksoti vardai. Vieni vardai labiau paplitę vienur, kiti – kitur.

Dievo karvutė (karvytė) – labiausiai paplitęs boružės vardas, aptinkamas ir publikuotuose šaltiniuose, ir pastaraisiais metais užrašytame folklore. Susidaro išpūdis, kad toks (kaip ir naujai užfiksotas Dievo dukrelė) tiesiog bendrinis šio vabaliuko pavadinimas, o kiti varijuojantys vardai – tikriniai. Nemažai respondentų, paklausti, kaip jie vadina mažą raudoną vabaliuką su juodais taškais, atsakė: boružė, o paskui pasakė ar paraše ir Dievo karvutės pavadinimą.

Etiologinių sakmių apie Dievo karvutės atsiradimą užfiksuoja nėra, tačiau galima trumpai apžvelgti, kaip šio vabaliuko atsiradimą aiškina respondentai. Dauguma atsakė, kad boružė „sukūrė Dievas“ (VDU ER 606 / 27, 38, 51 ir kt.), kad ji tiesiog „iš Dievo“ (VDU ER 606 / 32, 34 ir kt.), arba, kad ji „atsirado iš dangaus“ (VDU ER 606 / 21, 47, 52 ir kt.). Taip pat paminėtina jos kilmė iš „Dievo dvaro“ (VDU ER 606 / 87) arba „Dievo karalystės“ (VDU ER 606 / 79) bei, kad ją „Dievo motina sukūrė“ (VDU ER 606 / 71). Atsakymai, kad „ji atsirado iš Dievo namų, kad mus stebėtų, kas vyksta mūsų pasaulyje“ (VDU ER 606 / 41), ir „jų sukūrė Dievas, kad padėtų žmonėms“ (VDU ER 606 / 77), gali būti nuoroda į Dievo karvutės kaip Dievo pasiuntinės ar žmonių globėjos vaidmenį.

Boružės giminytė ir itin artimą ryšį su Dievu atspindi būrimai. Kartais, radus Dievo karvutę, jai paprasčiausiai liepiama skristi pas Dievą: „Skrisk, karvute, pas Dievulį“ (VDU ER 606 / 38),

Dievo karvute,
Skrisk į dangų.
Ten tavęs laukia
Šventas Dievulis

(VDU ER 606 / 2).

Viename „Dzūkų melodijose“ publikuotame būrimė jai taip pat sakoma lėkti, tačiau pasikinkius (?) Dievo jaučius: Maryte, lék lék / Dievo jaučiais, bék bék! (DzM 16). Tradicinio teksto pradžia sutampa su šiuolaikinių tekstu pradžiomis (kreipinys, liepimas), o antroji dalis suteikia naujos informacijos – Dievo karvutė gali keliauti pasikinkius (?) Dievo jaučius.

Isivaizduojama, kad boružė gyvena danguje, pas Dievą, kad ten jos namai. VDU Etnologijos ir folkloristikos katedros rankraštyne randame tokį būrimą:

Dievo karvute,
Skrisk į dangų.
Tavo tévelis
Žiūri pro langą.

(VDU ER 174 / 30).

Kitoje dainelėje piešiama dar vaizdingesnė scena:

Petronéle, Petronéle,
Skrisk namo.
Tavo tévas
Smetoną valgo,
O vaikams neduoda.

(VDU ER 175 / 59).

Taigi kartu su boružė gyvena jos tévas. Kyla klausimas – kas jis? Būrimuose joks vardas neminimas, tačiau tyrimo metu užrašytas vienas iš boružės pavadinimų – Dievo dukrelė. Taigi būtų galima daryti išvadą, kad boružės tévas – Dievas. Pažymėtina, kad tokį teiginį leidžia iškelti pastaraisiais metais surinkti

tautosakos duomenys, tačiau seniau užfiksuoti ir tautosakos leidiniuose publikuoti būrimai to taip pat neneigia; boružė turi (kažkokį) artimą ryšį su Dievu.

Danguje esantys Dievo karvutės namai dainelėse aprašomi gana išsamiai. Boružė perspėjama, kad namie netvarka: „Duben, šaukštai nemazgoti, / Po staleliu išmęcioti” (VDU ER 606 / 1), „Indai puodai nemazgoti, / Po suoleliu pakavoti” (VDU ER 309 / 72). Ji net pavadinama *latre*: „Petre latre, bék, bék” (VDU ER 175 / 61). Namuose / danguje Dievo karvutės laukia vaikai: „Dievo karvute, / Skrisk į dangų, / Ten tavo vaikai / Valgyt nori” (VDU ER 606 / 41).

Dievo karvute,
Skrisk į dangų.
Ten tavo vaikeliai
Laukia prie lango.
Indai neplauti,
Po stalui sukrauti

(VDU ER 486 / 61).

Boružei sakoma, kad jos vaikai verkia: „tavo vaikai rék, rék” (VDU ER 606 / 5, 6, 17 ir kt.), „verkia tavo vaikeliai” (VDU ER 230 / 30) arba, kad juos „ragana pjauna” (VDU ER 606 / 28, 33). Dažnai užsimenama ir apie gaisrą: „boružėle, skrisk į dangų, tavo namelis dega” (VDU ER 606 / 78), „skrisk, skrisk, tavo vaikai dega” (VDU ER 606 / 81). Sunku pasakyti, kodėl piešiamas būtent tokis netvarkingo būsto, nelaimės namuose vaizdas. Galbūt tokiu būdu paprasciausiai siekiama Dievo karvutę paraginti, kad ji greičiau nuskristų, nes nuskisdama (tai bus aptarta vėliau) ji gali pranašauti. Tačiau prašant išpranašauti ateitį, boružei sakomi kiti tekstai.

Tiek anksčiau užrašytuose tradiciniuose, tiek tyrimo metu užfiksuotuose būrimuose į Dievo karvutę kreipiamasi spėjant orą ar prašant norimo oro. Neretai Dievo karvutės tiesiog klausiamasi, koks bus oras, ir laukiamai jos atsakymo: „Dieva karvute, dieva karvute, kad bus šilta dienyte, skrisk, kad nebus, tai neskisk” (AuM 65), „Dievo karvute, ar rytoj bus šilta dienyte?” Taip sakoma kelis kartus. Jei dievo karvutė nuskrenda, tai tikima, kad kita diena bus saulėta, jei nenukrenda, – ūkanota” (LT 9420). Tai „Aukštaičių melodijose” ir „Liudies tautosakos” V tome publikuoti būrimai. Šiuolaikiniuose pavyzdžiuose išlieka ta pati klausimo forma ir teigiamo atsakymo išraiška (boružės nuskridimas reiškia teigiamą atsakymą): „boružėle, motinéle, ar šiandien lysisia?” (VDU ER 606 / 93), „kartojo tuos žodžius „rabuška- babuška, kada bus lietaus?” ar „kuri bus giedri?” ir tada vardiji dienas tas: „šiandien, ryt ar poryt?” ir kartoj. Ant kurios dienos ji nuskrenda, – bus giedra ar pagada.” (VDU ER 606 / 24).

Kartais Dievo karvutės prašoma tiesiogiai: „Boružė, tegul saulė šviečia” (VDU ER 606 / 74).

Dievo karvute,
Skrisk į dangų,
Neški mums debesis
Ir lietų brangų

(VDU ER 606 / 26).

„Boružė, boružė, atnešk mums sausros, skrisk” (VDU ER 606 / 76). Tai tyrimo metu iš miesto vaiko užfiksuotas prašymas. Lietui lyjant kieme žaisti negalima, todėl, matyt, ir prašoma sausros.

Taigi Dievo karvutė įsivaizduojama kaip tikra dangaus gyventoja, kuri gali pasakyti, koks bus oras arba ji paveikti, kad būtų tokis, kokio nori jos prašantis žmogus.

Dievo karvutė taip pat gali parodyti, iš kurios pusės atvaziuos išrinktasis:

– Matiuška batiuška.
Kur lėksi, kur slėpsies?

- Padangėsna, padangėsna.
- Katron šalelén?
- Kur ma bernelis.

Taip sakoma dievo karvutei, padėjus ją ant rankos. Kai ji pakyla ir nulekia į kurią pusę, tai, sako, iš ten bus bernas (LT 9428). Tačiau toks tradicinis tekstas aptiktas vienintelis. Daugiau panašių vedybinių burtų publikuota nėra, tyrimo metu jų taip pat neužrašyta.

„Lietuviai tautosakos” V tome ir „Aukštaičių melodijose” yra tekstu grupelė, kur Dievo karvutės prašoma maisto, buria-ma, kada bus pietūs ar kurioje pusėje duonelė balta. Vaikai sukiša delnus prie Dievo karvutės ir dainuoja: „Karvute, karvute, baltos duonelės parneš! Ant kieno delno karytė užropos, tam gerai.” (LT 9426); „Piemenys, pasidėjė Marytę (dievo karvutę) ant rankos, sako: Mariškėle, Petriškėle, / Ar dar toli pietūs? Jei vabalėlis nuskrenda toli, tai pietūs toli, jei netoli, tai ir pietūs netoli” (LT 9424).

Katriuse Mariuse,
Katroj šalalaj balta duonala,
O katroj juoda?

(AuM 66).

Tyrimo metu panašių tekstu neužfiksuota, tai gal ir neturėtū stebinti, nes šiuolaikiniams vaikams maisto trūkumas nėra aktualus, kaip buvo piemenėliams senovėje. Tiesa, viename kreipimesi užsimenama, kad pačios Dievo karvutės vaikai yra alkani:

Dievo karvute, skrisk į dangų
Ten tavo vaikai valgyt nori

(VDU ER 606 / 41).

Gali būti, kad tai – ankstesniu piemenėlių dainelių, kur prašoma maisto, atgarsis. Beje, jis siejasi su minėtu būrimu, kur sakoma, kad boružės tévas smetoną valgo, o vaikams neduoda.

Taip pat paminėtina, kad šių dienų vaikų kreipiniuose į Dievo karvutę atsiranda naujas – laimės – prašymas: „skrisk, boružė, man laimę atnešk” (VDU ER 606 / 96), „man laimės atnešk” (VDU ER 606 / 57). Tai tik patvirtina, kad tautosaka yra dinamiška ir išreiškia tai, kas tuo metu aktualu.

Taigi pateikta analizė rodo, kad boružė – ypatinga dangaus gyventoja. Tą patvirtina ir griežta bausmė už jos nužudymą. Nužudyti boružę – didelė nuodėmė. Dauguma respondentų atsakė, kad nužudžiusių atsitiks nelaimė ar ji „nubaus Dievas” (VDU ER 606 / 66, 69, 71 ir kt.). Taip pat nemaža dalis teigė, kad tas žmogus mirs (VDU ER 606 / 37, 39, 56 ir kt.).

Kai kurios pateiktos išvados ar samprotavimai sutampa su minėtame V. Toporovo straipsnyje pateiktomis išvadomis: dieviška Dievo karvutės prigimtis ar jos giminytė su dangaus Dievu. Tačiau vienai iš pagrindinių V. Toporovo išvadų, kad Dievo karvutė – tai prasikaltusios ir baudžiamos Griausmavalžio žmonos transformacija, turimi duomenys bent jau kol kas pirtyti neleidžia. Vis dėlto neigti V. Toporovo teiginius ar pritarti jiemis dar anksti, tam reikalingi platesni tyrimai.

Velnio karvutė

Šešiasdešimties respondentų paklausus, ar būna ne raudonų Dievo karvutių – boružių, visi, išskyrus tris, atsakė teigiamai. Tiesa, dauguma nežinojo, kaip tokios vadintinos, tačiau nemaža dalis vardus paminėjo. Dažniausiai vardai – *velnio karvutė* (VDU ER 606 / 15, 34) ir *velnio boružė* (VDU ER 606 / 32, 39, 40 ir kt.). Buvo ir įdomesnių atsakymų: *velnio pavaldinė* (VDU ER 606 / 41), *velnio sūnus* (VDU ER 606 / 72). Pastarajį pateikęs respondentas net nupiešė keturis vabaliukus: raudoną su juodais taškučiais – *boruželę* – *Dievo dukrelę* ir tris *velnio sūnus*: geltoną vabaliuką su raudonais juodai taš-

kuotas sparneliais, juodasparni raudonai taškuotą ir geltonsparni su juodais taškais vabaliuką. Keletas respondentų, tikriausiai dėl geltonos spalvos, tokias boružes pavadino *gelton-snapém* (VDU ER 606 / 52, 66), *geltonsparném* (VDU ER 606 / 56). Vienas respondentas bandė spėti, kad galbūt tokios boružes vadinamos *kraugeriais* (VDU ER 606 / 57).

Velnio karvutės nuo Dievo karvučių skiriasi spalva (tai paminėjo beveik visi pateikėjai, aiškindami šių vabaliukų skirtumus). Tačiau respondentų atsakymai apie ne raudonų boružių išvaizdą labai skirtinti, todėl įvardyti, kokios tiksliai spalvos yra velnio karvutės, sunku. Nemažai respondentų atsakė, kad jos *geltonos su juodais taškais* (VDU ER 606 / 9, 38, 41 ir kt.). Kiti teigė, kad jos *juodos* (VDU ER 606 / 37, 39, 42 ir kt.), *labai gražios tamsiai juodos* (VDU ER 606 / 73), *juodos su raudonais taškeliais* (VDU ER 606 / 41, 53, 55 ir kt.), *juodos su geltonais taškeliais* (VDU ER 606 / 69, 80), *morkinės* (VDU ER 606 / 70) ar *oranžinės* (VDU ER 606 / 46, 49, 50 ir kt.), *baltos* (VDU ER 606 / 62), *žalias* (VDU ER 606 / 77, 78), *žalias su geltonais taškeliais* (VDU ER 606 / 64), *geltonos su juodais ir baltais taškeliais* (VDU ER 606 / 68), net *su juodais kvadratelių ir baltais kvadratelių* (VDU ER 606 / 40). Taigi iš tokios įvairovės sunku tiksliai pasakyti, kaip velnio boružė atrodo.

Dar vienas paminėtas velnio karvutės bruožas – *kitoks taškučių skaičius ant nugarėlės*. Dalis respondentų nurodė, kad ji turi daugiau taškučių negu Dievo karvutė (VDU ER 606 / 15, 39, 40 ir kt.), o kita dalis, kad – mažiau (VDU ER 606 / 9, 69, 80 ir kt.). Įdomios abiejų atsakymų motyvacijos.

Vienas respondentas parašė, kad „tie taškučiai yra metai. Geltona turi daugiau, nes Velnui daugiau metų [nei Dievui]“ (VDU ER 606 / 15). Dar vienas respondentas paprasčiausiai paminėjo, kad velnio karvutės vyresnės už Dievo (VDU ER 606 / 47). Šie teiginiai gana netikėti, tačiau prisiminkime vieną M. Slančiauskų užrašytą sakmę apie Dievą ir Liucių.⁵ Sakmės pradžioje pasakojama:

Kitą kartą ponasdievs vaikščiojės su Liucium. Jiedu buvę tikri broliai. Liucus buvės didesnis, o ponasdievs mažesnis. Tada ponasdievs ir praaugės Liucių viena nakčia – par mažajį piršteli didesnis. Mat, Liucius jį vedžiojės, auginės.

Sakmėje taip pat sakoma, kad Velnias vyresnis už Dievą. Taigi ir tradicinėje, ir šių laikų tautosakoje aptinkame stebetinių sutapimų.

Kitas respondentas paaikiškino, kad „velnio pavaldinės“ turi daug daugiau taškelių, nes jos ne Dievo karvutės, o tie taškeliai rodo, „kiek jos nuodėmių padarė“ (VDU ER 606 / 41).

Kai kas nurodė ir tikslų taškelių ant velnio karvutės sparnelių skaičių. Paminėtinas skaičius – trylika (VDU ER 606 / 76, 79, 86). Šis skaičius dar vadinas „velnio tuzinu“, todėl neuostabu, kad respondentai minėjo būtent jį.

Atsakiusieji, kad velnio karvutės taškučių turi mažiau, tiešog teigė, kad jos mažesnės (VDU ER 606 / 9, 69). Tiesa, vienas respondentas paaikiškino kitaip: „Todėl, kad jos yra velnio, jos gyvena trumpai.“ (VDU ER 606 / 80). O taškučiai reiškia metus. Tą sutartinai teigia beveik visi pateikėjai.

Dar vienas išskirtinis velnio karvutės bruožas – kad ji *bloga* (VDU ER 606 / 32, 34, 66 ir kt.). *Raudonas – gėrasis simbolis, o geltonas – blogasis simbolis*, – teigia vienos respondentas (VDU ER 606 / 86). *Jos neša nelaimę* (VDU ER 606 / 80), *yra piktos* (VDU ER 606 / 79, 93), *kanda* (VDU ER 606 / 79) ir *meilės jai nėra pas vaikus* (VDU ER 606 / 9). Taigi požiūris į velnio karvutę yra neigiamas, priešingas nei į Dievo karvutę.

Pabaigai paminėsiu dar vieną originalų įrašą: juodos boru-

žėlės skiriasi nuo juodų su raudonais taškais „tuo, kad jie [t.y. juodos boružės] – vyrai“ (VDU ER 606 / 96).

Išvados

Dievo karvutė vadinama įvairiais vardais. Pavadinimai, kilmės aiškinimai, lokalizavimas danguje, pas Dievą, bei didelė bausmė už nužudymą rodo šio vabaliuko ryšį su dangiškaja dieviškaja sfera. Surinkta šiuolaikinė tautosakos medžiaga leidžia manyti, kad Dievo karvutės tévas – Dievas. Boružės vaizdinys gaus liaudies meteorologijoje, vedybinėje magijoje. Tradiciniai ir šiuolaikiniai tekstai dažnai panašūs, pavyzdžiu, panašiai prašoma norimo oro, tačiau pasitaiko ir skirtumų: šiuolaikiniuose tekstuose atsiranda laimės prašymas, kurio tradiciniuose būrimuose nėra.

Velnio karvutė yra Dievo karvutės priešingybė. Dažniausiai pasitaikantys jos vardai – velnio karvutė ir velnio boružė. Velnio karvutė siejama su velniu, blogiu, nuodėme, skaičiumi trylika. Taip pat teigiamą, kad ji vyresnė už Dievo karvutę.

SUTRUMPINIMAI:

AuM – Aukštaičių melodijos / Parengė L. Burkštaitienė, D. Krištopaitė. – Vilnius, 1990.

DzM – Dzūkų melodijos / Sudarė ir parengė G. Četkauskaitė. – Vilnius, 1981.

LT – Lietuvių tautosaka, V tomas / Medžiaga paruošė K. Grigas. – Vilnius, 1968. VDU ER – Vytauto Didžiojo universiteto Etnologijos ir folkloristikos katedros rankraščynas.

NUORODOS:

1. Toporovas V. N. Baltų mitologijos ir ritualo tyrinėjimai. – Vilnius, 2000. – P. 127–148.
2. Mitologijos enciklopedija. – T. 1. – Vilnius, 1997. – P. 71–72.
3. Šio tyrimo medžiaga saugoma Vytauto Didžiojo universiteto Etnologijos rankraštyne, rinkinio numeris 606.
4. Vytauto Didžiojo universiteto Etnologijos rankraštyne surinkta medžiaga apie Dievo karvutę yra užrašyta pastaraisiais metais, todėl šie tekstai, kaip ir užrašytieji tyrimo metu, bus įvardijami šiuolaikinio folkloro terminu.
5. Šiaurės Lietuvos sakmės ir anekdotai. Surinko M. Slančiauskas. – Vilnius, 1967. – P. 242.

The interpretation of the ladybug:
the cow of God and the cow of the Devil

Jurgita MACIAUSKAITĖ

The article discusses the image of the divine cow in traditional Lithuanian folklore and also the existing images of the cow of God and that of the devil in contemporary folklore of children. Considering comparative and interpretative approaches the findings of the year 2001 and 2002 of the authoress herself as well as the already published traditional data have been analyzed.

The cow of God and the cow of the devil stand in opposition. The names of the heavenly ladybug, the explanations on its origin, its localization in heavens, at the dwelling place of God and heavy punishment for its murder indicate its close relationship with celestial – divine sphere. The collected up-to-date folklore material allows to make an assumption that God is the father of the divine cow. The image of the ladybug is also used in meteorology and in the marital magic. The cow of the devil, which is in contrast to the divine ladybug, is related to the devil, the evil, the sin and the figure 13.

Vytauto Didžiojo universitetas, Donelaičio 52, LT-3000 Kaunas,
el. p. jurgajurgita@centras.lt

Gauta 2003 07 09, išeikta spaudai 2004 02 24

Trejos kupiškėnų vestuvės

Aušra ZABIELIENĖ

Straipsnio objektas – tarpukario (1932–1940 m), sovietinio (1966–1990 m.) ir dabartinio laikotarpio (2000 m.) „Kupiškėnų vestuvių“ variantai. Tikslas: naujai apžvelgti ir tarpusavyje palyginti šiuos tris „Kupiškėnų vestuvių“ pastatymus. Per juos atskleisti lokalinių kultūros tradicijų testinumą ir raidos postūmius. Kultūros reiškinį pokyčiams ir paralelizmams laike nustatyti naudojamas lyginamasis metodas. Straipsnyje remtasi Vilniaus universiteto rankraštyno, Kupiškio muziejaus archyvo bei lauko tyrimų medžiaga. Išvados: lokalinių kultūros tradicijų testinumui yra iškilusi grėsmė, jaunimo vertybų sistema yra pavojingai atitrūkusi nuo fundamentaliųjų vertbių, todėl reikia puoselėti ir saugoti unikalų etninės kultūros paminklą – „Kupiškėnų vestuves“.

Žmonija kultūros vertės kaupia tūkstantmečiais. Tradicių vertibių sistemos kuria vidinį kiekvienos etninės kultūros pamatą. „Etninės vertybės tarsi sutelkia dvasinę grįztamojo ryšio energija, susiejančią atskiro žmogaus sąmonę su ilgaamžė kultūrinės kūrybos tradicija“.¹ Lietuvių tauta šiuo metu susiduria su pasauliniai globalizacijos procesais. Senomis kultūros idėjomis pagrįstas socialinės, dvasinės ir materialinės kultūros realijas naujos veiklos sąlygos neatpažtamatui modifikavo ar transformavo.² Tačiau griūvant bendražmogiškųjų vertibių sampratai (ypač tarp jaunimo), vyraujant vartotojiškiems, piniginiamams – merkantiliiniams rysiams, vis dėlto esama laiko ir politinių sistemų išbandytų, neįkainojamą vertę turinčių išsaugotų lietuviškų senųjų tradicijų perlų. Vienas jų yra daug kartų aprašytos, analizuotos ir vertintos „Kupiškėnų vestuvės“. Tai etnografinis spektaklis, kuriame vaizduojamos Kupiškio krašto senovinės vestuvės su dainomis, oracijomis ir šokiais.

Pirmasis „Kupiškėnų vestuvių“ spektaklis

1922 m. vasarą Kupiškio valsčiuje, Pyragių kaime, didelė dainų mylėtoja Ona Simonavičiūtė – Glemžienė su dukra Stefanija organizuodavo moterų susibūrimus. Susirinkusios jos dainuodavo jaunų dienų dainas, pašokdavo. Vieňą kartą „...jos prisiminė nuometuotas svočias, jaunamartes. Tada Glemžienė nutraukė nuo stalo staltiesę dvipalę, tuož ją išardė, galus susiuvo ir aprišo Mika-

lauskienei galvą tuo nuometu. Tą dieną... prieš veidrodį vienos prisiminė nuometą užsirišt. Daug čia buvo juoko, kada viena kita pamiršusi nuometo kilpą užsirišdavo prie kito šono... Visi suprato, kad daug dar žino ir daug turi parėdinių, ir gali parodyti visuomenei ir jaunimui senovines apeigas, pabaigtuves, bičkopį ir kt.“ (M. Glemžaitė).³

Kupiškio apylinkėse XIX a. paskutiniaisiais dešimtmeciais moterys dar teberyšėjo nuometais. Nuometų dėvėjimas ištekėjusioms moterims buvo privalomas.⁴ XX a. pirmaisiais dešimtmeciais nuometus pradėta keisti skarelémis, pradžioje dar su čipkais, o vėliau ir be jų. Tuo metu Lietuvos katalikių moterų draugijai Kupiškyje vadovavo Emilia Jonušienė, palaikiusi Onos Glemžienės (etnografių Stefanijos, Mikalinos ir Elvyros Glemžaičių motina) ir Juzės Mikelauškienės nuometų nešiojimo tradiciją. Aktyvesnės moterys iškilmungomis progomis vėl pradėjo puoštis nuometais. Susikurė „Senovės mylėtojų būrelis“, ir 1931 m. vasarą gegužinėje nuometuotos moterys padainavo sutartines: „Tavai, rugiai byra“, „Siunta mani, čiūta“, „Aisma, sésios, dauano“ „Sorbinta, sorbinta“. 1932 m. vasarą draugijai beruojant gegužinę E. Jonušienė bei valdybos sekretorė Elzbieta Varatinskienė nutarė pažairinti programą, – parodyti senovinius vestuvių papročius. Vaidmenims žodžius surinko patys jų atlikėjai, užrašė tai, ką labai gerai atsiminė iš vestuvinėjų apeigų, matytų ir girdėtų jaunystėje.⁵ Ona Matulion-

„Kupiškėnų vestuvių“ vestuvininkai. 1934 m.

Senovės kupiškėnų vestuvių vestuvininkai. Apie 1934 m.

„Kupiškėnų vestuvės”. 1975 m.

nienė–Slavinskienė prisimena: „Vieną sekmadienį susirinkome ir pradėjome repetuoti, kaip išmanėme. Repetuo rinkdavomės į parapijos salę. ... Po kelių sėkmingų repeticijų liepos mėnesį pirmą kartą suvaidinome vestuves Pyragių Beržytėje, netoli ežero”.⁶ Taip 1932 m., per gegužinę, ir gimė pirmosios „Kupiškėnų vestuvės“. Kad jos išvystų dienos šviesą, labai daug pasidarbavo Anelė Gudelienė. Ji pakvietė iš Kuosėnų kaimo Antaną Jokantą Tėvu, Antaną Barzdžiuką iš Virbališkių Piršliu, Petrą Vėtą iš Kupiškio Jaunikiu. Iš Smilgių kaimo dainininkų Onos Mažeikienės ir Anelės Pakarklienės buvo užrašyti tos raudos ir dainos, kurių pati A. Gudelienė nemokėjo. Po pasiekusio pirmojo

vaidinimo dar vestuvės buvo suvaidintos parapijos salėje ir Apšegos salėje. Žmonių buvo pilna. Dalis buvo tokius, kurie juokėsi iš vaidintojų ir siūlė nebedurniuoti. Tačiau daugumai vaidinimas labai patiko. Tad buvo įtraukiami nauji atlikėjai, plečiamas scenarijus. E. Jonušienė prisimena: „Buvo atvažiavę iš Kauno vyras ir moteris (pavardės pamirštės) tų vestuvių filmuoti. Filmavimas vyko Beržytėje, Povilo Kriukos kieme. Už filmavimą minėtieji asmenys draugijai paaukojo 50 litų, už kuriuos buvo nutarta pastatyti kryžių gale miesto (dabar jis perkeltas prie bažnyčios)”.⁷ 1934 m. vasarą Kaune buvo šaukiamas Katalikų kongresas. Jo organizatoriai, iš Lietuvos katalikių moterų draugijos sužinojo apie „Kupiškėnų vestuves“, pakvietė visus vaidinimo dalyvius į Kauną. Prieš važiuojant į Kupiškį atvyko operos solistė Adelė Galaunienė pažiūrėti vaidinimo ir nurodyti trūkumą. Grįžusi į Kauną, ji paraše laišką. Čia pateikiama šio įdomaus dokumento ištrauka:⁸

„Mano mieli artistai!

Dėl pasiekimo mūsų – jūsų, geriau tariant, vaidinimo, reikalinga būtinai išpildyti šiuos mano pastebėtus repeticijoj trūkumus. Tuju trūkumų yra daugiau, bet jų per vieną tik bandymą sunku man prisimint.

Taigi štai kas pageidautina.

1. Būtinai žinoti žodžius atmintinai.
2. Žinoti eilę, kas po ko kalbama.
3. Jeigu vienas artistas savo rolę kalba, kitiems jokiu būdu nepradėti kalbėti anksčiau.
4. Artistui kalbant savo rolę, visi turi tylėti.
5. Visiems tarti žodžius balsiai ir aiškiai, neskubant.”

1934 m. birželio mėnesį spektaklis buvo suvaidintas Kaune ir transliuojamas per Kauno radiją. Nuo 1935 m. draugijai vadovavo J. Šyvienė, vestuvės buvo vaidinamos toliau. Paskutinį kartą pirmojo sambūrio „Kupiškėnų vestuvės” buvo suvaidintos 1940 m. vasario 4 d. Kupiškio karininkų salėje. Ona Matulionienė–Slavinskienė prisimena: „Vaidinome retai, bet mes džiaugėmės, kad žmonės tais vaidinimais domisi, dėkoja mums, vaišina”.

Antrosios „Kupiškėnų vestuvės”

Per sumaištis ir karo metus visa sunyko, tačiau žmonėse išliko gyvi prisiminimai. Vėl sutelkti vyresnio amžiaus

žmones į netradicinį meno kolektyvą paskatino mokytojos Onos Paulauskienės ir Povilo Zulono pirmosios žmonos Petronėlės Zulonienės entuziazmas. Varomoji jėga taip pat buvo Šimonių kultūros namuose veiklą pradėjęs ir jau išgarsėjės etnografinis ansamblis. Šimoniečiams vadovavo mokytojas Vladas Zinkevičius. Ona ir Petronėlė pradėjo rinkti medžiagą, rašyti scenarijų. Kelių veiklių žmonių dėka 1966 m. rugėjė 10 d. gimė antrosios „Kupiškėnų vestuvės”, išgarsinusios Kupiškį ne tik Lietuvoje, bet ir pasaulyje. Apie šias vestuves parašyta knyga,⁹ išrašyta plokštelė, audiokasetė, 1970–1971 metais Lietuvos televizijos sukurtas pilnametražis filmas. Jo moksline konsultante buvo pakiesta etnologė Angelė Vyšniauskaitė. „Drėsčiau tvirtinti, kad tai istorinės reikšmės, klasikinis mūsų tradicinių vestuvių papročių ir apeigų pavaizdavimas jau ne scenoje, o natūralioje senojo Lietuvos kaimo aplinkoje”.¹⁰ „Senovinės kupiškėnų vestuvės, – rašoma Kupiškio kultūros namų šio vaidinimo trisdešimtmečio proga išleistos kasetės įvade, – tris dešimtmečius keliavo Lietuvos miestų ir miestelių, universitetų ir institutų scenomis, buvo suvaidintos arti 700 kartų, kiek kart susilaikdamos vis tokio pat žiūrovų dėmesio, kaip ir pirmieji vaidinimai... Iškeliausius anapilin pakeisdavo nauji žmonės. Tai didžiulis lietuvių etninės kultūros, ypač sovietiniui laikotarpiu, pasiekimas.” Antrosios „Kupiškėnų vestuvės” gerokai išjudino etnografinių ansamblių kūrimą ir veiklą visoje Lietuvoje.

Atskiri vestuvių elementai visą laiką buvo tobulinami. Po spektaklių į užkulisius ateidavo žmonės, norintys paaiškinti, kas buvo būtent taip, ką reikia pakeisti.¹¹ Statant vaidinimą nebuvvo naudojamas Balio Buračo straipsniais.¹² Juos atrado, kai jau kelis kartus buvo pasirodymas, ir kai nudžiugo „Kupiškėnų vestuvių” kūrėjai, savasias vestuves lygindami su užrašytomis ir nerasdami beveik jokių nukrypimų. Pavojų būta daug. Net ir geriausiai parengtas liaudies vaidinimas dažnai neišvengia padailinimų, perkrovimo efektingomis dainomis ar šokiais – teatrališkumo, pasikartojimų. Spektaklio sėkmės priežastys buvo kelios: pirma, kolektyve dalyvavo asmenys, kuriems vaizduojama buitis ir vestuvinės apeigos buvo pačių praeities dalis; antra, žmogų visada jaudina pagrindiniai gyvenimo klausimai, o vestuvės ir yra vienas iš jų. Juk jos pakeičia įprastas gyvenimo sąlygas, kuriama nauja šeima, atsiranda naujos pareigos; trečia, etnografinis autentiškumas. Vyresnioji kartą dar labai gerai prisiminė spektaklyje rodytą laikmetį, todėl senutės eidavo pasižiūrėti „savo vestuvių”, ir anūkėlius vesdavosi, kad jiems parodytų.

Trečasis „Kupiškėnų vestuvių” variantas

„Kupiškyje ir dabar vestuvininkų laukia bromai ir sodas, tėvai su duona ir druska pasitinka jaunuosius. Antrą dieną jaunoji dalina dovanas tėvams ir giminėms, jai įteikiame šeimininkavimo įrankiai, ant krosnies sodinama motina, iš po suolo ar kelmo traukiamas jaunesnis šeimos na-

rys, dar kariamas piršlys, geldoje vežama svočia” (pasakoja Alma Pustovaitienė).¹³

Dvių ankstesnių senovinių „Kupiškėnų vestuvių” tradicijos tēsiamos. Savita jų tāsa – 1995 m. Kupiškio kultūros centre susikūrės etnografinis ansamblis „Kupkėmis”, kuriam vadovauja Alma Pustovaitienė. Šio ansamblio parengta vestuvių programa gerokai skiriasi nuo ankstesnių vestuvių variantų. Rodomi ilgųjų vestuvių, trukdavusių beveik savaitę, papročiai jaunojo pusėje. Siame spektaklyje vaizduojami dar senesni (XVIII a. antroji pusė) laikai nei pirmose dvejose „Kupiškėnų vestuvėse”. „Vesėlios anoj šaly” – būtent taip vadinas jau trečiasis vestuvių pastatymas. Jo premjera įvyko 2000 m. balandžio 30 d., per Atvelykį.¹⁴ „Anoj šaly” (jaunojo pusėje) įvyksta esminis vestuvių lūžis – galutinai atsisakoma senosios būties. Jaunojii įeinančios į naują bendruomenę, įsiteikia naujos šeimos dievams – globėjams, žodžiais ir dovanomis užsitikrina jų malonę. Ritualinis jaunosios virsmas vyksta lėtai, žingsnis po žingsnio ji įvaldo naujają gyvenimo erdvę (atykimas naktį, iėjimas pro vartus, guldytuvės, pirmaryčiai, apeigos prie šulinio, naujų namų

V. Baltrūnienė, sodų pynėja. 1975 m.

„Vesėlios anoj šaly”. 2002 m.

slenksčio pagarbinimas).¹⁵ Šiose vestuvėse vyrauja senosios baltiškosios pagoniškosios pasaulėžiūros elementai. Apeigose naudojama ugnis, vanduo, juntamas piktujų dvasių ir mirusiuju pasaulio priartėjimas (jaunosios kelionė nakčia apsigaubus balta drobule).¹⁶

Pirmosios ir antrosios kupiškėnų vestuvės buvo sukurtos visų pirma pačių jų dalyvių atsiminimų pagrindu, tik vėliau buvo truputį pakoreguotos, atsižvelgiant į Balio Buračo, Mikalinos Glemžaitės¹⁷ kupiškėnų vestuvų aprašymus. Šių vestuvų dalyviai buvo vaizduojamų vestuvų dalyviai ir gyvenime, ir scenoje. Trečiosioms vestuvėms scenarijų, remdamasis Balio Buračo, Motiejaus Valančiaus surinkta etnografine medžiaga, parašė Vanda Balsienė. Vestuvines dainas, kai kurios žaidimus, instrumentinę muziką Kupiškio apylinkėse užraše „Kupkėmio” vadovė. Ansamblio nariai

apie jų vaizduojamas vestuves nėra girdėjė nei iš savo tėvų, nei senelių, o tik skaite (arba ne) minėtų autorių aprašus. Tai yra pagrindinis skirtumas tarp pirmųjų dviejų ir trečiojo vestuvių pastatymų. Tų skirtumų esama ir daugiau: skiriiasi trečiajame spektaklyje vaizduojamas laikas (šimtu metų anksčiau), pagoniškosios pasauležiūros ir krikščioniškų papročių sintezė vestuvių apeigose. Iki krikščioniškais tikėjimais bandoma sukurti etninės religijos susigrąžinimo regimybę.¹⁸ Etninių tradicijų perimamumo ir perdavimo bei pritaikymo šiandieninėje kultūroje problema yra labai opisiva būtent trečiasis kupiškėnų vestuvių spektaklis rodo, kad norint galima rasti būdų, kaip kūrybiškai atkurti scenoje seniasias lietuvių tradicijas.

2003 m. birželio 15–19 dienomis teko dalyvauti Kupiškio muziejaus organizuotoje etnologinėje ekspedicijoje. Jos metu mano sudarytoje anketoje etnių tradicijų perimamumo ir perdavimo problemai analizuoti trečiųjų vestuvių spektaklio dalyviams buvo pateikti tokie klausimai: „Ar Jūsų seneliai, tėvai dainuodavo, grodavo? Kokiu instrumentu? Ar skatino Jus muzikuoti kartu?” Iš šių klausimų teigiamai atsakė beveik 90 proc. respondentų. Iš klausimų „Ar Jūsų vaikai dainuoja, groja liaudiškos muzikos ansambliuose?” teigiamai atsakė 17,6 proc. respondentų. Taip pat 17,6 proc. respondentų iš šių klausimų atsakė neigiamai, 47,1 proc. respondentų nurodė, kad jų vaikai šiuo metu lanko arba jau baigę muzikos mokyklas. Iš pateiktų skaičių matyti, kad Lie-

tuvos jaunimas yra nepraradęs noro muzikuoti, tačiau į liaudiškos muzikos kolektyvus ateina mažuma muzikalių vaikų. Tėvai per mažai arba ir visai neskiria dėmesio etnokultūrių tradicijų perdavimui savo vaikams. Taip pat mokyklose dar mažai populiarinama etnokultūra. Kultūrinės ir politinės organizacijos, organizuodamos laisvalaikį, turėtų padėti formuoti jaunimo etninį identitetą. „Šiandieninė jaunimo vertybų sistema yra įtempta ir tuo pavojinga, nes nei tėvų, nei senelių vertybinių sąmonėje nėra tokio gilaus atotrūkio tarp fundamentalių vertybų ir tokio gilaus jų supriešinimo”.¹⁹

Išvados

Tarpukario ir sovietmečio „Kupiškėnų vestuvių” spektaklių gyvavimo tradicija lyg ir išsaugota, tačiau ji jau ger-

kai kitokia. Pirmosiose dvejose vestuvėse viskas aišku – jų dalyvių tėvų ir senelių papasakotas vestuvių veiksmas (toks, koks jis gyvavo XIX a. antrojoje pusėje) perkeltas į sceną. Trečiosiose vestuvėse senieji vestuvių papročiai taip pat atkuriami scenoje, tačiau kas iš jų dalyvių (bent jau iš tėvų ar senelių pasakojimų) atmena vaizduojamus laikus? Laiko ir papročių lygiagretė, lydėjusi pirmuosius du vestuvių pastatymus ir būtent tuo garantavusi jų sėkmę scenoje, buvo suardyta. Ar tai pasiteisins, parodys laikas.

Vis dėlto reikia džiaugtis, kad trečiasias kupiškėnų vestuves turime, nes lokalinių kultūros tradicijų tēstinumui yra iškilusi grėsmė. „Kupkémio” folkloro ansamblis yra pripažintas geriausiu Kupiškio rajone, pelnęs nemažai apdovanojimų, tačiau svarbiausia, kad tėsiams vietinės dainavimo, šokio, vaidinimo tradicijos.

NUORODOS:

1. Kuzmickas B., Astra L. Šiuolaikinė lietuvių tautinė savimonė. – Vilnius. 1996. – P. 123.
2. Merkienė I. R. Velykiniai pavasario ženklai (Baltijos regiono kultūra XX amžiuje) // Etninė kultūra ir tapatumo išraiška: Etniniai tyrinėjimai Lietuvoje 1992, 1993, 1995 metais. – Vilnius, 1999. – P. 187.
3. Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriaus S. M. E. Glemžaičių fondas. Byla Nr. F95 – 79. P. 3.
4. Baltušis J., Zulonas P. Pasakoja kupiškėnai. – Vilnius: Vaga, 1980. – P. 78.
5. Ibid. P. 78.
6. Ibid. P. 164–166.
7. Iš E. Jonušienės prisiminimų. Kupiškio muziejaus archyvas. Byla Nr. 169.
8. Baltušis J., Zulonas P. Pasakoja kupiškėnai. – Vilnius, 1980. – P. 79.
9. Vyšniauskaitė A. Vestuvės, išgarsinusios kupiškėnus // Šiaurės Atėnai. – 1996–10–19, Nr.40 (334), p.9.
11. Kupiškio muziejaus archyvas. Byla Nr.166.
12. Buračas B. Kupiškėnų vestuvės // Tautosakos darbai. – 1935, T. I, p. 195–278;
13. LII. Etnologijos skyrius. Byla Nr. 2244. L. 5. Respondentė Alma Pustovaitienė.
14. Aleknienė B. „Kupkiemio” spektaklis žiūrovų nenuvylė // Kupiškėnų mintys. – 2000–05–02.
15. Ramašauskienė A. „Vesėlios anoj šaly” // Kupiškio žinios. – 2000–04–29.
16. Urbanienė E. Kelionė „anon šalin” – įdomi // Panevėžio rytas. – 2000–05–03.
17. Glemžaitė M. Kupiškėnų vestuvininkai. – Kaunas, 1936. – P. 36.
18. Merkienė I. R. Etninė kultūra pilietinėje visuomenėje // Etninės kultūros paveldas ir dabarties kultūra. – Vilnius, 1999. – P. 11.
19. Kuzmickas B., Astra L. Šiuolaikinė lietuvių tautinė savimonė. – Vilnius, 1996. – P. 123.

Three weddings and...

Aušra ZABIELIENĖ

It was in 1932 that the Kupiškėnai Wedding was staged for the first time in Lithuania during the outing in the township of Pagiriai. The initiative to organize it came from the enthusiasm of E. Jonušienė, E. Varatinskienė, A. Gudelienė. The actors themselves selected the texts for their personages

by sitting down and writing words that came to their heads as memories of ancient wedding customs seen or heard in their years of youth. The play remained on stage until 1940. It was on 4 February 1940 that in the hall of soldiers in the township of Kupiškis the Kupiškėnai Wedding of the first cast appeared on stage for the last time.

26 years later due to the teacher O. Paulauskienė and P. Zulonienė's intention elderly people were rallied and a non-traditional artistic group was set up. 10 September 1966 is the date of the birth of the second Kupiškėnai wedding that made the township of Kupiškis famous not only in Lithuania but also all over the world. It was performed nearly 700 times. The first (in 1932) and the second (in 1966) weddings were performed on the basis of the memories of the participants themselves, later they were revised according to the descriptions of the Kupiškėnai wedding by B. Buračas and M. Glemžaitė. The acting of these „wedding men and women” on stage closely resembled their actual life. On the basis of the collected ethnographic material by B. Buračas and M. Valančius the script for the third wedding was written by V. Balsienė. Wedding songs, diverse games and pieces of instrumental music were recorded in the outskirts of Kupiškis by the leader of the Kupkémis. The members of the ensemble had never heard either from their parents or grandparents about the wedding they were going to depict; they merely had done (or had not done) little reading of the abovementioned authors' descriptions. And this was the basic distinction between two previous productions and the third production of the weddings. More distinctions could be found: the time depicted in the play is different (a hundred years later), there is a synthesis between pagan world outlook and Christian customs in the rites of the wedding. The living tradition of the Kupiškėnai wedding is likely to have been preserved in the play, yet it has become different recently. Clarity in two previous weddings is evident – the scenes were true, they were a real life of the second half of the 19th century transferred onto the stage and were acted according to the live narratives of the participants' parents and grandparents. Wedding customs of the third wedding have been also recreated. Hence the question has been raised as to whether any parent or grandparent (let alone the participants themselves) of these actors recall the times depicted. The parallel of the time-span and the customs on which two previous stagings of the „weddings” was held and by which their success was guaranteed has been damaged. Whether that will bring a success the future will show. Yet we must feel happy about the fact that the third wedding is still alive. Songs of Kupiškis region are being sung, and they are not taken from song books but they are those collected by the leader of the ensemble. The members of the ensemble are young people who tend to foster old traditions. The Kupkémis ensemble is the best in the region and the one that has received quite a few rewards for its performances and the most important thing actually lies in the fact that the traditions of the singing, the dancing and the acting have survived up to this day.

Lietuvos istorijos institutas, Kražių 5, 2001 Vilnius,
el. p. azabieliene@takas.lt

Gauta 2003 07 17,
įteikta spaudai 2004 02 24

Dainų švenčių Šokių diena.

Statistinė analizė

Giedrė BARKAUSKAITĖ

2003 m. birželio 30 – liepos 6 dienomis Vilniuje vyko Pasaulio lietuvių dainų šventė. Straipsnyje aptariama viena iš dainų švenčių sudedamųjų dalių – Šokių diena. Trims respondentų grupėms sudarius atskiras anketas, nuo 2002 m. apklausta 635 žmonės. Darbo tikslas – respondentų, mačiusių Dainų švenčių Šokių dienos koncertus, atsakymų statistinė analizė. Metodai – lyginamasis, analizės, apibendrinimo. Išvados – praėjusio amžiaus pradžioje atsiradusios Dainų šventės išlieka aktualios, jos – neatsiejama mūsų tautos kultūros dalis. Respondentų daugumos nuomone, Dainų šventės yra reikalingos, norai lankomos, jų koncertų negalime vadinti tarybinio laikotarpio kultūrine atgyvena.

Ivadas

Pasitelkė sociologinę apklausą, aiškinomės Dainų švenčių būtinumą, svarbą mūsų tautai. Buvo apklausti 635 respondentai. Dauguma anketas pildė 2003 metų liepos mėnesį – Dainų šventės išvakarėse. Respondentai atsakė į pateiktus klausimus, kuriais aiškinomės, ar reikalingos šios šventės, ar dabartinės skiriasi nuo tarybinio laikotarpio švenčių, kokie Dainų švenčių koncertai žiūrovams patinka labiausiai ir kt. Apklausiamieji pateikė pasiūlymų bei pageidavimų Dainų švenčių organizatoriams. Apklaustos trys respondentų grupės – šokėjai (šokantys Šokių dienos koncertuose), vadovai (vadovaujančios tautinių šokių kolektyvams, dalyvaujantiems Dainų šventėse) bei žiūrovai (matę Dainų švenčių Šokių dienos koncertus). Pagrindinis kriterijus atsirenkant respondentus – žmonės turėjo būti matę daugiau nei vieną Šokių dienos koncertą arba tame dalyvavę.

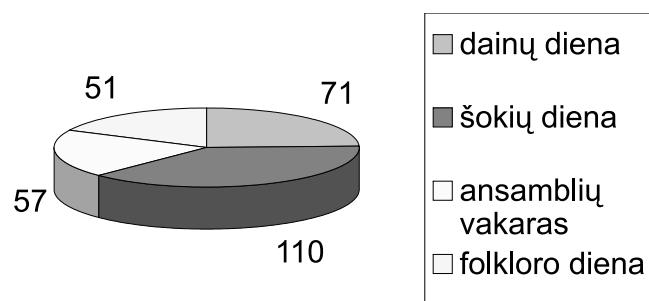
Žiūrovų apklausos statistinė analizė

Žiūrovų nuomonė, jų išsakytois mintys apie Šokių dienos koncertus turėtų būti ypač svarbios ir vertingos švenčių organizatoriams. Apklausti 208 žiūrovai. Respondentai – gimę 1928 m. – 1991 m. Beveik visi – matę ne vieną Šokių dienos koncertą (tai buvo viena iš salygu, atsirenkant apklausiamuosius). Pusė jų (104) patys yra šokė tautinių šokių kolektyvuose. Siekėme išsiaiškinti, ar respon-

dentai dalyvavo (ar šiuo metu dalyvauja) kitokiuose, nesusijusiouose su tautiniais šokiais, kolektyvuose. Teigiamai atsakė 98 respondentai, likusieji 110 – neigiamai. Iš tų 98 respondentų, užsiimančių kitokia mėgėjų meno veikla, dauguma lankė ar lanko ir tautinių šokių kolektyvus. Taigi žmonės, susipažinę su mėgėjų meno veikla, mielai dalyvauja (ar dalyvavo) skirtinguose jos žanruose. Dauguma šių respondentų su mėgėjų meno veikla susipažino mokydamiesi vidurinėje mokykloje, lankydamai įvairius papildomojo ugdymo būrelius: chorą, dramos ar teatro, muzikos, pramoginių šokių, baletą, dailės būrelius, folkloro ansamblius.

Aiškinomės, kurie Dainų švenčių koncertai žiūrovams patinka labiausiai. Matome, kad mėgstamiausi – Šokių dienos ir Dainų dienos koncertai. Taigi Dainų šventės žiūrovams asocijuojasi pirmiausia su Dainų ir Šokių dienomis. Kai kurie respondentai pažymėjo ne vieną, o kelis mėgstamus renginius.

I grafikas. Mėgstamiausi dainų švenčių koncertai (žiūrovų vertinimu).

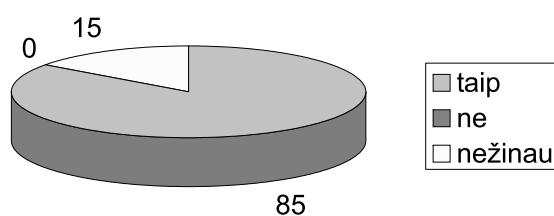
Į klausimą, ar reikalingos Dainų šventės, teigiamai atsakė 190 apklaustujų, neigiamai – 6, likusieji 12 neturėjo nuomonės. Į klausimą, kodėl reikalingos tokios šventės, žiūrovai atsakė labai įvairiai, tačiau dauguma teigė, kad tokios šventės suburia žmones, vienija tautą, išeiviams neleidžia nutautėti. Labai svarbi yra ir šventės dvasia bei pasididžiavimo jausmas: mes – lietuviai! Dainų švenčių organizavimas esą – graži tradicija, dominanti svečius iš kitų šalių, paliekanti neišdildomą įspūdį. Kadangi tokią tradiciją turime ne tik mes, privalome nenusileisti, orga-

nizuoti puikias šventes, kad kaimynai mums pavydėtų. Dainų šventės – ne tik malonumas žiūrovams, bet ir maloni veikla, pramoga dalyviams. Tai tarsi kolektyvų įvertinimas, nes dalyvavimas Dainų šventėse – kiekvieno kolektyvo pasididžiavimas bei garbė. Tokios šventės, pasak respondentų, neleidžia tautai išnykti.

Negalėjusieji vienareikšmiškai atsakyti, ar tokios šventės yra reikalingos, savo atsakymą argumentavo tuo, kad valstybė negali skirti pakankamai pinigų šventei rengti, užtikrinti dalyviams geras gyvenimo sąlygas. Pasak apklaustujų, dalyvių gyvenimo sąlygos buvo pasibaisėtinos ir nežmogiškos. Tokius atsakymus (apie valstybės per mažą finansavimą, kuris nesuteikia dalyviams normalių gyvenimo sąlygų) pateikė ir respondentai, griežtai teigė, kad švenčių organizuoti daugiau nereikia. Vyresnio amžiaus keli respondentai manė, kad Dainų švenčių koncertai jau nimui visiškai neįdomūs, tad valstybės lėšas, skirtas šventės organizavimui, parankiau būtų skirti senelių prieglaudoms, invalidų namams ar pan. Taip atsakiusių ar dvejojusių buvo 8,6 proc., kiti 91,4 proc. respondentų manė, kad Dainų šventės yra reikalingos.

Aiškinomės, ar žmonės noriai eina į Dainų šventės koncertus. 177 respondentai atsakė teigiamai, nebuvu né vieno neigiamo atsakymo, 31 respondentas negalėjo vienareikšmiškai atsakyti. Daugumos apklaustų žiūrovų amžius – 30–33 metai, tad negalėtume teigti, kad Dainų šventės organizuojamos tik vyresnio amžiaus žmonėms, o jau nimui jos nuobodžios, neįdomios. Lygiai 85 proc. respondentų teigė, kad į Dainų šventes eina mielai, o 15 proc. nieko konkretaus šiuo klausimu negalėjo pasakyti. Tačiau né vienas neteigė, kad į šiuos renginius nenori vaikščioti. Dainų švenčių koncertų lankomumo „pyragą“ grafiškai galima būtų pavaizduoti taip:

2 grafikas. Dainų švenčių koncertų lankomumas.

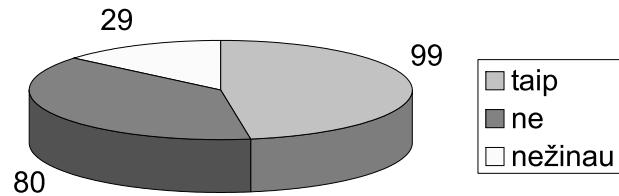
Į klausimą, ar tarybinio laikotarpio Dainų šventės skriasi nuo paskutiniųjų, žmonės pateikė tokius atsakymus: *taip* teigė 108 respondentai, *ne* – 7, o *negalėjo atsakyti* – 93. Didesnė dalis teigiamai atsakiusių respondentų buvo jau pagyvenę žmonės, kurie galėjo palyginti tuos renginius, o trečiąjį atsakymo variantą (negaliu pasakyti) teikė gimus apie 1980 metus ir vėliau. Lygindami tarybiinių bei dabartinių laikų su nepriklausomoje Lietuvoje organizuotomis šventėmis, dauguma respondentų ižvel-

gė tokius skirtumus: pakito švenčių režisūra, šokių repertuaras. Dalyvių būdavę gausiau tarybinio laikotarpio Dainų šventėse. Šokėjai „anais laikais“ šokdavę vienodais tautiniais kostiumais, o „šiais laikais“ modernėja dauguma šokių; džiugina, kad į šventes gali išijungti išeivijos tautinių šokių kolektyvai, tačiau prastėja dalyvių gyvenimo sąlygos.

Į klausimą, kuri šventė labiausiai pavykusi, išpūdinėjusia, žiūrovai atsakė, kad dvi paskutiniosios (1998 ir 2003 metų): galbūt todėl, kad jas geriausiai prisiminė, tačiau tai liudija, kad renginio organizatoriams pavyksta susturti išsimintiną reginį.

Į klausimą apie koncertinę aprangą 99 žiūrovai atsakė, kad šokėjams reikalinga vienoda apranga, 80 – ne, o 29 neturėjo nuomonės (3 grafikas). Atsakinėdami, kokiais metais šokėjai buvo aprengti tinkamiausiai, žiūrovai išsiskyrė į dvi pagrindines grupes: vieni minėjo iki 1990 metų rengtas Dainų šventes, kuriose šokėjai buvo aprengti vienoda apranga. Dalis šios grupės respondentų teigė, kad dabar vienodai aprengti visus tautinių šokių kolektyvus neįmanoma, nors, pasak jų, tokia apranga efektingesnė, gražesnė, taip apsirengę šokėjai gali labiau išryškinti aikštėje šokio brėžinį. Kai kurie žiūrovai minėjo, kad vienoda apranga būtina, tačiau tik savame kolektyve. Ši respondentų grupė minėjo paskutinišias šventes, kuriose šokėjai šoko apsirengę savo kolektyvo tautiniais rūbais. Apklaustieji mano, kad tautinių šokių kolektyvų apranga turėtų atitinkti tam tikrą regioną, iš kurio yra atvykës kolektyvas. Nemažai respondentų teigė, kad išeivijos kolektyvai turėtų daugiau dėmesio skirti tautinio kostumo autentiškumui. Pasak jų, daugumos atvykusių kolektyvų šokėjų rūbai visiškai neautentiški, tad vadovams reikėtų labiau susirūpinti savo kolektyvo šokėjų apranga.

3 grafikas. Vienodos šokėjų aprangos vertinimas.

Džiugu, kad nemažai žiūrovų užpildė paskutinę anketo dalį, kurioje parašė savo pageidavimus, pasiūlymus Dainų švenčių organizatoriams. Dauguma respondentų pageidavo, kad ir toliau šios šventės būtų organizuojamos, linkėjo sėkmės, ištvermės, naujų idėjų, dėkojo už ši reginį, kuris, pasak jų, saugo, plėtoja tautos kultūrą, žadina jaunimo tautinę savimonę. Žiūrovai teigė, kad Dainų šventės garsina Lietuvą, puoselėja lietuvišką dvasią – šis argumentas pakankamai svarus šventei gyvuoti.

Keli respondentai pageidavo pigesnių bilietų, kad būtų daugiau žiūrovų. Pageidauta geriau apskalčiuoti finansus, kurie reikalingi tinkamėnėms dalyvių gyvenimo sąlygoms (maitinimui, apgyvendinimui, aprangai ir pan.) užtikrinti. Siūlyta mūsų valdžios astovus išmokyti lietuviškų šokių – „pašoks – tikrai patiks, tada kitaip spręs ir kultūros klausimus“. Buvo pageidauta suprantamiau, aiškiau šokiai vaizduoti lietuviškus papročius, „taip tada žiūrovas daugiau pamato ir sužino“.

Neigiamai atsiliepta apie Dainų šventės Šokių dienos transliavimą. Buvo pageidauta dažniau rodyti visą aikštės vaizdą, o ne pavienius šokėjus. Visavertis reginys, pasak žiūrovų, yra tada, kai transliuojamas vaizdas rodomas iš toliau, aukščiau, tada akivaizdžiai matosi ne tik šokio brėžinių įvairovė, bet ir didybė, šokėjų vienybė, choreografų sumanymas, visos šventės išpudingumas.

Vienas respondentas kategoriškai išdėstė, kad tokį švenčių organizuoti nereikia, argumentuodamas, kad viena tai yra nesąmonė.

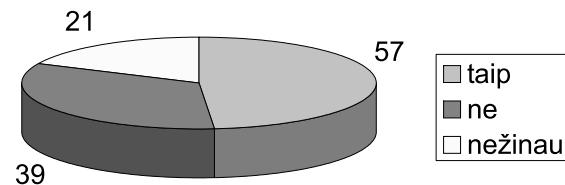
Tautinių šokių kolektyvų vadovų apklausos statistinė analizė

Aptarsime antrosios respondentų grupės, tautinių šokių kolektyvų vadovų, atsakymus. Buvo apklausta 117 vadovų iš skirtingu Lietuvos vietovių. Pavyko apklausti ir užsienio tautinių šokių kolektyvų vadovus iš Toronto (Kanados) bei Rygos (Latvijos). Respondentų gimimo metai – nuo 1928-ųjų iki 1977-ųjų. Kai kurie tautinių šokių kolektyvų vadovai dalyvauja Dainų šventėse nuo 1955 metų (tuo metu patys šoko kolektyvuose). Šios grupės respondentai vadovavo ir vadovauja įvairiausioms šokėjų grupėms (nuo darželinukų iki pagyvenusių šokėjų grupių). Geriausiai pritaikytas masiniam atlirkimui šokiai vadovai mano esant *Rusnietų*, *Kurapkytę*, *Motinėlę obelėlę*, *Rytagonę*, *Jievaro tiltą*. Dauguma šių šokių buvo šokta pasuktinių Dainų švenčių koncertuose. Tačiau vienareikšmiškai teigt, kad ankstesnėse šventėse šokti tautiniai šokiai nebuvu tinkamai pritaikyti atliki masiškai, negaliame, nes beveik ketvirtadalis respondentų iš ši klausimą neatsakė. Stengėmės išsiaiškinti, kuris specialiai Dainų šventei sukurtas šokis buvo geriausias, išpudingiausias. Nors labai nedaug respondentų iš ši klausimą atsakė, iš pateiktų atsakymų matome, kad išpudingiausi šokiai – *Kupolė rožė*, *Dek, ugrie, Joninių burtai*. Nežinia, ar vadovams kiti šokiai nepaliko didesnio išpuodžio, ar, respondentų manymu, tie kūriniai nieko verti, o gal paprasčiausiai iš ši klausimą nenorėta atsakyti. Aiškinantis, kodėl būtent minėtieji šokiai, vadovų manymu, yra išpudingiausi, teigta, kad šių šokių graži ne tik kompozicija, bet ir muzika, įdomūs brėžiniai aikštėje, smagiai šokami, nesudėtingi deriniai. Respondentai mano, kad specialiai Dainų šventei kuria-

mi šokiai labai gražiai atrodo aikštėje, tačiau scenoje jie nepalieka išpuodžio. Besimokant tokį šokių, sugaištama daug laiko, tai pareikalauja daug darbo, tačiau po vienintelio Dainų šventės koncerto jie daugiau nebūna šokami. Tad specialiai Dainų šventėms kuriami šokiai, respondentų nuomone, nėra naudingi kolektyvų repertuarui paživarianti ar praturtinti. Vadovai mini ir tai, kad paskutinioms šventėms kuriami šokiai tampa nūdieniškesni, kūrėjai, švenčių organizatoriai ieško naujų išraiškos formų, kitokių choreografinių sprendimų.

I klausimą, ar reikalinga vienoda šokėjų apranga, 57 respondentai atsakė teigiamai, 39 neigiamai, 21 neturėjo savo nuomonės (žr. 4-ą grafiką). Atsakiusiems teigiamai atrodė, kad vienoda apranga – gražiau, puikesnis estetinis vaizdas, aiškiau matosi šokio brėžiniai. Kiti teigė, kad vienoda apranga, be abejonės, suteikia vientisumo, tačiau skirtinga išskiria kolektyvą, be to, tai yra pigesnis variantas. Jų nuomone, dabar visus šokėjus aprengti vienodai nėra salygų, tad kolektyvai rengiasi pagal savo galimybes. Tačiau vienoda apranga ir nereikalinga, nes tuomet taučinių kostiumas tampa tarsi uniforma.

4 grafikas. Vienodos šokėjų aprangos vertinimas.

I klausimą, kurioje šventėje šokėjai buvo aprengti tinkamiausiai, dalis vadovų paminėjo šventes iki 1990 metų, kuriose dalyviai buvo rengiami vienodais drabužiais, dažnai buvo minima konkreti 1980 metų šventė. Išskirtina šiuo požiūriu ir 1994 m. šventė (ypač jos pagoniškoji dalis). Ne kartą paminėtos paskutinės šventės. Tačiau dauguma respondentų iš ši klausimą neatsakė.

Beveik vienbalsiai (116 respondentų) vadovai teigė, kad Dainų šventės reikalingos, ir tik vienas negalėjo pasakyti, ar toliau reikėtų jas organizuoti. Nė vienas vadovas neatsakė neigiamai. Taigi 91,3 proc. vadovų mano, kad Dainų šventes reikia organizuoti ir toliau. Nors ruošiantis šioms šventėms ir pačių švenčių metu atsiranda naujų organizacinių bei kitokių rūpesčių, tautinių šokių vadovams tenka daug dirbti papildomai, tačiau tautinių šokių kolektyvo dalyvavimas Dainų šventėje, respondentų nuomone, yra vadovo, jo vadovaujamo kolektyvo garbės reikalas, pasididžiavimas, teigiamas darbo įvertinimas.

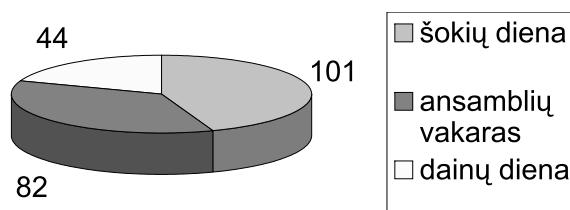
Ar tarybinio laikotarpio Dainų šventės skiriiasi nuo pasuktinių švenčių – tik vienas respondentas iš klausimą atsakė neigiamai, 5 negalėjo pasakyti, kiti atsakė teigiamai.

Pagrindinis skirtumas, pasak vadovų, – šokių repertuaras. Kitas dažnai minimas skirtumas – finansavimas, dalyvių gausumas. Buvo atkreiptas dėmesys ir į vienodą šokėjų aprangą (visi dalyvaujantys šokių kolektyvai tarybiniais laikais gaudavo naujus kostiumus).

Kuri šventė labiausiai pavykusi, išpūdingiausia? Dauguma respondentų paminėjo, kad visos šventės savaip įdomios ir gražios. Tačiau nuo 1990 m. iki 2003 m. vykusios šventės buvo minimos kiek dažniau. Tad galime teigti, kad ir naujausiais laikais nepriklausomoje Lietuvoje organizuojamos šventės neprarado savo populiarumo, aktualumo ir net pasidarė dar labiau mėgstamos.

Kokie Dainų švenčių koncertai patinka labiausiai?

5 grafikas. Mėgstamiausi dainų švenčių koncertai (vadovų vertinimu).

Dalis respondentų paminėjo po kelis koncertus.

Rašyda mi pageidavimus Dainų švenčių organizatoriams, dauguma vadovų paminėjo, kad tokios šventės yra labai reikalingos, tad ir toliau jas reikėtų sėkmingai organizuoti. Nemažai respondentų pageidavo geresnių gyvenimo sąlygų arba bent trumpiau gyventi tokiomis prastomis sąlygomis. Siūlyta mažinti repeticijų skaičių, taip sumažėtų apgyvendinimo ir kitos išlaidos. Pageidauta geresnio pačių organizatorių pasiruošimo – kad konkrečiau, aiškiau pateiktų savo sumanybus, pageidavimus. Atkreipiamas dėmesys, kad per mažai pateikiama informacijos eiliniams vadovams, nepakankamai aiški aikštėje dirbančių vyruių choreografų dikcija, sunku suprasti pastabas. Siūloma, kad repeticijos vyktų viename stadione, nes į skirtingus stadionus patiemis dalyviam s sunku važinėti. Ne kartą buvo minima, kad Dainų šventės – tai jau mūsų tautos tradicija, tad šios tradicijos aplieisti nevalia.

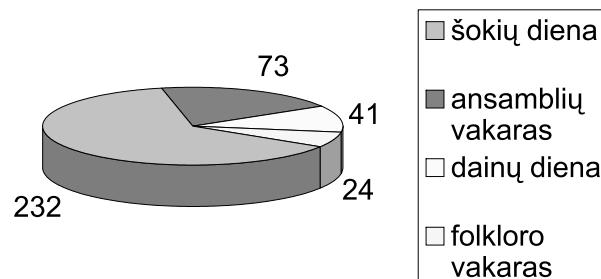
Šokėjų apklausos statistinė analizė

Trečioji respondentų grupė – Šokių dienos dalyviai. Buvo apklausta 310 šokėjų iš įvairių Lietuvos miestų ir miestelių. Pavyko apklausti ir užsienio šokių kolektyvų narius iš Kanados, JAV, Latvijos. Respondentų gimimo metai – 1923-ieji – 1990-ieji. Visi šokėjai šoka tautinių šokių kolektyvuose daugiau nei vienerius metus, o kai kurie – per penkiasdešimt metų. Vienas apklaustasis pri-

siminė, kad šokės darželinukų grupėje, o šiuo metu – tarp pagyvenusių šokėjų. Dauguma respondentų dabar šoka jaunimo, merginų ir pagyvenusių šokėjų grupėse. Kai kurie apklaustieji teigė, kad jiems yra tekė dalyvauti pirmose pokario Dainų šventėse (keturi respondentai šoko 1950 m. dainų šventėje). Dabar jie šoka tautinių šokių kolektyvuose „Ainiai“ (Kaunas) bei „Sidabrinė gija“ (Klaipėda). Daugėliau respondentų šoko 1955 m. dainų šventėje. Tačiau daugiausia dalyvavo paskutinėje, 2003 m. dainų šventėje.

Kokie Dainų švenčių koncertai šokėjams patinka labiausiai? Visiškai suprantama, daugiausia pažymėta, kad mėgstamiausia – Šokių diena (232 anketos), 73-iose anketose paminėtas Ansamblių vakaro koncertas, 41-oje minima Dainų diena ir 24-iose – Folkloro diena (žr. 6-ą grafiką). Kai kurie šokėjai paminėjo kelis koncertus. Kiti aiškino, kad visi Dainų šventės renginiai yra labai svarbūs, neatsiejami vienas nuo kito. Tačiau daugumai šokėjų Šokių dienos koncertas yra svarbiausias (tai, be abejo, vienašališka nuomonė, nes būtent šiame koncerne dalyvavusieji buvo apklausinėjami).

6 grafikas. Mėgstamiausi dainų švenčių koncertai (šokėjų vertinimu).

Ne visi respondentai galėjo paminėti, kokius šokius jiems teko šokti Dainų šventės koncertuose. Jų teigimu, tokį šokių labai daug, sunku visus išvardyti. Dauguma išvardytų šokius buvo šokami paskutinių, o daugiausia – 2003 metų dainų šventės Šokių dieną.

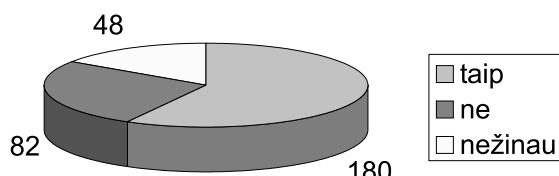
214 respondentų paminėjo, kad Dainų šventės šokius teko šokti ir scenoje. 50 teigė, kad tokį šokių scenoje nešoko. O 46 respondentai neprisiminė, ar masiškai atliekamus šokius jiems teko šokti scenoje. Ruošiantis Dainų šventei, Šokių dienos repertuario šokių dalyviai, be abejo, turėjo mokyti visų pirmą scenose ar salėse ir tik po to – repeteuoti masiškai. Kai kurie respondentai teigė, kad, be pasiodymo Dainų šventėje, daugiau šių šokių scenoje šokti neteko. Ne visi 214 respondentų, teigusiu, kad Dainų švenčių šokius šoko ir scenoje, galėjo išvardyti šokių pavadinimus. Dauguma jų paminėjo paskutinėje šventėje šoktus šokius.

Aiškinantis, ar šokis keičiasi priklausomai nuo atlikimo vietas (scenoje ir aikštėje), minėtieji 214 respondentų pateikė tokius atsakymus: teigiamai – 159 šokėjai, 50 manė, kad niekas nesikeičia, šokis išlieka toks pat, o 24 negalėjo vienareikšmiškai atsakyti Taigi dauguma, 74,3 proc., respondentų mano, kad šokis kinta priklausomai nuo šokimo vietas, 23,4 proc. respondentų mano, kad atlikimo vieta šokiui įtakos neturi, kūrinys išlieka toks pat.

Kas šokyje pakinta, priklausomai nuo atlikimo vietas? 128 teigė, kad kinta šokio brėžinys, 65 – kad keičiasi ir deriniai, 19 – kinta ir šokio muzika, 14 – keičiasi viskas (šokio deriniai, brėžinys, muzika). Kai kurie šokėjai pasirinko kelis atsakymo variantus, tačiau daugumas respondentų nuomone, akivaizdu, kad scenoje šoktus tautinius šokius atliekant masiškai, kinta jų brėžinys, o dažnai ir patys deriniai. Teigusieji, kad kinta šokio muzika, ne kartą patikslino, kad pailgėja šokio muzikos ižanga, kartais pabaiga, kai kada pasikeičia ir muzikos tempas.

Respondentų dauguma (180 šokėjų) teigė, kad vienoda šokėjų apranga reikalinga, 82 mano, kad šokėjai neturėtų koncertuoti vienodais tautiniiais kostiumais, 48 negalėjo vienareikšmiškai atsakyti (žr. 7-ą grafiką). Taigi 58 proc. respondentų mano, kad vienodi tautiniai kostiumai, šokant šokius masiškai, visiškai tinkta, tačiau „dabartinėmis sąlygomis visą aikštę vienodai aprengti neišeis“.

7 grafikas. Vienodos šokėjų aprangos vertinimas.

Kuriose šventėse šokėjai buvo aprengti tinkamiausiai? Šiuo klausimu respondentai pasidalijo į dvi dalis: vieni teigė, kad tarybinio laikotarpio Dainų šventėse šokėjai buvo aprengti tinkamai (nes visi šokantys aikštėje buvo aprengti visiškai vienodais kostiumais), kiti – kad paskutiniųjų švenčių metu šokėjų apranga buvo tinkama, nes rengtasi savo kolektyvo turimais tautiniais kostiumais. Toks pasirinkimas, pasak respondentų, yra priimtiniausias: su turimais kolektyvo tautiniais kostiumais dalyviai gali šokti, nes išigytį naujus vienodus kostiumus per brangu, o ir nebūtina, nereikalinga. Vienodi tautinių kostiumai taptų paprasčiausia uniformine stilizuota apranga, nutolusia nuo autentiško rūbo.

283 respondentai teigė, kad Dainų šventės yra reikalingos. Tiki 15 šokėjų mano, kad jų organizuoti daugiau

nereikėtų. 12 respondentų negalėjo į šį klausimą atsakyti. 27 respondentai manė, kad šiaisiai laikais dar neturiame sąlygų (lėšų) organizuoti Dainų šventes. Pasak jų, dabartinėse šventėse dalyviamas néra sudaromos nors patenkinamos gyvenimo sąlygos. Taigi būtent dėl stygiaus šių švenčių bent jau kuriam laikui reikėtų atsisakyti. Tačiau dauguma respondentų apie gyvenimo sąlygas neužsiminė, o tvirtai teigė, kad Dainų šventės turi ir toliau egzistuoti. Šios šventės, pasak jų, tai mūsų, lietuvių, tradicija, padedanti išlaikyti tautiškumą. Tokios šventės neleidžia pamiršti tautinių šokių, padeda išsaugoti lietuviškus papročius, kultūros savitumą, viso pasaulio lietuvių vienybę. Dalis šokėjų teigė, kad Dainų šventės – gražus reginys, linksma pramoga, teikianti dvasinį pasitenkinimą, yra papildomas akstinas dalyvauti meno kolektyve ir tuo teigiamai auklėja jaunimą. Dainų šventės – nuoširdus bendravimas, naujos pažintys, draugystė, ilgai laukti susitikimai. Jos reikalingos ne tik mūsų šalies gyventojams, bet ir turistams, norintiems arčiau susipažinti su Lietuva, jos kultūra, tradicijomis, o išeivijos kolektyvams padeda nenuautėti, išlaikyti lietuvišką dvasią.

Bandydami išsiaiškinti šokėjų nuomonę, ar tarybinio laikotarpio Dainų šventės skiriasi nuo šių laikų, gavome tokias išvadas: 153 respondentai atsakė teigiamai, 17 – neigiamai, 140 negalėjo vienareikšmiškai atsakyti (dauguma jų buvo jaunesni nei dvvidešimties metų, todėl patikslino, kad tarybinių laikų Dainų švenčių nepamena, jose nėra dalyvavę). Teigusieji, kad tos šventės skiriasi, išvardijo tokius pagrindinius skirtumus: 42-ose anketose teigta, kad skiriasi šokių repertuaras, 32 mano, kad skirtinga Dainų švenčių režisūra, 31 aiškino, kad kitokia tvarka, 29 – kitokia švenčių organizacija, 19 – kad tarybinio laikotarpio šventėse buvo kur kas gausiau dalyvių. Nemažai respondentų paminėjo tarybinių Dainų švenčių geresnį finansavimą, geresnes gyvenimo sąlygas, nemokamą maitinimą, buvo padedama nuvažiuoti iki stadiono, kur vykdavusios repeticijos. Dabartinėse šventėse transporto priemonių néra duodama, repeticijų vienos, pasak šokėjų, labai išmėtytos (skirtinguose stadio-nuose), o tai itin nepatogu neturintiems savo susiseikiimo priemonių, nepažįstantiems miesto. Tarybiniu laikotarpiu buvo griežtesnė tvarka, ir tai duodavo geresnių rezultatų. Keli paminėjo, kad ankstesnių švenčių šokėjai buvo meistriškesni, buvo atrenkami profesionalesni tautinių šokių kolektyvai. Tarybiniais laikais daug daugiau dėmesio buvo skiriama saviveiklai, tad kur kas daugiau būta pajėgių, stiprių šokių kolektyvų.

Kuri Dainų šventė, pasak šokėjų, jiems įsimintiniausia? Dažnas paminėdavo – jo pirmoji. Kiti minėjo paskutinią šventes, nes jas geriausiai atsiminė, jų išpuoždžiai dar buvo neišblėsę. Daugiausia šokėjų paminėjo

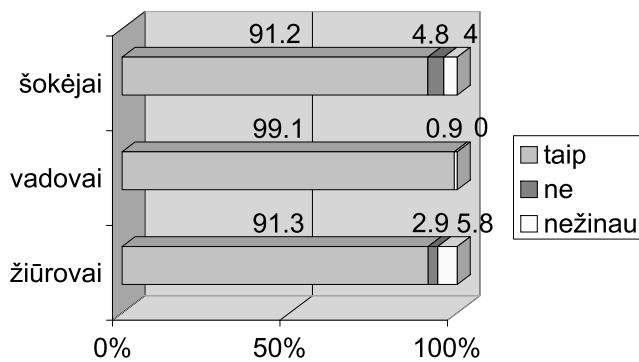
2003 m. dainų šventę, nes dauguma respondentų tik šioje šventėje ir dalyvavo.

Apklausos analizės lyginimas

Turėdami tris respondentų grupes, galime palyginti, kokie žiūrovų, šokėjų bei kolektyvų vadovų požiūriai sutampa, kokiais klausimais nuomonės skiriasi. Beveik į visus klausimus, kur atsakymo variantą reikėdavo tik pasirinkti, pabraukti, respondentai atsakė. Į klausimus, kur atsakymą reikėjo patiems išrašyti, neatsakė 25 proc. respondentų. Daugiausia į tokius klausimus neatsakė antroji respondentų grupė – tautinių šokių kolektyvų vadovai. Tai galėjo būti susiję su laiko stoka, nes nemaža dalis respondentų anketas pildė per Dainų šventės repeticijas, būdami ypač užimti. Renkant duomenis kitu metu, vadovai pakankamai išsamiai atsakinėjo į visus pateiktus klausimus.

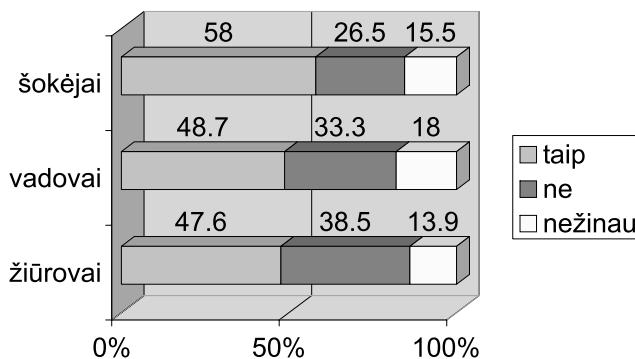
8-ajame grafiuke vaizduojama, kokia respondentų dalis mano, kad Dainų šventės yra reikalingos. 91,3 proc. žiūrovų mano, kad jas reikia ir toliau rengti, 2,9 proc. – kad jos nėra reikalingos, 5,8 proc. negalėjo vienareikšmiškai atsakyti. 99,1 proc. tautinių šokių kolektyvų vadovų mano, kad tokios šventės reikalingos, nė vienas neatsakė neigiamai, 0,9 proc. neturėjo savo nuomonės. Panašių atsakymų sulaukėme ir iš šokėjų: 91,2 proc. mano, kad tokį švenčių reikia, 4,8 proc. – kad tokį daugiau nereikėtų organizuoti, 4 proc. neturėjo nuomonės. Lygindami matome, kad didžiausiai respondentų daliai tokios šventės reikalingos, jas reikia organizuoti ir toliau. Labai menka dalis mano, kad šiu švenčių daugiau rengti neverta. Taip pat menkas respondentų procentas negalėjo vienareikšmiškai pasakyti, ar tokį švenčių organizavimas reikalingas, ar ne. Susumavę visus atsakymus matome: 92,8 proc. mano, kad Dainų šventės reikalingos, 3,3 proc. teigia, kad nereikalingos, 3,9 proc. negalėjo pasakyti, ar jas reikia rengti ir toliau.

8 grafikas. Dainų švenčių reikalingumo įvertinimas.

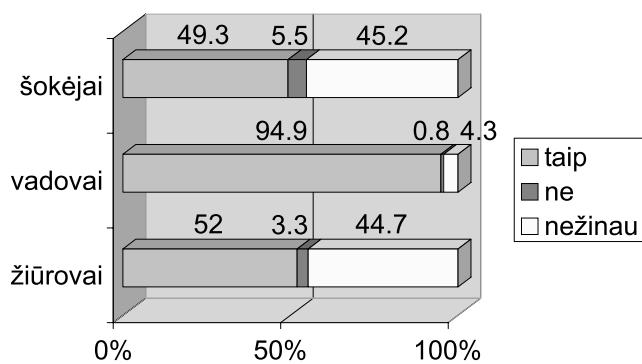
Ar reikalinga šokėjams vienoda apranga (žr. 9-ą grafiką)? Daugiausia teigiamų atsakymų paraše šokėjai (58 proc.). Panašiai atsakinėjo kolektyvų vadovai (48,7 proc.) ir žiūrovai (47,6 proc.), pasak kurių, šokėjai turi šokti apsirengę vienodais tautiniais kostiumais. 33,3 proc. vadovų ir 38,5 proc. žiūrovų mano, kad visiems vienodą aprangą neprivalu dėvėti. 18 proc. šokių kolektyvų vadovų ir 13,9 proc. žiūrovų į ši klausimą neatsakė. Susumavę matome, kad kiek daugiau nei pusės (52,9 proc.) respondentų supratimu, vienoda dalyvių apranga labiau tinkta atlikti šokius masiškai. Argumentuodami ši atsakymą, apklaustieji dažniausiai teigė, kad būtent vienoda dalyvių apranga padeda išryškinti aikštėje šokio brėžinį, suvienija šokėjus. 31,6 proc. respondentų manė, kad vienoda apranga nėra būtina, nes tautinis kostiumas tada tampa lyg uniforma, praranda savo autentiškumą, be to, dabar nėra sąlygų, kad galėtume visiems šokėjams kiekvienai Dainų šventei pasiūti naujus vienodus tautinius kostiumus. 15,4 proc. į ši klausimą negalėjo atsakyti.

9 grafikas. Vienodos šokėjų aprangos vertinimas.

49,3 proc. šokėjų ir 52 proc. žiūrovų (žr. 10-ą grafiką) mano, kad tarybinių laikų ir paskutiniosios Dainų šventės skiriasi. 5,5 proc. šokėjų ir 3,3 proc. žiūrovų – kad Dainų šventės liko tokios pačios. 45,2 proc. šokėjų ir 44,7 proc. žiūrovų pasirinko trečią atsakymo variantą – *nežinau*. Didžioji dalis nežinojusių buvo jauni, tad negalėjo šiu švenčių palyginti. Dauguma šokių kolektyvų vadovų (94,9 proc.) teigė, kad tarybinio laikotarpio Dainų šventės skiriasi nuo paskutinių švenčių. Būtent vadovų nuomonė šiuo atveju, be abejo, kompetentingiausia, nes visi šios grupės respondentai galėjo palyginti praėjusio ir dabartinio laikotarpio šventes. Taigi galime teigt, kad tarybinio laikotarpio ir nepriklausomoje Lietuvoje rengiamos šventės skiriasi. Pagrindiniai skirtumai – tarybinio laikotarpio Dainų šventės būdavo kur kas geriau finansuojamos, nepriklasomoje Lietuvoje jos tautiškesnės, vienija ne tik šalies, bet ir viso pasaulio lietuvius.

10 grafikas. Skirtingų laikotarpių Dainų švenčių lyginimas.

Išvados

Apklausę 635 respondentus, galime pateikti tokias statistines išvadas:

- 85 proc. apklaustujų žiūrovų mano, kad į Dainų švenčių renginius žmonės noriai eina.
- 58,6 proc. respondentų teigia, kad tarybmečio ir neprieklausomos Lietuvos laikotarpiu rengtos Dainų šventės skiriasi. Kiti respondentai buvo jaunesni, tad švenčių palyginti negalėjo. Pagrindinis skirtumas – kitokia švenčių režisūra, skirtingas repertuaras. Pažymima, kad tarybinio laikotarpio šventėse buvo pri- valu rodyti ideologinius šokius. Tarybinės Dainų šventės buvo geriau finansuojamos: Neprieklausomoje Lietuvoje organizuotos vienijo ne tik tautą, bet ir viso pasaulio lietuvius.
- Dauguma tautinių šokių kolektyvų vadovų mano, kad specialiai Dainų šventei sukurti šokiai, atliekami ma- siškai, atrodo kur kas įspūdingiai ir gražiai. Tačiau jiems išmokti reikia daug darbo, o tokie šokiai labai trumpalaikiai, nes vėliau kolektyvų repertuaruose jų nelieka. Specialiai šventėms kuriami šokiai yra naujoviškesni, juose ieškoma naujų išraiškos formų, choreografinių sprendimų.
- Daugiau nei pusė (52,9 proc.) visų apklaustujų mano, kad vienoda šokėjų apranga efektingiai atrodo atliekant šokius masiškai. Taip apsirengę šokėjai aikštėje labiau išryškina šokio brėžinius, choreografo sumany- mus, šokui suteikia vientisumo. Kita dalis respondentų teigė, kad vienoda šokėjų apranga nutolsta nuo au- tentiško kostiumo, tampa paprasčiausia uniforma.
- 92,8 proc. respondentų teigė, kad Dainų šventės rei- kalingos, turi būti ir toliau organizuojamos. Jų supratimu, šie renginiai yra svarbūs ir būtini, jie – mūsų tau- tos kultūros dalis.

Dance Days of Song Celebrations.

Statistic analysis

Giedrė BARKAUSKAITĖ

The author investigated the Dance Day at the World Lithuanian Song Celebration in Vilnius, 2003, July. The inquiry was made on 635 respondents. After the investigation the following statistic results have been presented by the author.

85 per cent of the respondents think that the events of song celebration are willingly attended by people.

58,6 per cent of the respondents state that there is a difference between song celebrations organized during the soviet period and those of the independent Lithuania. The rest of the respondents were of minor age, who were not able to compare these celebrations. The key differences – they were differently organized and had different repertoires. It has been noted that it was imperative to provide dances of ideological character at the celebrations of the soviet period. The soviet song festivals had a better financial support. The celebrations organized during the independent Lithuania gathered together not only our nation but the entire world's Lithuanians.

The majority of the leaders of the national dance ensembles suppose that the dances composed particularly for dance celebrations, which are performed in masses, seem more impressive. To learn them, however, much work is needed, and such dances have a very short time of existence, for they are not retained in the repertoires of dance ensembles. Dances composed particularly for the celebrations retain a more modern aspect, new forms of expression and choreographical solutions are usually sought by them.

More than half (52,9 per cent) of the respondents assume that the same costumes of dancers make much impression when they appear in mass dances. Dancers dressed in the same costumes make dance design more distinct and come closer to the solutions of the choreographer, a unified character is thereby provided to the dance. The other part of the respondents stated that the same costume of dancers loses its authenticity, becomes an ordinary uniform.

92,8 per cent of the respondents affirmed that such song celebrations are in the need for people, they have to be organized in the years to come. In their opinion, these events are important and indispensable. They are significant part of our nation's culture.

Kauno Vytauto Didžiojo universitetas,
K. Donelaičio g. 52, LT-3000 Kaunas,
el. p. giebar@centras.lt

Gauta 2003 11 20,
įteikta spaudai 2004 02 24

Lietuviškosios Rytų recepcijos ir orientalizmo istoriniai pokyčiai

Antanas ANDRIJAUSKAS

Straipsnio objektas – lietuviškosios Rytų recepcijos ir orientalizmo Lietuvoje istorinių pokyčių analizė. Tikslas – lyginamuoju aspektu aptarti pagrindinius lietuviškosios Rytų recepcijos sklaidos etapus, išryškinti tipologinius jų bruožus, ryškiausius atstovus bei jų skelbiamą idėjų savitumą. Metodai – istorinis chronologinis, lyginamasis tipologinis, sociologinis, kontekstinis. Išvados: išskirtinis lietuvių dėmesys Rytų kultūroms ir istorinė lietuviškojo orientalizmo raida pirmiausia buvo lemta geografinės lietuvių tautos padėties, jos valstybės ekspansijos į Rytus ir dėl to glaudėjančių kultūrinių kontaktų su kaimynėmis Rytų tautomis. Kitas svarbus lietuvių dėmesio Rytams veiksny – švietimo ir romantizmo epochose išplitusios teorijos apie rytišką lietuvių kalbos ir tautos kilmę. Nors lietuviškojo orientalizmo užuomazgą aptinkame jau švietimo ir romantizmo idėjų klestėjimo laikais, tačiau neabejotinai visa jėga jis išsiskleidė tik XX a., ypač břestant ir subrendus tautinės valstybės idėjai.

Lemtis ar užslėpta istorinės raidos logika nubloškė lietuvius, „paskutiniuosius Europos pagonis”, į viduri tarp Rytų ir Vakarų pasaulių. Čia ir buvo ta dvasinė „užslėpto istorijos proto” (Hegelis) suformuota erdvė, kuriuo skleidėsi kūrybinė mūsų tautos energija, jos kultūros ir būties tragizmas, nuolatinė nutautimo ir išnykimo grėsmė, kita vertus, čia glūdėjo ir savitū tautos dvasios polėkių, įstabių sutartinių ir unikalios medinės liaudies skulptūros tradicijos ištakos. Šimtmeciai lietuvių kultūra bendravo su kitu kaimyniniu tautų kultūromis, patyrė jų poveikį ir pati veikė jas.

Analizuojant istorines lietuviškosios Rytų recepcijos metamorfozes, aiškėja išskirtinė Oriento idėjos reikšmė lietuviškajam kultūriniam tapatumui, nes intelektiniam Lietuvos elitiui Rytai neretai buvo ne tiek „kitas”, tolimes egzotiškas pasaulis, kiek kažkas dvasiškai artima, tarsi stebuklingas veidrodis, kuriame jis ieškojo savo, kitokio nei racionaliuju krikščioniškųjų Vakaru, „veido”, savo mentalitetą ištakų, kuriame siekė (at)pažinti save, perprasti savosios kultūros privalusius bei trūkumus. Todėl daugeliui iškiliausių mūsų intelektualų ir menininkų Rytai netgi nebuvovo, kaip daugeliui vakariečių, savęs pažinimas per „kitą” – Oriento vizijos iškildavo kaip romantinių svajų pasaulis, kažkas primiršta, kas tačiau glūdi savos pasąmonės gelmėse.

Lietuvoje nuolat kylanti diskusija dėl kultūrinės orientacijos į Rytus ar į Vakarus, spontaniški bandymai atsiriboti nuo krikščioniškosios Vakarų civilizacijos įtakos irgi padeda suvokti Oriento idėjos svarbą lietuviškajam kultūriniam tapatumui. Ji neretai buvo ta intelektinė priemonė, kuria mėginta atskleisti pagoniškojo baltų substrato reikšmę lietuvių kultūros istorijai ir taip įtvirtinti savajį identitetą.

Prasmingas bendravimas ir pasikeitimasis vertybėmis su kitomis kultūromis yra įmanomas tik vadovaujantis pagarbos nuostata, kai komunikuojančios pusės gerbia viena kitą, neužsidaro, pripažįsta kitokių nei savo kultūros vertibių bei simbolių reikšmę. Dar daugiau, bet kokiai kultūrinei sąveikai tiesiog būtinės atvirumas kitokioms vertybėms, pažiūroms, tradicijoms, kultūriniam skirtumams. Ir pagaliau visavertis bendravimas neįmanomas be tam tikros bendrų interesų visumos, sudarančios pagrindą skirtingu nuomoniu bei nuostatų įvairovei ir susikalbėjimui. Atsainus požiūris į kitas kultūras, perdėtas susižavėjimas savaja, aklas jos aukštinimas būdingas tik kultūriškai nebranžiomiems tautoms bei žmonėms. Negerbiant kitų tautų kultūros vertibių, neįmanoma prasmingai įvertinti ir savosios, suvokti jos padėties tarp kitų. Nė nekalbant apie tai, kad kitų kultūrų niekinimas dažniausiai tiesiog veda ir į savų etninių kultūros tradicijų pamynimą.

Todėl prasmingam kultūriniam polilogui nepaprastai svarbus yra atsakingas kiekvieno dalyvio požiūris į savo etninės kultūros tradiciją, pasitikėjimas ja kaip atvira, pajėgia augti ir plėtotis vertibių ir simbolių sistema. Tradicija yra tai, kas perduodama, kas išlieka pastovaus nuolatinį gyvenimo ir kultūros metamorfozių stichijoje. Visų permanentų permaina, nekintanti kaip tik savo nuolatiniu kintamumu. Kartu tai gaivus autentiškų vertibių šaltinis, be paliovos maitinantis visas tautinės kultūros ląsteles. Būtent dėmesys praeityje sukurtoms kultūros vertybėms, simboliams ir atskleidžia ateities erdvę, kaip kad nueito kelio patirtis užtikrina ir ateitį. Todėl turininga etninės kultūros tradicija ir teikia atramą nuolatinėje vertibių kaitoje, ir yra prasmingo kultūrinio bendravimo, polilogo – keitimosi vertybėmis pagrindas.

Rytų ir Vakarų kultūrų sąveikos problemos lietuviams itin svarbios. Ar mūsų protėviai į Europą atėjo iš Azijos, ar dalis jų iš čia patraukė Azijon, šiaip ar taip, kalba, mitologija, tautosaka, dailė, sutartinės ir įvairios kitos archajinės

kultūros formos liudija daug sąsajų su Rytų tradicijomis. Lietuvių sukurta didžiausia Europoje valstybė – Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė – buvo atsakas į grobuonišką teutonų ordino ir iš esmės visos krikščioniškosios Vakarų civilizacijos ekspansiją. Tačiau valstybės valdovai, išplėtę ją į Rytus, nesugebėjo lietuvių kalbos paversti oficialia valstybine administracine, taip pat rašto kalba. Ji pasiekė mūsų dienas tik žemesniuosiuose visuomenės sluoksniuose – liaudyje. Lietuvių kalbos išstumimas iš valstybės valdymo, švietimo ir aukštuomenės gyvenimo, tolydžio traukiantis lietuviškai kalbančio etnoso teritorijai, galiausiai lėmė trašką ir pačios valstybės istoriją.

Lietuvos valstybingumas, o ir pati lietuvių tauta formavosi Rytų ir Vakarų civilizacijų kryžkelėje, kovose su kryžiuočių ir kalavijuociai ordinais, įvairiomis Rusijos kunigaikštystėmis, totoriais, Švedija bei kitomis valstybėmis, su kuriomis tik ribojosi LDK arba su kuriomis kirtosi jos geopolitiniai interesai. Todėl per šimtmečius lietuvių kultūra patyrė įvairių artimų ir tolimų kultūrų poveikį, apjungė savyje krikščioniškosios Vakarų, rytų slavų, karaimų, totorių, žydų bei kitų Rytų kilmės kultūrų elementus. Nors velyvaisiais viduramžiais su Lenkija suartėjusi LDK oficialiai tapo krikščioniškojo Vakarų pasaulio dalimi, tačiau konservatyvioje valstietiškoje kultūroje, kaip matyt iš jėzuitų misionierių liudijimų, iki XVII a. pabaigos absolūciai viešpatavo senoja, pagoniškoji religija, o daugelis jos rudimentų tebegyvavo net iki XIX a. pirmosios pusės, kol krikščionybė galutinai neįsigalėjo jau kaip tautinė ideologija prieš nacionalinę ir politinę Rusijos imperijos priepaudą bei prievertinį stačiatikybės diegimą.

Lietuvių tautinės kultūros atgimimą S. Šalkauskis neatsitiktinai siejo su Rytų ir Vakarų krikščioniškuų tautų kultūrinė vertibių sintheze, pripažindamas neabejotiną Rytų poveikį lietuvių kultūros bei mentaliteto formavimuisi. Iš tikrujų *lietuviškajam mentalitetui būdingas kontemplatyvumo, o ne veiksmo prioritetas; emocinis pasaulio suvokimas, ypatinga pagarba gamtai, įvairioms jos apraiškoms (medžiui, giriui, šaltiniui, upei, kalvai, žalčiui), gamtameldiškas sakralizavimas ir daugelis kitų dalykų priartina mus prie rytų slavų bei kitų tradicinių Rytų kultūrų*.

Lietuvoje, kaip ir kitose Europos šalyse, Rytų tautų kultūromis imta domėtis dar misionieriškojo orientalizmo laikais. Tuomet iš LDK teritorijos į Rytų kraštus vyko piligrimai ir misionieriai, kurie grįžę skleidė žinias apie aplankytas šalis. Vieną geriausią tokią aprašymų paliko Mikalojus Radvila Našlaitėlis. Jo 1582–1583 m. kelionės po Palestinią, Egiptą, Siriją, aprašytos lotynų kalba ir išspausdintos Braunsberge (veikale „Kelionė į Jeruzalę”, 1601), susilaukė didžiulio skaitytojų susidomėjimo įvairose Europos šalyse, daugelio vertimų ir perleidimų.

Apie Rytų kraštus Lietuva ypač troško daugiau sužinoti švietimo bei romantizmo klestėjimo laikais, kai Europoje išplito *chinoiserie* mada, dvaruose dygo „kiniški“ kam-

bariai, sodai, poilsio pavilionai, imta aistringai kolekcio nuoti kinų porcelianą, meno kūrinius ir šiaip įvairius mažmožius. Tuomet ir LDK didikų Radvilų, Sapiegų, Pacų, Chodkevičių, Tiškevičių, Oginskių ir kitų dvaruose kaupiamos Rytų tautų meno bei įvairių dirbinių kolekcijos, paskiruose – netgi rengiami teatralizuoti renginiai su egzotiškais rytiškais kostiumais. Šios tradicijos išliko gyvybingos, kaip liudija grafo B. H. Tiškevičiaus fotografijos, net iki XX a. pradžios. Vienoje 1903 m. fotografijų – B. J. Tiškevičius, perimantis iš tėvo dvaro valdymą, ir jį lydinti iškilminga procesija, pasidabinusi teatralizuotais kinų mandarinų ir jų tarnų kostiumais. Grafų Tiškevičių Lurvui padovanotos egiptologijos kolekcijos yra šio muziejaus pasididžiavimas, o daugelis kitų nepakartojamų LDK didikų rinkinių tapo istorijos negandų išdraskyti ir sunaikinti arba atsidūrė kitų šalių muziejuose bei rinkiniuose.

Tradiciškai ir išsamiai tuometinės Vakarų kultūros kontekste salyti su Rytų kultūromis XIX a. savo kūryba įprasmindo LDK teritorijoje gimę romantikai, kurių kultūrinio tapatumo paieškas atspindėjo unikalus lietuvių ir lenkų kultūrų sąveikos išugdyto poeto Adomo Mickevičiaus orientalizmas. Be romantinio orientalizmo, Vilniaus universitete tuo metu pradėjo formuotis ir akademinių orientalistikos studijų užuomazgos. Deja, po sukilių universitetas caro uždaromas, ir vos teprasidėję moksliniai tyrinėjimai nutraukiami, o Rytų tautų kultūros tradicijomis besidominčios mokslininkai pasklinda po įvairius kitus Vakarų Europos ir Rusijos mokslo centrus.

Neabejotinai iškiliasias to meto lietuvių orientalistas buvo arabistikos pradininkas Lietuvoje ir Rusijoje Juozas Senkovskis (1800–1858). Šiam Antagalonių dvare Molėtų apylinkėse gimusiam kilminges šeimos palikuoniui susidomėjimą Rytais įskiepijo dėdė G. Grodekas ir J. Lelevelis. Studijuodamas Vilniaus universitete 1819 m. jis buvo išvykęs į Konstantinopolį, Siriją, Egiptą, kur mokėsi arabų, persų, turkų kalbų, gilinosi į Artimųjų Rytų tautų kultūros istoriją. 1821 m. J. Senkovskis grįžo į tévynę ir 1822 m. tapo Vilniaus universiteto profesoriumi, dėstė Rytų kalbas. Tačiau netrukus, kai iš Sankt Peterburgo universiteto už dekabristų palaikymą iš savo pareigų buvo atleisti S. de Sacy mokiniai, arabų ir turkų kalbų katedrų profesoriai J. F. Demagne ir F. B. Charmoy, jis buvo paskirtas ordinariu į šio universiteto profesoriumi. 25 m. jis čia vadovavo Rytų kalbų katedrai, dėstė arabų ir turkų kalbas. Plačia humanitarine erudicija garsėjęs J. Senkovskis daugiausia dėmesio skyrė pedagoginiams darbui ir literatūrinei veiklai; buvo puikus pasakotojas ir žodžio meistras. Jis garsėjo orientalistinių motyvų kupinėmis grožinės literatūros kūriniais, savo kelionių aprašymais, arabų literatūros vertimais, negausiomis teorinėmis anksstyvosios arabų poetikos studijomis. 1828 m. dar visiškai jaunas J. Senkovskis buvo išrinktas Sankt Peterburgo Mokslų akademijos nariu korespondentu.

B. J. Tiškevičius perima dvaro valdymą iš savo tėvo B. H. Tiškevičiaus. Raudondvaris, 1903 m. B. H. Tiškevičiaus nuotrauka

Pavienių lietuvių inteligenčių antrojoje XIX a. pusėje skatinamas tautinis sąmonėjimas ir atgimstančios istorinės reminiscencijos (romantikų gaivinti migloti prisiminimai apie šlovingą istorinę Lietuvos praeitį) XX a. pradžioje Oriento idėjai suteikė vos ne globalinę istoriosofinę ir egzistencinę prasmę. Nuodugniau domėtis Rytų kraštais lietuvius skatino ne tik stiprėjanti tautinio atgimimo ideologija, bet ir placiai pasklidusios teorijos apie lietuvių tautos ištakas Indijoje bei lietuvių kalbos artimumą sanskritui. Iš 1904–1905 m. Rusijos ir Japonijos karo grįžusieji parseivežé ir paskleidé kiniškų, japoniškų ir kitų Tolumųjų Rytų tautų egzotiškų dirbinių, kurie irgi akino visuomenę gilintis į Rytų kultūras.

XX a. lietuviškajame orientalizme ir su juo glaudžiai susijusiose tautinio tapatumo paieškose išskirtini keturi pagrindiniai periodai, kurie tiesiogiai siejosi su istorinėmis pervartomis. Pirmasis aprėpė XX a. pradžią, spaudos draudimo panaikinimo ir pirmuosius nepriklausomybės įtvirtinimo metus. Antrasis – du nepriklausomos Lietuvos valstybės gyvavimo dešimtmečius, kai buvo klojami modernios lietuvių tautinės kultūros pamatai. Trečiasis – per pusę amžiaus užsîtęsusios sovietinės okupacijos metus. (Pastarasis skyla į du tarpsnius: pirmasis iš jų – stalininio kulto represijų ir jas lydėjusios inercijos metas, antrasis – vadinamas atšilimo laikotarpis, baigėsis antruju nepriklausomybės atgavimu. Pirmajame tarpsnyje buvo

veiklesni emigracijoje gyvenę ir kūrę intelektualai bei menininkai, o antrajame jau žymiai pagyvėjo kultūriniai procesai Lietuvoje.) Ketvirtasis periodas – nūdiena.

Tačiau grįžkime į amžiaus pradžią, kuomet, panaikinus lietuviškosios spaudos draudimą, pasidarė itin svarbūs nepriklausomybės atgavimo ir būsimos nepriklausomos Lietuvos kultūrinės orientacijos klausimai. Pirmojo pasaulinio karo išvakarėse, karo metu ir ypač pirmaisiais pokario metais – daugelio tradicinių Vakarų civilizacijos vertybų diskreditacijos sąlygomis – iškilo būtinybė ieškoti naujų gyvybingų dvasinio įkvėpimo šaltinių. Tuomet Lietuvoje, kaip ir kitoje Baltijos jūros pusėje – Suomijoje, daugelio žvilgsnai pakrypo į Rytus, ir tarp lietuvių intelektualų bei menininkų užsiplieskė chaotiškos ir nereitai atitrūkusios nuo tikrovės diskusijos: kuri kryptis svarbesnė atgimstančiai lietuvių kultūrai – Rytų ar Vakarų? Suomij elitas dėl azijietiškos ugrofinų kilmės teorijų vis labiau linko į Rytus ir įkvėpimo ieškojo net tolimoje Japonijoje, tuo tarpu lietuvių žvilgsnai taip toli nesiekė. „Ginčai dėl lietuvių kultūros orientacinių gairių ir iliuzinių jos projektai, nekeisdami stichiško kultūros proceso, maitinamo požeminių intakų (atavistiniai pasāmonės reiškiniai, mitologiniai vaizdiniai, etinės normos, prisirišimas prie tam tikros spalvų gamos), išryškino ir apibrėžė geopolitinę situaciją, kurioje buvo skirta gimti ir plėtotis nacionalinei kultūrai. Lietuvių menininkai įsisąmonino, kad

jiems lemta egzistuoti „ties dviejų pasaulių riba”, kurti Rytų ir Vakarų skersvėjuose”.¹

Šiuo pasirinkimo metu pačios iškiliausios lietuvių kultūros asmenybės, kad ir negausios, iš kurių išskirtini M. K. Čiurlionis, M. Dobužinskis, P. Rimša, S. Šalkauskis, Vydūnas, V. Krėvė, J. Baltrušaitis tėvas, Maironis, J. A. Herbačiuskas, B. Sruoga ir kiti, kreipė savo žvilgsnį į Rytus, kur ieškojo savitų lietuvių kultūros salyčio su didžiosiomis Rytų tautų kultūromis būdų. Visų jų kūryba siejosi ne tik su dėmesiu įvairiems Rytų tautų kultūrų aspektams, bet ir su tautinio apsisprendimo idėja, kuri buvo pamatinė jų gyvenimiškosios pozicijos nuostata. Tai, kad orientalizmas grindė ryškiausių to meto lietuvių kultūros žvaigždžių pasaulėjautą, nieko nuostabaus, nes tai buvo giliausios, įvairiapusiųkai išsilavinusios asmenybės, daug keliasios, mačiusios, galėjusios palyginti ir geriau suvokiančios to meto aktualijas bei lietuvių kultūrai iškilusius uždavinius. *Daugelis iš jų darbavosi skirtinguose kultūros baruose, tačiau juos visus vienijo artimos pasaulėžiūros nuostatos, atvirumas kitoms kultūroms ir noras integrnuoti jų vertybes bei simbolius į savają.*

Ryškiausiai šios su kultūrinio tapatumo paieška glaudžiai susijusios orientalistinės paieškos atskleidė Čiurlionio, Vyduno ir Krėvės kūryboje. Juos siejo ir orientalistiniai motyvai, ir tautinis angažuotumas, ir universalistinės nuostatos, ir filosofinis kūrybos pobūdis, o skyrė tik išeities taškai ir tos Rytų kultūros formos, į kurias jie orientavosi. Pasaulinio meno įsisavinimas jiems neatsiejamas nuo atvirumo Rytams ir kartu orientacijos į tautinio meno tradicijas. Visiems jiems ir orientalizmo idėjos, ir lietuvių liaudies dailė, muzika, tautosaka kartu buvo atgimstančio tautinio meno pagrindas.

Neoromantinis ir simbolistinis Čiurlionio orientalizmas, neatskiriamai susiliejęs su tautinėmis meno tradicijomis, buvo nulemtas jo pasaulėjautai būdingo universalizmo ir tiesiog neįtikėtino to meto lietuvių kultūros, dar kone valstietiškos, imlumo rafinuotai Tolimųjų Rytų dailei, kuri, jo manymu, turėjo praturtinti tuometinės dailės meninės išraiškos priemones. Čiurlionis buvo įsitikinės, kad autentiškiausias įvairių tautų ir epochų menas yra sukurtas liaudies; ir šis suvokimas ypač išryškėjo jo brandžioje kūryboje. Jি įkvėpė Rytų civilizacijos ir lietingas, ūkuose paskendęs neryškios žalumos lietuviškas kraštovaizdis, liaudies meistrų kūryba ir senovinės dainos. Čiurlionio lietuviškumas skleidžiasi ne išorine forma, siužetais, o gelminiais jo spalvų, harmonijos, melodijų sluoksniais.

Kito Oriento idėjų propaguotojo – Vyduuno potraukis indų filosofijai atsirado kaip atsakas į vokiškajį pragmatizmą bei racionalizmą. Jis domėjosi įvairiomis humanistinių sritimis – filosofija, religija, etika, sociologija, filosofijos, literatūros, meno istorija, laisvo klausytojo teisėmis studijavo Greifsvaldo (1896–1898), Halės (1899), Leipcigo

(1900–1902), o po 1912 m. – Berlyno universitetuose, kuriuose klausė garsiaj profesorių: W. Schuppe's, A. Riehlio, W. Wundto, J. Völkelto, H. Harnacko, E. Tröeltscho, K. Lamprechto ir kt. paskaitų, atvėrusių jam pasaulinės kultūros erdvę.

Kita vertus, Vyduunas buvo stipriai paveiktas eklektiško teosofinio orientalizmo idėjų ir troškimo surasti naujas dvasinius idealus, padėsiančius atgaivinti tautinę lietuvių savimonę ir paniekintas autentiškos tradicinės kultūros formas. Indų klasikinėje filosofijoje (kurią interpretavo veikiamas Schopenhauerio ir teosofinės tradicijos – aukštino kančią, žmogaus moralines nuostatas ir vidinę drausmę) Vyduunas rado svarbių etinių orientyrų, kurių turėjo padėti jo pavergtai tautai atgimti dvasiškai. Jo tautinės kultūros koncepcijos kūrimo apmatai išryškėjo studijose „Mūsų uždavinys“ (1911), „Tautos Gyvata“ (1920) ir programiniame veikale *Sieben Hundert Jahre deutsch-litauischer Beziehungen* („Septyni šimtai metų vokiečių ir lietuvių santykiai“, 1932). Pastarojoje knygoje vokiečių ir lietuvių santykius Vyduunas atskleidžia kaip „didžiulę dramą“ ir pirmą kartą juos pavaizduoja mūsų aisiačių požiūriu. Jam itin svarbi Rytpūsiuose trinama Tėvynės samprata: „Tėvynė žmogui tiek daug reiškia tikriausiai todėl, kad jis čia viską patyrė pirmasyk: pasiaukojamą motinos meilę, rūpestingą tėvų gerumą. Čia pirmasyk išgirdo žmogaus balsą. Čia motinos širdingumas, tévo mąslumas pirmasyk leido jam patirti žmogų. Taigi Tėvynėje žmogų pirmasyk apsiautė saulės spinduliai, apgobė nakties tamsa, čia jam pražydo pirmasis pavasaris, nuvyto pirmasis ruduo ir nukūpėjo vešli vasara, su baltais sparnais išaušo žiema [...] Išties, tėvynė – tai erdvė tam tikrame laike. Tačiau su ja suvienija žmogaus prigimties ypatumai. Tėvynėje savo jaunystės erdvėje žmogus pradeda įsisavinti savo būtį. Samonei brėstant išauga žmogaus gyvenimo turinys, išauga visas pasaulis. Tėvynėje augimo ir tapsmo pradžia“.²

Tėvynės atradimo ir dvasinio tautos atgimimo pagrindas, Vyduno manymu, – tai kultūros lygio kėlimas, susipažinimas su Rytuose tūkstantmečiais puoselėtomis etinėmis vertybėmis. Tai, pasak jo, padės įtvirtinti tradicines lietuvių kultūros formas, tautinio gyvybingumo bei humanistinius idealus. Rytų filosofija šioje tautinio atgimimo konceptijoje iškilo kaip pagrindinis etinis kelrodis ir dvasinių vertybių katalizatorius.

Krėvė susidomėti Rytais irgi paskatino neoromantinius orientalizmas. Jis – viena sudėtingiausių ir universaliusių pirmosios XX a. pusės lietuvių literatūros asmenybė, kokybiškai naujos filosofinės prozos ir dramaturgijos pradininkas. Jaunystėje, kaip ir daugelis tautiškai apsisprendusiai lietuvių intelektualai, jis evoliucionavo nuo lenkiškai rašomų eileraščių prie lietuviškų tautinių idealių. Orientalizmo tendencijos jo kūryboje tolydžio stiprėjo pradedant indoeuropeistikos studijomis Kijevo univer-

sitete. Jis netgi rašė mokslinius darbus iš sanskritologijos („Indoeuropiečių protėvynė”, 1909; „Budos Pratjekabudos vardų kilmė”, 1913), o Baku universitete nuo 1912 m. skaitė budizmo istorijos paskaitas. Gyvendamas Baku tarp didingų XII a. architektūros paminklų, jis tiesiogiai susidūrė su didžiuju Rytų civilizacijų kultūros palikimu, skatinusiu jį toliau gilintis į zoroastrizmą ir indiškasių tradicijas. Su indiškuoju idealizmu Krėvę siejo pamatinės pasaulėžiūrinės nuostatos, smelkte persmelkiančios rašytojo pasaulėjautą. Neatsitiktinai ne tik iš šlovingos Lietuvos istorijos iškylantys jo dramų herojai (Šarūnas, Skirgaila), bet ir liaudiški personažai turi daug ryškių Rytų išminčiaus bruožų.

Atgavus nepriklausomybę, orientalizmo plėtotė lenkų okupuotame Vilniuje ir „laikinojoje sostinėje” iš esmės skyrėsi. Pirmoje XIX a. pusėje klestėjęs Vilnius tapo Lenkijos provincija, o Kaunas – Lietuvos kultūrinio gyvenimo centru, kuriame sparčiai plėtojosi tautinė kultūra. Daugelis amžiaus pradžioje iškilusių intelektualų ir menininkų (išskyrus Čiurlionį, kuris 1911 m. mirė) toliau rutuliojo savo orientalistines idėjas. Trūkstant specialistų, laikinojoje sostinėje nebuvo galimybės padėti sistemingų orientalistinių studijų pamatus. Tiesa, Kauno universitete dėstytais sanskritas ir skaitytos pažintinės Rytų kraštų kultūros istorijos paskaitos, studentai pažindinti su Senovės Egiptu bei hieroglifų raštu. Šioje srityje aktyviausiai dirbo R. Mironas, M. Rudzinskaitė–Arcimavičienė ir J. Baltrušaitis sūnus. Mironas iš sanskrito kalbos vertė klasikinius indų tekstus, o Rudzinskaitė–Arcimavičienė netgi pradėjo leisti nedidelės apimties knygų seriją „Senovės Rytai”, kurios nuo 1932 iki 1936 metų pasirodė penki leidiniai. Nuo 1933 iki 1939 m. Kauno universitete visuotinę ir Rytų tautų meno istoriją dėstė puikų menotyrininko pasirengimą turėjęs J. Baltrušaitis sūnus. Tačiau šis reto talento menotyrininkas perdėm trumpai dirbo pedagoginį darbą ir neturėjo deramai parengtų mokinį, pajėgių testi jo orientalistines bei komparatyvistines studijas. Kita vertus, jis ir pats, kaip originalus pasaulinio lygio menotyrininkas, galutinai susiformavo tik išvykės iš Lietuvos. Todėl jo įtaka tarpukario Lietuvoje nebuvo didelė.

Greta pirmosios kultūrininkų kartos nepriklausomybė atkūrusioje Lietuvoje orientalistines idėjas plėtojo ir nauja, atviresnėje visuomenėje susiformavusi intelektualų bei menininkų karta. Suartėjė su Vakarų civilizacija ir patyrė daugybę neigiamų jos apraiškų, jie tik aiškiau suvokė, kad lietuvių tautai dėl geopolitinės padėties lemta gyventi ir kurti *tarp* Rytų ir Vakarų. Matydami tolydžio materialėjančios Vakarų civilizacijos vienpusiškumą, jie iš naujo pajuto romantikų idealizuotų dvasingųjų Rytų pažinimo alkį (K. Jurgelionis, K. Binkis, V. Mačernis).

Glaudėjantys kultūriniai menininkų ryšiai su įvairiomis šalimis, ypač Prancūzija, skatino prancūziškojo orien-

talizmo idėjų sklaidą. Būtent vadinamieji Paryžiaus piligrimai, t. y. gabiausiai įvairių sričių jauni specialistai, mokslininkai, menininkai (J. Mikėnas, J. Miltinis, L. Truišys, J. Baltrušaitis sūnus, R. Mironas, A. J. Greimas ir daugelis kitų), siunčiami su valstybės stipendijomis į pagrindinius Prancūzijos mokslo ir meno centrus arba vykstantys ten savo iniciatyva, formavo naują požiūrį į Rytų kultūras ir skatino įvairių prancūziškojo orientalizmo elementų integraciją į lietuvių kultūrą bei meną. Deja, daugelis naujų, labai svarbių mūsų kultūrai reiškinį per trumpą, vos du dešimtmecius tetruskusį nepriklausomybės laikotarpį, nespėjo išsiskleisti, juoba kad svarbiausi kokybiniai pokyčiai daugelyje nepriklausomos Lietuvos kultūros ir meno sričių pradėjo ryškėti tik po 1936 m. Ši vaisingą Rytų tradicijų integracijos procesą nutraukė jau pirmoji sovietinė okupacija, o prasidėjęs Antrasis pasaulinis karas ir antroji sovietinė okupacija išvis sujaukė kultūrinį gyvenimą, daugelį kūrėjų išblaškė po visą platų pasaulį – nuo stalininių Sibiro koncentracijos stovyklų iki Amerikos bei Australijos. Tačiau sėklos buvo pasėtos ir, nepaisant prarastų bei suluošintų jų daigų, ilgainiui tiek Lietuvoje, tiek emigracijoje jos davė vaisių.

Daugelis iškiliausią kultūrininkų, augusių arba subrendusių jau nepriklausomoje Lietuvoje, po Antrojo pasaulinio karo savo orientalistines idėjas tévynéje (L. Truišys, J. Miltinis, J. Mikėnas) arba emigracijoje (J. Baltrušaitis sūnus, V. Kavolis, J. Mačiūnas, J. Mekas, A. Lingys ir vėliau prisidėję T. Venclova, J. Jurašas, A. Švėgžda) plėtojo jau aukštesniu teorinės ir meninės refleksijos lygiu. Itin sudėtingoje socialinėje psichologinėje padėtyje atsidūrė nepriklausomybės laikais išaugusi ir okupuotoje Lietuvoje likusi, pokario metų represijų nugenerēta intelektualų ir menininkų karta. Jos, kaip ir daugelio sovietinėje imperijoje kūrusių intelektualų, orientalistiniai siekiai pirmiausia reiškė atsiribojimą nuo šalyje viešpatavusios ideologijos arba tylų pasipriešinimą oficialiai sovietinei sistemai.

Orientalizmo idėjų sklidai vadinamaisiais atsilimo metais Lietuvoje stipriausią poveikį turėjo trys buvę „Paryžiaus piligrimai”: scenografas L. Truišys, režisierius J. Miltinis ir skulptorius J. Mikėnas, kiekvienas savaip skleidę Rytų įtaką Lietuvos mene. Intelektas, išsilavinimas ir talento galia padarė juos ryškiomis to meto Lietuvos meninio gyvenimo žvaigždėmis.

Neabejotinai intelektualiausias ir rafinuočiausias tarp Oriento idėjas skleidusių menininkų buvo Truišys, kuris mąstė ir kūrė daug aukštesniame nei jo amžininkai menų sintezės bei kompozicijos lygmenyje. Didžiulis nuostolis lietuvių kultūrai buvo tai, kad šio labai profesionalaus, reiklaus sau, aštraus kritinio proto menininko valdžios struktūros ir kai kurie kolegos neįsileido į Vilniaus dailės institutą. Tačiau iškilios Truičio asmenybės orientalizmas skleidėsi per jo kūrinius ir negausius mokinius: J. Balči-

konj, R. Songailaitę–Balčikonienę, V. Daujotą, A. Miškinį, Br. Leonavičių, R. Dichavičių ir kitzus. Ši įtaka pirmiausia reiškėsi per Balčikonj, kuris aistringai kolekcionavo Rytų dailės kūrinius ir ilgai vadovavo Dailės instituto Tekstilės katedrai, iki šiol tvirtai laikančiai aukštą profesinį lygi.

Mikėno gyvenimas buvo kupinas vingių. Gimė jis Latvijoje, Pirmojo pasaulinio karo metu su šeima pasitraukė į Rusiją, mokėsi Voronežo gimnazijoje, vėliau Odesos hidrotehnikume, po karo grįžęs į Lietuvą įstojo į Kauno meno mokyklą, kurioje ir išryškėjo jo neeilinis piešėjo ir skulptoriaus talentas. Tobulinimasis A. Loto ir M. Šuchajevu studijose Paryžiuje (1926–1927), Paryžiaus aukštajoje dekoratyvinės dailės, Nacionalinėje meno mokykloje, Julliano akademijoje (1928–1931) ir studijavimas privačiai (1932–1934) žymiai praplėtė Mikėno senovės Rytų civilizacijų ir pasaulinės skulptūros istorijos pažinimo horizontus. Egipto, Asirijos ir Persijos skulptūros monumentalumas, rimitis, formos aptakumas bei glaustumas dailininko kūryboje susiliejo su Vakarų modernizmo ir lietuvių liaudies skulptūros tradicijomis.

Mikėno orientalizmas ryškiai skyrėsi nuo kito Paryžiaus dailės mokyklos auklėtinio, P. Rimšos, metalo inkrustacijų, kuriose jaučiama stipri *art nouveau* tradicijai būdingo japonizmo įtaka – įmantrios linijos, efektingos detalės. Monumentalus Mikėno orientalizmas yra tarsi atsakas į Rimšos japonizmo manieringumą. Akivaizdu, kad Mikėno talento raidą gerokai apribojo dogmatiškos socialistinio realizmo nuostatos, prie kurių jis buvo priverstas taikytis dėstydamas Dailės institute. Jos tiesiog pakirto perspektyviausias jo kūryboje orientalizmo tendencijas. Tačiau Mikėno kūriniuose gimusi Artimųjų Rytų ir lietuvių liaudies meno tradicijų sintezė plačiai išsi-skleidė vėlesnėje lietuvių skulptūroje, ypač reto talento monumentalisto G. Jakūbonio ir jo mokinii. Šiandien nenusiengdami tiesai galime teigti, kad tai tikriausiai gyvybingiausia ir estetiniu požiūriu vaisingiausia lietuvių monumentaliosios skulptūros tradicija, nors ir gerokai primiršusi savo tikrąsias ištakas.

Sudėtingiausias iš mūsų aptariamų lietuviškojo orientalizmo šalininkų buvo Miltinis, kadangi jis neretai sa- moningai nutylėdavo daugelio pamatinį savo režisierių darbo principų ištakas. Tai buvo pirmas lietuvių režisierius profesionalas, tiesiogiai susipažinęs su estetiniai moderniojo Vakarų Europos ir Tolimųjų Rytų teatro principais. Tradiciiniu japonų teatru anksčiau labai domėjosi A. Sutkus, kuris dar 1920 m. paskelbė studiją „Apie japonų teatrą“. Tačiau Miltinio pažintis su Rytų teatro principais buvo daug įvairiapusės. Iš Kauno atvykės, jaujas ir imlus naujovėms Miltinis Paryžiuje pakliuovo į spalvingą didmiesčio teatrinio gyvenimo sūkurį kaip tik reikšmingo prancūzų teatro atsinaujinimo metu. Tuomet čia išryškėjo stiprios tradicinio Rytų, ypač japonų *noh* te-

atro estetikos bei aktorių rengimo principų įtakos. Šioje srityje itin svarūs J. Copeau ir Miltinio mokytojo Ch. Dulino nuopelnai. Pirmasis savo vadovaujamo teatro *Vieux-Colombier* darbo praktikoje taikė daug tradicinio Tolimųjų Rytų teatro elementų. Orientalistinių nuostatų laikėsi ir jo artimas jaunystės bičiulis Dullinas, kuris teigė, kad reformuoti Vakarų teatrą jí paskatinė tradicinio Rytų teatro kilmés ir istorijos studijos. Kadangi Miltinis mokėsi pas Dulliną, tai Rytų teatrinės estetikos įtaka jam ne visuomet buvo tiesioginė; ji skrido per Dullino, jo bendražygių Copeau, L. Juvet, A. Artaud, studijų draugų J. Vilas, J.-L. Barrault bei kitų prancūzų teatro reformatorų kūrybą, kurių maištą prieš prancūzų klasikinio teatro principus, polinkį į santūresnį vaidybos stilium, tylos, pauzės, neišbaigtumo sureikšminimą, asketiškas, sąlygiškas dekoracijas bei kostiumus buvo paskatinusi galinga Rytų teatrinės estetikos įtaka. Miltinis taip pat žavėjosi Rytų teatro ir meno principus propagavusių P. Claudelio ir A. Malraux idėjomis.

Grįžęs į Lietuvą Miltinis artimai bendravo su Truikiu, netgi kurį laiką gyveno jo bute. Net kalbėdamas Miltinis dažnai griebdavosi ne visuomet kitiems suprantamų orientalistinių motyvų, kaip kad jo pamėgtą kinų kilmés alegorija apie kinų mandariną ar meškeriotoją statinę „,kuris daro viena, o mintys skraido kitur“.

Įvairios įtakos Miltinio sąmonę ir estetiką veikė savo tiškai. Po studijų Paryžiuje jis užsidegė savo filosofinio intelektualiojo teatro ir glaudaus aktorių bendraminčių rato subūrimo idėja, svajojo suformuoti savitą aktorių rengimo sistemą. Akivaizdu, kad šias vizijas skatino paryžietiškojo gyvenimo patirtis ir orientalistine Dullino estetika; jo įkurtas *Atelier* teatras, kaip ir tradiciniai Tolimųjų Rytų teatrai, buvo teatras-mokykla, besiremianti savitais aktorių rengimo principais. Nenuostabu, kad Miltinio kuriamo intelektualiojo teatro modeliu tapo būtent Dullino estetinės nuostatos, tvirtai įaugusios į lietuvių režisieriaus sąmonę ir kūrybinę praktiką.

Miltinis perėmė daug Dullino rytiškos kilmés aktorių ugdymo principų. Savajį teatrą ir aktorių kolektyvą jis dešimtmečiais brandino intelektualiu repertuaru. Jam, kaip ir Tolimųjų Rytų teatro kūrėjams, teatras – šventa vieta, turinti atskirtą nuo profaniškosios sakralinė erdvę. Miltinis, kaip ir *noh* teatro kūrėjai, propagavo vienuoliškai uždarą, asketišką, tik teatrui pašvestą gyvenimo būdą, atsiribojimą nuo išorinio pasailio, saiką žemiškiems džiaugsmams. Todėl teatre nebuvvo vietas jí griaunantiems kivircams, apkalboms, intrigoms, narcisizmui, viskam, kas demoralizuoją kūrėją, veda į dvasinį surambėjimą ir sąstingi. Tikras teatro menas reikalauja ypatinges ištikimybės, atsidavimo, verčia visą savo gyvenimą pajungti ypatingam ritmui ir nuostatomis. Disciplina ir nuolatinis mokymasis, nepaliaujamas meistriškumo gludinimas – Miltinio teatrinės sistemos pagrindas. Pats režisierius, kaip

tai įprasta *noh* teatre, mokė pirmiausia asmeniniu pavyzdžiu: buvo labai reiklus pats sau, drausmingas, iš esmės neturėjo „asmeninio” gyvenimo. Kūrybą traktavo kaip nuolatinį vyksmą, pabrėžę savidrausmęs, griežto režimo, fizinio užsigrūdinimo, vidinio susikaupimo ir dvasinio tobulėjimo svarbą.

Studiją Miltinis, kaip ir *noh* sistema, laikė nepaprastai svarbia sudedamaja teatro dalimi. Būsimasis aktorius, nuo pat paauglystės (jis svajojo apie jaunuolių priėmimą į studiją prie trupės jau nuo 13 m.) čia atlikdamas įvairius darbus ir stebėdamas teatrinio meno dirbtuvę, turėjo natūraliai perimti profesines paslaptis ir nuosekliai bei kryptingai tobulėti. Kalbėdamas apie aktoriaus meno tobulinimo svarbą režisierius nuolatos pabrėžė instinktų ir intelekto jungties, pamėgdžiojimo, kalbėjimo glaustumo, tylos, pauzės, vidinio susikaupimo, dėmesio intonacijoms, intuicijos lavinimo, įsiklausymo į partnerius, neišsakymo, spontaniškumo ir improvizacijos svarbą. „Intonacija, – sakė jis, – aktoriaus filosofija”. Jo pedagoginėje praktikoje, kaip ir *noh* teatro tradicijoje, repeticijos aktoriui virsta pamokomis. Prie Miltinio teatro įkurtoje studijoje, kaip ir tradici niame Indijos ir Tolumujų Rytų teatre, išskirtinis dėmesys skirtas ne tik profesinių paslapčių, bet ir humanitarinės kultūros apskritai supratimui. Studijoje, be specialiųjų disciplinų, buvo dėstoma literatūra, estetika, vaizduojamasis menas, muzika, teatro istorija, filosofija. Čia turi viešpatauti sveika ir natūrali konkurencija, silpnnesni turi užleisti vietą stipresniems. „Noriu, – sakė jis, – kad mūsų kolektivas būtų permanentiškai jaunas, gyvas, veiklus, atsakingas ir konkrečiai rezultatyvus”.

Ne vieną dešimtmetį Miltinio nuosekliai kultivuoti orientalistiniai aktorių rengimo, jų atsiribojimo nuo išorinio pasaulio principai, svajonės sukurti meditacinių „tylos” teatrą, kuriame „aktoriai išeis į sceną, susės prie stalo ir tylės, bendraus tylėdami, o visa salė puikiausiai supras, apie ką jie tyli”, ir daugelis kitų rytiškos kilmės idėjų, per režisieriaus autoritetą, Lietuvoje suleido gilias šaknis ir prasikalė J. Jurašo, J. Nekrošiaus, J. Vaitkaus, S. Varno, G. Padegimo, P. Budrio ir kitų lietuvių teatro režisierų bei aktorių, kaip kad E. Mikulionytė, B. Marcinkevičiūtė ir kt., kūryboje. Vienas nuosekliausią Miltinio orientalistinių idėjų tėsėjų Lietuvoje buvo talentinges latvių pantomimos teatro režisierius M. Tenisonas, apie 1968 m. subūrės unikalų tais laikais fanatiškai pasišventusių kūrybai pantomimos teatro aktorių kolektyvą. Deja, šis pasaulinio lygio teatras, sukūrės daugybę labai brandžių tiek plastinės formos, tiek idėjos įkūnijimo požiūriu spektaklių, Lietuvoje nesusilaukė deramo visuomenės, o ypač kultūrą kruojančių institucijų pripažinimo.

Sovietiniais laikais akademiniems orientalistikos ir komparatyvistikos studijoms Lietuvoje nebuvvo palankių sąlygų, jos buvo sutelktos trijuose pagrindiniuose centruose – Maskvoje, Leningrade ir Ulan-Ude. Kita vertus, į Rytų kul-

tūrų studijas tradiciškai pasinerdavo žmonės, jautęsi ir laikęsi opozicijoje oficialios ideologijos atžvilgiu. Todėl orientalistikos mokyklos TSRS veikė tarsi elitinės ezoterinės bendrijos, sukūrusios viduje savitą mokslinį mikroklimatą ir gyvenančios pagal savas taisykles bei vertybines nuostatas. Orientalizmas, antityrbiškumas ir nonkonformizmas sovietinėje imperijoje buvo glaudžiai susiję dalykai. Todėl bet kokie su orientalistika susiję reiškiniai ir Lietuvoje buvo nepaprastai atidžiai „prižiūrimi” partinių ir „saugumo” organų.

Lietuvoje, kaip ir visoje sovietinėje imperijoje, orientalizmas tarp septintojo ir devintojo dešimtmečio tapo svarbia opozicijos ir atsiribojimo nuo komunistinės ideologijos apraiška. Tuomet susidomėjimas vadina ją Rytų filosofija, Rytų religijomis bei menais tarp intelektualų ir menininkų tapo pagrindiniu pasitraukimo nuo niūrios bei nepriimtinios tikrovės būdu. Vilniaus universiteto ir Mokslo Akademijos bibliotekose aštunto dešimtmečio pradžioje buvo „aptiktii” turtingi budistinės literatūros kladai: XIX a. pabaigos – XX a. pradžios rusų mokslininkų versta budistinė literatūra, pirmųjų porevoliucinių metų orientalistikos tyrinėjimai bei pamatiniai Rytų tekstu vertimai, kai kurios XIX a. pab. tėstinės studijos. Daugėjo per tarpautinius bibliotekų mainus ir „samizdato” kanalus gaujanamos bei sparčiai tiražuojamos margos orientalistinės literatūros rusų bei Vakarų kalbomis – A. Wattso, D.T. Suzuki, R.H. Blyth, M. Uedos, A. Coomaraswamy ir kitų knygos. Tarp jų autentiškumu išskyrė buriatų budologo B. Dandarono (1914–1974, artimo V. Sezemanu draugo, praleidusio kartu daug metų sovietiniuose konclageriuose) „samizdato” rusų kalba išleista knyga *Мысли буддиста* („Budisto mintys”).

Tuomet ne vieną gyvenimo prasmės ieškantį jauną lietuvių intelektualą, dailininką, rašytoją (kaip antai a.a. Antaną Danielių, Liną Katiną, A. Kugevičių, J. Ivanauskaitę ir daugelį kitų) Rytų ir ypač budizmo pažinimo keliąs nuvedė į tolimą Buriatiją, tvirčiausią budizmo citalę sovietinėje imperijoje. Buriatijoje viešpatavusios budizmo formas ir žmonių gyvenimo būdas buvo artimi tiems, kurie šimtmečiais gyvavo Tibete. Ir aš pats dar nuo studijų Maskvos universitete laikų vasaras įpratau praleisti Buriatijoje, pažinau šį reto grožio kraštą bei jo žmones. Kadangi nuo 1979 m. faktiškai vadovavau Lietuvos orientalistų asociacijos veiklai ir buvau užmezges tiesioginius ryšius su įvairiais sovietų imperijoje veikusiais orientalistikos centralais, rekomendacijomis bei reikalingais paaiškinimais palydėdavau pirmąsyk keliaujančiuosis į Buriatijos budistų šventyklas bei vienuolynus. Ši ne vieno lietuvio iš Kauno, Vilniaus ar Šiaulių likimą ataudusi piligrimystės į Rytus ir sudėtingų santykų su „saugumo” organais istorija – šiandien iš esmės užmiršta, išskyrus nebent pačius jos dalyvius, – irgi jau prašosi specialaus tyrinėjimo.

Nepaisant nepalankių sąlygų ir represijų, nuo kurių ypač nukentėjo su Buriatijos centrais bendravę lietuviui, orientalistų veikla septintojo dešimtmečio pabaigoje Lietuvoje žymiai pagyvėjo: jie plėtojo ryšius su pagrindiniu TSRS orientalistikos centru, iš kurių plaukė orientalistinės literatūros srautas. Lietuvoje daugėjo entuziastų, besidominčių įvairiais Rytų kultūrų aspektais, radosi žmonių, kurie suvokė būtinumą dėti pagrindus profesionalioms orientalistikos studijoms. Įsikūrusios Orientalistų asociacijos vadovai stengėsi užmegzti moksliinius ryšius, suvienyti įvairiose Lietuvos institucijose dirbančius ir Rytų kultūromis besidominčius žmones.

Orientalistinės įtakos, sustiprėjus užsienio ir „samizdato” tiražuojamos literatūros srautui, labiausiai paveikė to meto literatūrą ir filosofiją. Orientalizmo poveikis „atšilimo” laikotarpio literatūrai ir poezių – atskira tema, reikalaujanti išsamaus tyrimo. Akivaizdu tik, pavyzdžiui, kad puikių Oriento įtakos pavyzdžių regime net E. Mieželaičio filigraniškai nušlifuotuose poetiniuose cikluose „Indiška mozaika”, „Archajiskas lotosas”, „Ramananos atgarsiai”, „Palmės šešėlis” (knyga „Aleliumai”, 1974), „Indiškas ornamentas”, „Indiškas ametistas”, „Indiški reportažai”, „Mahabharata”, „Indiškas anachronizmas” („Monodrama”, 1976), didžiuliame skyriuje „Dar kartą Indija” (knyga „Pasaka”, 1980) ir kituose kūriniuose, įkvėptuose tiesioginių išpūdžių iš kelionių po įvairius Indijos regionus.

Aštuntajame dešimtmetyje literatūroje ir ypač poezijoje rytietiškų įtakų kryptys esmiškai pakito. Didžiausią populiarumą pradėjo įgyti Tolimųjų Rytų klasikinės poezijos vertimai, atsišpindėjė ir Vakarų bei nonkonformistinėje rusų poeziijoje (opozicijoje sovietinei ideologijai buvę iškiliausi rusų poetai patys ēmėsi versti didžiuosius kinų ir japonų poezijos klasikus). Po lietuvių poeziją irgi išplinta orientalistiniai motyvai, glaustos Tolimųjų Rytų poetinės formos, paveikusios S. Gedos, T. Venclovos, V. Bložės, A. Dabulskio, K. Platelio, G. Patacko, D. Kajoko, J. Juškaičio, V. Rubavičiaus, A. Andriuškevičiaus ir kitų patį poetinio mąstymo stilii, stiprinusios polinkį minčių ištarti glaustai, kartu plėtojant metaforiškumą ir asociatyvumą.

Išsamesnio aptarimo būtų vertas S. Gedos orientalizmo fenomenas, tas poveikis, kurį jo pasaulėjautai ir kūrybai padarė pažintis su didžiaisiais poetiniais Rytų tautų tekstais, jų studijos, vertimai, variacijos Rytų poezijos temomis bei motyvais.

Ne mažiau svarbūs, nors ne visuomet aiškiai regimi pokyčiai vyko filosofijos srityje. Atskirose aukštosiose mokyklose pradėti rengti Rytų tautų filosofijos, estetikos, etikos istorijos kursai arba jų dalys bendresnėse programose. Ilgainiui filosofai ēmėsi iniciatyvos organizuoti Rytų ir Vakarų kultūrų sąveikos problemoms skirtas konferencijas, kurių poveikis orientalistinių pajėgų konsolidacijai Lietu-

voje buvo itin reikšmingas. 1984 m. Vilniaus universitete įvyko pirmoji respublikinė mokslinė filosofinės komparatyvistikos konferencija „Žmogaus problema filosofijos istorijoje (Vakarų–Rytų sandūra)”, susilaikusi didžiulio mokslininkų ir visuomenės susidomėjimo. Konferencijoje buvo perskaityta daug aukšto mokslinio lygio pranešimų. Jos sékmė paskatino 1988 m. organizuoti antrąjį konferenciją – „Rytų ir Vakarų kultūrų saveika”, kuri aprėpė platesnį lyginamosios kultūrologijos problemų lauką. Joje dalyvavo dar daugiau iškilių Rytų kultūrų specialistų. Šie forumai paliko ryškų pėdsaką to meto kultūriniam gyvenime ir paskatino tolesnę profesionalios orientalistikos ir komparatyvistikos plėtrą.

Orientalistų asociacija kartu siekė didesnės nepriklausomybės nuo centro: rengėsi steigti akademinių orientalistikos studijų centrą bei Rytų tautų meno muziejų senojoje Kauno mečetėje, įvairių miestų muziejuose sudaryti Rytų tautų menui skirtas ekspozicijas.

Kokybiškai naujas orientalizmo ir akademinių orientalistikos formavimosi etapas prasidėjo iškart Lietuvai atgavus nepriklausomybę. Atsivėrė tiesioginiai keliai į Rytų šalis ir galimybė jose tobulintis buvo milžiniškas postūmis naujausios lietuviškosios orientalistikos bei komparatyvistikos raidai, o svarbiausia – padėjo ją pagaliau institucionalizuoti. Nuosekliai įsikūrė orientalistinių studijų centras Vilniaus, o kiek vėliau – ir Kauno Vytauto Didžiojo bei Klaipėdos universitetuose. 1993 m. Kultūros ir meno institute mano pastangomis buvo įkurta probleminė orientalistinių ir komparatyvistinių studijų grupė, kurią ir sudarė mano artimiausi mokiniai. Netrukus ji virto Komparatyvistinės kultūrologijos, estetikos ir meno teorijos skyriumi, tapusiu pagrindiniu šios srities moksliinių tyrimų centru.

Lietuvoje tolydžio gausėjo žmonių, mokančių sanskrito, kinų, japonų, arabų, tibetiečių ir kitas Rytų kalbas, išmanančių tų kultūrų specifiką bei ēmusių iš pirminių šaltinių versti pamatinius didžiujų neeuropinių civilizacijų tekstus. Tuo pat metu buvo rašomos ir ginamos disertacijos. Taigi padėtis pamažu keitėsi į gera; tai liudija ir pasirodė svarbūs specializuoti periodiniai leidiniai (kaip akademinis metraštis *Acta Orientalia Vilnensis*, kultūrinis *Indra*), knygų serijos „Rytų klasika”, *Bibliotheca Orientalia*, „Rytai–Vakarai: Komparatyvistinės studijos”, „Estetikos istorija: Antologija” (pirmasios tomas „Senovės Rytai: Antika”), du „Religijos istorijos antologijos” tomai, D. Švambarytės parengtas „Japonų–lietuvių kalbų hieroglifų žodynas” ir daugelis kitų svarbių leidinių, iš originalo kalbų verčiamų ir skelbiamų klasikiniai Rytų civilizacijų tekstai, vertingų publikacijų srautas žurnaluose bei savaitraščiuose „Logos”, „Humanistica”, „Darbai ir dienos”, „Filosofija, sociologija”, „Liaudies kultūra”, „Metai”, „Naujoji Romuva”, „Krantai”, „Kultūros barai”, „Šiaurės Atėnai” ir kituose kultūros ir mokslo leidiniuose.

Vilniaus universitete savo veiklą plėtoja Orientalistikos ir lyginamujų civilizacijų studijų centras; Kultūros, filosofijos ir meno institute, Vilniaus universitete, Vilniaus dailės akademijoje, Kauno Vytauto Didžiojo ir Klaipėdos universitetuose buriasi jauni Rytų civilizacijų filosofijos, estetikos, meno istorijos ir civilizacinės komparatyvistikos specialistai.

Pastarajį dešimtmetį į darbą Rytų kultūrų pažinimo baruose pradeda ištraukti pirmoji nepriklausomybės metais subrendusi profesionalių orientalistų bei komparatyvistų karta (A. Beinorius, L. Poškaitė, D. Švambarytė, V. Jaskūnas, I. Diemantaitė, V. Vidūnas, K. Firkovičiūtė, G. Čepulytė, A. Kugevičius, V. Korobovas, R. Sondaitė, A. Niunkaitė-Račiūnienė ir kiti), savo tyrinėjimus jau grindžianti autentiškais Rytų kalbomis rašytais šaltiniais ir gerai jaučianti pasaulinio mokslo aktualijas.

Padaugėjo nuosekliau besigilinančių į komparatyvistinius tyrinėjimus bei Rytų tautų kultūros tradicijas ir kitų ivedairių sričių mokslininkų bei kultūros veikėjų (A. Prazauskas, V. Kubilius, B. Kuzmickas, V. Bagdonavičius, A. Uždavinyis, L. Donskis, Č. Kalenda, R. Batūra, T. Bairauskaitė, A. Zalatorius, V. Narvilas, A. Bukontas, R. Neimantas, R. Tamošaitis, A. Gelūnas, V. Rubavičius, K. Seibutis, A. Stepukonis, V. Mikalauskas, E. Račius, V. Dumčius, S. Juknevičius, L. Kondratas, A. Snitkuvienė, R. Andriušytė-Žukienė, L. Laučkaitė-Surgailienė, V. Tumėnas, A. Kapočiūtė, R. Guzevičiūtė, D. Razauskas, D. Tamošaitė ir kiti), menininkų (A. Švėgžda, P. Normantas, J. Ivanauskaitė, L. Gutauskas, D. Matulaitė, Br. ir Š. Leonavičiai, R. Orantas, D. Dokšaitė, A. Gelūnas, R. Čeponis, G. Prankūnas, S. Kruopis ir kiti). Dabar jau yra galimybė savo akimis išvysti ir tiesiogiai prisiliesti prie Rytų tautų kultūros vertybų. Spartų orientalistikos ištvirtinimą Lietuvoje rodo ir atgimusios Rytų-Vakarų sąveikai skirtos bei nuo 2000 m. Vilniaus universiteto Orientalistikos studijų centre kasmet rengiamos konferencijos „Azijos studijos: tyrinėjimai ir problemos”.

Per nepriklausomybės metus orientalistikos ir komparatyvistikos prestižas Lietuvoje gerokai išaugo. Dabartinėje humanistikoje vyraujančios komparatyvinės metodologijos principai aktyviai skverbiasi į lietuviškaji mokslinį diskursą; jie ypač populiarūs tarp jauniausios mokslininkų kartos, kuri jautriai reaguoja į ivedairių civilizacijų kultūros vertybų bei simbolių sąveikas. Augantį susidomėjimą orientalistika bei lyginamosiomis civilizacijų studijomis rodo kad ir didžiausi konkursai į orientalistikos specialybę Vilniaus universitete.

Gvildenant pastarųjų dešimtmečių orientalistikos raišką Lietuvoje, vis kyla klausimas, ar tikrai tik atsitiktinis yra daugelio lietuvių intelektualų bei menininkų, kaip antai Švėgždos, Normanto, Ivanauskaitės ir kitų, išskirtinis dėmesys taip mums, regis, tolimai, egzotiškai, atskirtai nuo pasaulio Tibeto kultūrai? Turint galvoje ilgą ir tragišką

mūsų tautos kovą už nepriklausomybę istoriją, visiškai suprantamas tampa ir daugelio lietuvių solidarumas su žiaurią priespaudą išgyvenančiomis Tibeto bei Ičkerijos tautomis. Akivaizdu, kad tokią menininkų kūryba yra daug sudėtingesnis ir reikšmingesnis nepriklausomybę atgavusios Lietuvos reiškinys nei daugeliui Lietuvoje atrodo. Platus požūris į pasaulį padėjo jiems išsivaduoti iš lietuviškojo provincializmo, nevisavertiškumo, pajusti atsakomybę už kitas skriaudžiamas tautas. Domėjimasis pasaulinės kultūros aktualijomis, savitas jų interpretavimas, ištraukiant jas į Lietuvos kultūros orbitą, liudija mūsų kultūrą pakilus visai į naują lygį ir žengus ištisą pakopą aukštyn. Minėti ir jiems artimi nepaminėti kūrėjai, nepaisant pasipriešinimo, kurio neretai susilaikia iš siauro akiračio oponentų, ištrigusių pseudotautinės klerikalines ideologijos akligatviuose, kaip tik ir ugdo šiuolaikinę lietuviškąją sąmonę, atveria jai naujas vertybinių orientacijos bei pažinimo erdves.

NUORODOS:

1. Kubilius V. Lietuvių literatūra ir pasaulinės literatūros procesas. – Vilnius, 1983. – P. 66.
2. Vyduinas. Septyni šimtai metų vokiečių ir lietuvių santykiai. – Vilnius, 2001. – P. 68.

Historical changes of the Lithuanian reception of the Orient and orientalism

Antanas ANDRIJAUSKAS

The article provides a debate over the historical development of the Lithuanian reception of the Orient and orientalism in Lithuania addressing the main attention to the metamorphoses of the contemporary Lithuanian orientalism of the 19th and particularly 20th century, on the basis of the comparative aspect the key stages of the development of the reception of the Orient in Lithuania have been briefly analyzed, their typological features have been highlighted, the distinguished representatives have been mentioned and the peculiarity of the concepts analyzed have been revealed. Aesthetical principles and world conception of the most prominent representatives of twentieth century Lithuanian orientalism – Vyduinas, Krėvė, Truiķys, Miltinis, Mikėnas – have been discussed, their outstanding contributions to Lithuanian culture have been evaluated. The problems and the prospects of the development of the newest – the professional Lithuanian orientalism and the comparativistics of civilizations have been analyzed in the final part of the article.

Kultūros, filosofijos ir meno institutas,
Komparatyvistinių kultūros studijų skyrius
Vilnius, Saltoniškių 58
el. p. lfsi@ktl.mii.lt
Gauta 2003 12 05,
spaudai įteikta 2004 02 24

Juodosios rasės etninė muzika

Romualdas APANAVIČIUS

Objektas – juodosios didžiosios rasės vietinių rasių, negridų ir australoidų, etninė muzika. Tikslas – išnagrinėti juodosios rasės etninės muzikos savybes, jų paplitimą Afrikoje, Australijoje ir Okeanijoje, nustatant negridų ir australoidų muzikos bendrumus ir skirtingumus. Metodai – geografinio kartografovimo, komparatyvistinis, sisteminis, retrospekcijos. Rezultatai: iškeliamą ir pagrindžiamą hipotezę, kad juodosios didžiosios rasės etninė muzika galėjo atsirasti Vakaninio rasinio kamieno, iš kurio susidarė ši didžioji rasė, gyvavimo laikais, o negridų ir australoidų muzikos skirtumai – šioms vietinėms rasėms besiformuojant.

Įvadas

Juodosios didžiosios rasės etninė muzika pasaulio etnomuzikologų išnagrinėta palyginti gerai (1), tačiau daugiausia dėmesio skirta kultūrių regionų tyrimams. Kaip atskiras tyrimo objektas juodosios rasės etninė muzika nenagrinėta. Šios rasės muzikos daugiabalsumą kaip svarbiausią stiliaus požymį pastebėjo M. Šnaideris (2), manydamas, kad daugiabalsumas atsirado kultūriuose epicentruose, iš kurių plito kultūriniais ratais. Pirmasis, anot jo, šitoks ratas – Pietų Azijos ir Pietų Amerikos primityviosios kultūros, antrasis – Pietų Azija ir Okeanija, trečiasis – Samoa, ketvirtasis – Afrika (3). J. Žordanija, nors ir neigdamas „kultūrių ratų“ teoriją, pritaria M. Šnaiderio nuomonei, kad juodosios didžiosios rasės muzikos pagrindinis požymis yra daugiabalsumas. Jis pažymi, kad daugiabalsumas būdingas Centrinės ir Pietų Afrikos, iš dalies ir Madagaskaro etninei muzikai, o Afrikos (t. y. negridų) būdingiausių daugiabalsės muzikos savybės yra paralelizmai (kvintų, kvartų, tercijų, trigarsių, mišrus), daugiabalsė faktūra bei konsonansų (darnių sąskambiu) santykiai (4). Okeanijos srityje J. Žordanija daugiabalsumą nustato esant Polinezijoje, Melanezijoje ir Mikronezijoje. Anot jo, labiausiai daugiabalsumo tradicija išplėtota Polinezijoje, labai svarbi Melanezijoje, kiek menkesnė – Mikronezijoje. Polinezijos daugiabalsumui, J. Žordanijos nuomone, būdingas burdonas (kai tėsiamas apatinis balsas) bei disonansiniai (sekundos, kvartos, septimos) sąskambiai, Melanezijos – paralelizmas su kvartų, kvintų, sekstų, oktavų sąskambiais. Saliemono ir Admirolų salose pasitaiko ir burdono su sekundų sąskambiais, Naujojoje Gvinėjoje, Borneo ir Flores salose paplitęs Melanezijai būdingas daugiabalsumas, Indonezijoje – sekundinis organumas, kurio pasitaiko Polinezijoje ir iš dalies Melanezijoje (5).

J. Žordanija dar pastebi, kad Afrikos daugiabalsei muzikai būdinga labai įvairi metroritmika, vyrauja paralelizmas ir orientacija į konsonansinius sąskambius bei tai, kad čia nėra burdonijos. Daugiabalsumas, anot jo, iš Afrikos driekiasi į Melaneziją ir iš dalies į Indoneziją, Mikroneziją bei Australiją. Nors šioms kultūroms būdingi ir europietiškieji bruožai (europietiškaisiais J. Žordanija laiko buroniškumą ir sekundinius sąskambius), tačiau su negridų muzika jas vienija konsonansinis paralelizmas ir įvairi ritmika (6).

M. Šnaideris ir J. Žordanija, nagrinėdami pasaulio etninės muzikos daugiabalsumą, nieko neužsiminė apie juodosios didžiosios rasės vienbalsumą. Iš jų darbų gali susidaryti įspūdis, kad negridų ir australoidų muzikoje vienbalsumo arba visai nėra, arba jis nereikšmingas. J. H. Kvenbena Nketija, gvildendamas Afrikos negridų instrumentinę ir vokalinę muziką, išskiria ne tik daugiabalsumą, bet ir vienbalsumą: „Afrikos bendruomenių dainos atliekamos solo su pritarimu arba be pritarimo; gali dainuoti du atlikėjai unisonu ar duetu; dainos tap pat atliekamos chorū“ (7). Šis autorius pažymi sudėtingą vokalinės ir instrumentinės muzikos ritmiką, taip pat atlikimo sinkretiškumą – glaudžią sąveiką su šokiais ir apeiginiais vaidinimais (8). Žinių apie juodosios rasės etninės muzikos vienbalsumą randame ir kitų autorių darbuose.

Stiliai, dermės, ritmika

Šio darbo autorius, remdamasis ankstesniu tyrinėtoju nuomonėmis, jų pateiktais natū pavyzdžiais bei savo paties sukauptais žmonijos etninės muzikos įrašais, linkęs manysti, kad juodosios didžiosios rasės etninei muzikai vienodai svarbūs abu stiliaus bruožai – vienbalsumas ir daugiabalsumas. Netgi sunku pasakyti, ar daugiabalsumas vyrauja. Vadovaujantis turimais duomenimis kol kas galima teigt, kad vienodai svarbūs abu stiliaus požymiai. Ankstesni tyrinėtojai daugiabalsumą buvo linkę pabrėžti, matyt, todėl, kad ir negridų, ir australoidų muzikavimo būdingesnis bruožas yra kolektyvinis atlikimas, nors šitaip atliekama dažniausiai ne tik daugiabalsė, bet ir vienbalsė muzika. Ir vienbalsei, ir daugiabalsei muzikai būdingiausios diatoninės dermės. Kartais pasitaiko pentatonikos požymiu, jie akivaizdūs ir negridų, ir australoidų muzikoje. Pagal dermių pobūdį vienbalsė muzika yra ir mažorinė, ir minorinė. Sunku apibūdinti, kokio pobūdžio dermės juodosios rasės vienbalsei muzikai savitesnės, tačiau susidaro įspūdis, kad mi-

noras kartu su mažoru būdingesnis australoidų muzikai, o negridų muzikoje akivaizdės nės mažorinės dermės.

Daugiabalsė juodosios rasės muzika tik mažorinė, ji pagrįsta natūraliosios akustinės gamos virštonių griežta mažorine tvarka, nusistovėjusi pagal fizikos ir muzikinės akustikos dėsnius (9). Daugiaibalsumui būdingas paralelizmas ir polifonija. Būtent šie bruožai akivaizdžiausi ir negridų, ir australoidų muzikoje. Burdoniškumas, kurį išskiria J. Žordanija, šio darbo autoriaus pastebėjimais, savitesnis australoidų – Melanezijos gyventojų muzikai. Melaneziečių burdoniškumas

nėra toks pat, kaip, pavyzdžiui, Pietų europidų gruzinų, nes gruzinai nuolatos tėsia apatinį burdoninį balsą, o Melanezijos australoidai jį nutęsia tik protarpiais. Australoidai, skirtingai nei gruzinai, ne visuomet antru balsu palydi ir melodiją. Todėl australoidų burdoniškumą gretinti su europidų burdonija nėra lengva, nors ir minėti bruožai, kuriuos J. Žordanija laiko europietiškais, taip pat gana akivaizdūs.

Paralelinė juodosios rasės etninė muzika pagrįsta tercijų, kvartų, kvintų, oktavų, netgi septimų ir, rečiau, sekundų sąskambiais. Šitokius sąskambius pastebėję ir juos apibūdinę autoriai pabrėžia negridų ir australoidų muzikos konsonansiskumą (darnius sąskambius). Apie disonansus (europiečio ausiai neįprastus, nedarnius sąskambius) jie kalba mažai arba visai nemini. Šio darbo autoriaus nuomone, negridų paralelinei muzikai būdingesni kvartų, kvintų, oktavų ir tercijų, o australoidų – tercijų, oktavų, kvintų ir septimų sąskambiai. Tad lygindami šiu dvių didžiosios juodosios rasės vietinių rasių paralelinę muziką, pastebėsime, kad europietiškajam paralelizmui, pagrįstam daugiausia tercijų santykiais, artimesnė australoidų muzika. Negridų muzikoje tercijų santykiai irgi yra pakankamai daug, tačiau susidaro įspūdis, kad jų nėra daugiau nei kvartų ir kvintų santykiai. Taip pat galima pastebėti, kad australoidų paralelinės muzikos melodikos vingiai labai artimi europidų paralelinės muzikos melodikai. Melodijos grindžiamos dažniausiai nuosekliai išsidėšiusių garsų tvarka: jei nepasitaikytų europidų muzikai nebūdingų didžiosios septimos santykiai tarp balsų, australoidų ir europidų paralelinę muziką iš pirmo žvilgsnio vargu ar galima būtų atskirti. O negridų paralelinės

Kenijos muzikantai. Iš kn.: Kwabena Nketia. The Music of Africa. – P. 90.

muzikos vingiai kiek kitokie. Jie neretai pagrįsti ne tik nuosekliai išsidėšiusiais garsais, bet ir didesniais melodikos šuoliais. Šitokias negridų paralelinės muzikos melodikos savybes pastebėjo ir ankstesni autoriai, apibūdindami tai kaip „fanfarinę“ melodiką (paremtą natūraliosios akustinės gamos virštoniais).

Ir juodosios rasės etninė polifoninė muzika grįsta labiau diatoninėmis mažorinėmis dermėmis. Balsų melodijos neretai būna „fanfariškos“, nors pakanka melodijų ir nuosekliai garsais. Vokaliniai, instrumentiniai balsai persipina griežta tvarka su pastoviai pulsuojančia ritmika. Negridų ir australoidų polifoninė muzika turi panašumų su lietuvių šiaurės ryty aukštaičių giedamųjų sutartinių bei skudučių, ragų, daudyčių, lumzdelių muzika. Esama net bemaž tapatumų: panašių kiekvieno balso melodijų, jų išsidėstymo ir persipynimo tvarkos ir dėl to persipynimo atsirandančių sekundinių sąskambių.

Juodosios rasės muzikos ritmika gana griežta, pastovi, pulsuojanti. Ji paremta daugiausia dvių arba keturių dalių ritmo judėjimu, kuris dažnai sugriežtinamas įvairiomis šiu dvių ritminių figūrų variacijomis. Neretai kartu su dviem arba keturių dalių ritmu sugretinamos ir trių dalių ritmo figūros, tačiau jos nevyrauja, o skamba tik protarpiais. Dėl šitokio skirtingų ritminių figūrų sugretinimo vienu metu susidaro vadinamoji poliritmija, o pati muzika tam-pa dar griežtesnė, kampuotesnė. Ritmika nuolatos palai-koma įvairiais muzikos instrumentais – barškinamaisiais (ksilofonu), mušamaisiais (būgnais, būgneliais). Labai dažnai ji pabrėžiama delnų pliaukšėjimu. Pliaukšėjimas delnais itin būdingas atliekant juodosios rasės etninę muziką, svarbus muzikuojant ir negridams, ir australoidams. Atlie-

kant daugiabalsę paralelinę, polifoninę ir netgi burdoninę muziką, ritmika visuomet griežta. Ji laisvesnė, kai giedamos ar grojamos vienbalsės melodijos.

Instrumentinis muzikavimas

Negridai ir australoidai gausiai naudoja muzikos instrumentus, labai mēgstamos įvairiausios švypynės, Centrinėje Afrikoje ir Okeanijoje – skudučių tipo ir kitokios dūdelės. Centrinėje Afrikoje jos pučiamos panašiais kaip lietuvių šiaurės rytu aukštaičių skudučių rinkiniai, kuriais groja penki septyni atlikėjai. Okeanijoje šios dūdelės dažniausiai surištos, tačiau ir jomis pučiamas kolektyviai. Surištų dūdelių yra ir Centrinės Afrikos vakarinėje dalyje. Juodosios rasės muzikantams birbynės, atrodo, turi gana menką reikšmę. Afrikos negridai pučia viengubo liežuvėlio birbynes, kurios naudojamos savanos srityse Vakarų Afrikoje, Aukštutinėje Voltoje, Šiaurės Ganoje, Dahomejoje ir Čade. Dvigubo liežuvėlio birbynės paplitusios Somalyje, Čade, Kamerūne, Šiaurės Nigerijoje, Aukštutinėje Voltoje ir Rytų Afrikoje į Kenijos ir Tanzanijos puse, kur gyvos islamo tradicijos (10). Negridų birbynės, ypač dvigubo liežuvėlio, perimtos galbūt iš Pietų europidų arabų, kur jos nepaprastai mēgstamos ir plito kartu su islamu. Tolimesnėse Afrikos srityse birbynų nepastebėta, jomis, atrodo, nelabai groja ir australoidai. Juodosios rasės instrumentininkai muzikuodami, atrodo, net ir viškai apsieina be birbynų. Tai visos žmonijos instrumentinio muzikavimo išimtis, nes birbynės (jų garsais mēgdžioti greičiausiai gagenančių paukščių ir mekenančių bei bliaunančių gyvulių balsai) mēgstamos tarp didžiosios balstosios ir geltonosios rasės muzikantų.

Centrinėje Afrikoje kolektyviai pučiami rago, kaulo, mediniai trimitai, vadinami liūto, leopardo, antilopės, hienos, beždžionės vardais (11). Ta trimitų muzika labai panaši į šiaurės rytu aukštaičių medinių trimitų ragų polifoninę muziką, kuri kilusi veikiausiai iš gyvūnų, matyt, totemų, balsų pamėgdžiojimo (12). Trimitus mēgsta ir australoidai, pūsdami dažniausiai pavieniu. Tie instrumentai išbraižomi, išdažomi ornamentais, panašiai į tuos, kuriais papuošiamos kaukės, tad jie, matyt, atstojo ir apeiginės kaukes.

Negridai mēgsta styginius instrumentus, tačiau australoidai juos naudoja retai arba visai jų nenaudoja. Kaušo, geldos, lanko pavidalo negridų styginių instrumentų stygos virpinamos pirštais arba stryku. Ir negridai, ir australoidai labai mēgsta būgnus, būgnelius. Gausiai naudojami įvairūs barškučiai ir tarškučiai, o Afrikoje – į ksilofoną panašūs instrumentai iš lentelių (kurios daužomos).

Gretindami juodosios didžiosios rasės vokalinę ir instrumentinę muziką, esminių skirtumų nepastebėsime. Atrodo, negridų ir australoidų muzika išliko „neskilusi“ į vokalinę ir instrumentinę. Akivaizdesnis vyriškosios kul-

tūros pradas, nes daugiausia muzikuoją vyrai, menkiau – moterys. Pastebėtinas ir didelis atlikimo sinkretišumas: dainavimas ir griežimas palydimas ir šokių judesiais, atlikėjai dažnai užsideda kaukes, apsirėdo egzotiškais apdarais, vaizduojančiais gyvūnus, paukščius, mitinius įvaizdžius. Toksai sinkretišumas, be abejonių, siekia pirmykštės visuomenės laikus, siejasi su totemizmu, fetišizmu, protėvių kultu. Toks jis išlikęs iki mūsų dienų.

Lygindami negridų ir australoidų etninę muziką, pastebėsime daugiau bendrumų nei skirtumų. Bendra – jų muzikos daugiabalsumui būdingas paralelizmas ir polifonija, o vienbalsės ir daugiabalsės muzikos dermės yra diatoninės, daugiausia mažorinės. Negridus ir australoidus vienija ir „fanfarinė“ daugiabalsės muzikos melodika bei labai griežtas, pastovus, dažniausiai įvairiai instrumentais pabrėžiamas ritmas. Skirtumas – australoidų muzikoje pastebima burdonija, ko nėra negridų muzikoje. Pagal burdoniškumą australoidų sasajos su negridais yra menkos, o su europidais – gana akivaizdžios. Europidų ir australoidų daugiabalsės muzikos melodika taip pat turi daug bendrumų. Nors esama tam tikrų ir skirtingumų (australoidų muzikoje pasitaikantys septimos santykiai tarp balsų, kapotas ritmas ir kt.), bet australoidų daugiabalsė muzika vis dėlto labiau siejasi su europidų, o ne su negridų daugiabalsumu. Kitas skiriamais australoidų ir negridų požymis – australoidai nenaudoja styginių instrumentų, kaip ir Šiaurės bei Pietų Amerikos amerikanidai. Būtent šis požymis australoidus sieja netgi su geltonaja didžiaja rase, tiksliau – su amerikanidais. Beje, australoidai, kaip ir amerikanidai bei šiaurės rytu Azijos mongolidai, vienbalsėms dainoms neretai pritaria būgnelio mušimui. Toksai dainavimas su būgneliu gali būti labai senas ir liudyti australoidų bei mongolidų ir amerikanidų sasajas.

Etninės muzikos ir antropologijos duomenys

Negridų ir australoidų etninės muzikos savybių paplitimo ribos daugmaž atitinka juodosios didžiosios rasės paplitimą prieistoriniais laikais. Antropologijos mokslo duomenimis, ši rasė kartu su europidų didžiaja rase susidarė Priešakinėje Azijoje (vadinamuosiuose Artimuosiuose Rytuose) ir Viduržemio jūros rytinėj pakrantėj (vakarinio rasės kamieno plotuose) viduriniojo ir gal ankstyvojo paleolito laikais (13). Mezolito pabaigoje ir neolito pradžioje per 10 000 – 12 000 m. susidarė vietinės negridų ir australoidų rasės. Antropologai neretai nesutaria, ar australoidai yra didžiosios juodosios rasės vietinė rasė, ar jie laikytini atskira didžiaja rase. Labiau linkstama manyti, kad negridai ir australoidai yra vienos didžiosios juodosios rasės atstovai (14).

Negridų etninė muzika paplitusi savo pirmykštėiuose plotuose Afrikoje į pietus nuo Sacharos, kur nuo seno gyveno negridų vietinės rasės žmonės. Etnomuzikologų

ir antropologų duomenys apie negridus palyginti sutampa gerai. Tą pažymi ir J. Žordanija (15). Kiek sudėtingiau gretinti australoidų muzikos savybes ir antropologijos mokslo duomenis. Antropologai nesutaria dėl australoidų kilmės, jų antropologinį tipą neretai siedami ne tik su negridais, bet ir su mongolidais. Nelabai aiški australoidų protėvynė, nes, archeologijos duomenimis, Okeanija apgyvendinta vėlyvojo paleolito, iš dalies mezolito laikais nuo Pietryčių Azijos pusės plytėjusia sausuma. Pietų Kinijos ir Taivano radiniai patvirtina hipotezę, kad australoidų protėviai migravo būtent iš čia (16). Tačiau australoidų protėvynė gali būti ir Pietų Amerikoje. J. Žordanijos nuomone, nei Rytų Azija, nei Pietų Amerika negalėjusios būti australoidų protėvynėmis, nes visur ten plyti vienbalsumo sritys (17). Tačiau visiškai atmeti Pietryčių Azijoje galėjusios būti australoidų protėvynės versiją vargu ar tikslinga, nes ir jiems, kaip ir mongolidams, būdingas ir vienbalsumas. Etnomuzikologų duomenys labiausiai patvirtina antropologų teoriją apie bendrą negridų ir australoidų kilmę, tačiau ir tarp australoidų bei europidų muzikos daug sasajų. Galbūt australoidai kartu su negridais ir europidais tikrai galėjo atsirasti Vakariniame rasiuose, tik australoidai tikriausiai susidarė artimesnėje su europidais šio kamieno srityje. Kartu su negridais išsiskyrė į atskirą juodąją didžiąją rasę, australoidai tikriausiai dėl to išlaikė nemažai ir europidų etninei muzikai būdingų savybių, kurių mažiau randame negridų muzikoje. Kitaip australoidų ir europidų muzikos sasajas vargu ar galima paaiškinti.

Įšvados

1. Juodosios rasės etninės muzikos būdingiausių savybių kilmė gali būti sietina su Vakariniu rasiuose, iš kurio prieš 35 000 – 28 000 m. išsiskyrė baltoji ir juodoji didžiosios rasės.
2. Vienbalsumas gali būti tų laikų liekana arba sietis su prieš tai apie 200 000 m. trukusiu bendru Vakarinio ir Rytinio rasiuose kamieno laikotarpiu iki jiems išskiriant.
3. Vadinas, vienbalsumui ne mažiau kaip 235 000 – 228 000 m., o daugiabalsumas greičiausiai sietinas su vėlesne rasių kamienų raida – baltosios bei juodosios didžiųjų rasių išsiskyrimu prieš 35 000 – 28 000 m.
4. Kitos negridų ir australoidų etninės muzikos savybės galėjo atsirasti susidarant šioms vietinėms rasėms mezolito pabaigoje ir neolito pradžioje per 10 000 – 12 000 m. ir išlikti iki mūsų dienų.
5. Etninės muzikos savybės labiausiai patvirtina antropologijos mokslo teoriją apie bendrą negridų ir australoidų kilmę.
6. Juodosios rasės etninės muzikos savybės patvirtina antropologų teoriją apie baltosios ir juodosios didžiųjų rasių bendrą kilmę iš Vakarinio rasiuose kamieno.

NUORODOS:

1. Kyagambiddwa J. African Music from the Sources of the Nile. – London, 1956; Waterman R. A. Music in Australian Aboriginal Culture – some Sociological and Psychological Implications // Music Therapy. Proceedings of the National Association for Music Therapy. – 1956, Nr. 5, p. 40–49; Burrows E. G. Music of Ifaluk Atoll in the Caroline Islands // Ethnomusicology. – 1958, Nr. 2, p. 9–22; Brandel R. The Music in Central Africa. – Haga, 1961; McLean M. E. Oral Transmission in Maori Music // Journal of International Folk Music Council. – 1961, Nr. 13, p. 59 – 62; Schneider M. Tone and Tune in West African Music // Ethnomusicology. – 1961, Nr. 5, p. 204–215; Kubik G. Mehrstimmigkeit und Tonsysteme in Zentral und Ostafrika. – Vienna, 1968; Kwabena Nketia J. H. The Music of Africa. – New York, 1974.
2. Schneider M. Geschichte der Mehrstimmigkeit, 1. – Berlin, 1934; 1969.
3. Schneider M. Op. cit., 1969. – S. 32–104.
4. Жордания И. М. Грузинское традиционное многоголосие в международном контексте многоголосных культур (к вопросу генезиса многоголосия). – Тбилиси, 1989. – С. 170.
5. Min. veik. – С. 184–187.
6. Min. veik. – С. 268–269.
7. Kwabena Nketia J. H. Min. veik. – P. 140.
8. Min. veik. P. 206 – 230.
9. Apanavičius R. Etninė muzika. Teorijos klausimai // Darbai ir Dienos. – 2002, T. 25, P. 7–38.
10. Kwabena Nketia J. H. Min. veik. – P. 94.
11. Gansmans J., Schmidt – Wrenge B. Zentralafrika/Musikgeschichte in Bildern, 9. – Leipzig, 1986. – S. 172–173.
12. Šimonytė – Žarskiene R. Skudučiavimo ištakos // Darbai ir Dienos. – 2001, T. 25, P. 39–70.
13. Алексеев В. П. Человек: эволюция и таксономия (некоторые теоретические проблемы). – Москва, 1985. – С. 82–83.
14. Min. veik. – С. 78.
15. Жордания И. М. Min. veik. – С. 268–269.
16. Беллвуд П. Покорение человеком Тихого Океана. Юго-Восточная Азия в доисторическую эпоху. – Москва, 1986. – С. 233.
17. Жордания И. М. Min. veik. – С. 274–275.

Ethnic music of Negrides and Australoides

Romualdas APANAVIČIUS

According to the latest research conducted by the author, it is evident that the most characteristic features of the ethnic music of Negrides and Australoides are the polyphony, monophony and regular strong rhythms. By the burdonizmus the Australoides have more parallels with the Southern Europides than with Negrides. The polyphony of the Negrides and Australoides connects them with the peculiar islands of polyphony of Southern and Northern Europides as well.

The hypothesis is proposed that ethnic music of the Negrides and Australoides could have been developed at the time of Western stock of human races and could have been formed 35 000 – 28 000 years ago – before the divergence of the Europides and Negrides from this stock of human races. Monophony of Negrides and Australoides could have been formed about 235 000–228 000 years ago – before the divergence of the Western and Eastern stocks of human races. The local features and differences of the ethnic music of Negrides and Australoides could have been linked with the origin of these local races at the end of Mesolithic – beginning of Neolithic period.

XIX a. išeiginiai suvalkiečių valstiečių drabužiai. Lietuvos liaudies kultūros centro Tautodailės poskyrio rekonstrukcija.
Rekonstravo: Terėsė Jurkuvienė, Laisvė Ašmonaitienė, Danutė Keturakiene.
Ramūno VIRKUČIO nuotrauka

Biržų Tiškevičių mecenavimas, kultūrinė ir mokslinė veikla

Aldona SNITKUVIENĖ

Tarp XIX a. mecenatų, kolekcininkų ir mokslininkų dažnai sutinkame senos ir garbingos didikų Tiškevičių giminės vyrus, davusius Lietuvai daug nusipelnusių, įvairose kultūrinės veiklos sferose pasireiškusiu veikėjų. Uždarius Vilniaus universitetą, jie aktyviai kūrė kultūros ir mokslo organizacijas, leido knygas, prisdėjo prie Vilniaus universiteto atgaivinimo. Žymiausiam XIX a. vidurio Lietuvos archeologijos mokslininkui ir tyrinėtojui Eustachijui Tiškevičiui (1814–1873) dar 1835 m. kilo idėja Vilniuje įkurti mokslinę istorinio profilio draugiją. Noreta suburti kuo daugiau Lietuvos intelektualų. 1848 m. generalgubernatoriui jis siūlė steigti Provincijos muziejų, deja, planas nebuvo įgyvendintas. 1851 m. grafas caro praše leisti įkurti laikiną archeologinę komisiją ir Senienų muziejų, kuriam ketino dovanoti didžiulį savo rinkinį ir biblioteką. 1855 m. Eustachijus Tiškevičius, kaip iniciatorius, buvo paskirtas Senienų muziejaus vedėju ir Laikinosios archeologinės komisijos pirmininku. Be didelės grafo aukos, panašių dovanų laukta ir iš kitų didikų, turėjusių didelius ir įdomius rinkinius. Eustachijų Tiškevičių šiame darbe rėmė jo brolis archeologas Konstantinas (1806–1868), aktyviai talkino giminaičiai – Biržų šakos Tiškevičiai, su kuriais jis artimai bendravo. Jie palaikė vienkiatus, skatino reikšmingiemis mokslo ir kultūros darbams. Dauguma Biržų Tiškevičių garsėjo mecenavimu, kultūrine veikla, kolekcionavimu. Jų vertingos idėjos, dovanos prisdėjo prie pirmo viešo muziejaus kūrimo, tuo jie nusipelnė ypatingos garbės, tapo Archeologijos komisijos tikraisiais ar garbės nariais. Surinkta gausi informacija leidžia plačiau aptarti jų įvairiapusė kultūrinę veiklą, juolab kad ji šiandien menkai žinoma.

Jonas Tiškevičius

Biržų majorato (nuolatinė rezidencija Astrave) gyvavimo metu būta penkių savininkų.¹ Kiekvienas iš jų daugiau ar mažiau prisdėjo prie šio pobūdžio darbų, tik jų indėlis ir veiklos pobūdis skyrėsi. 1862 m. majoratą įkūrės Jonas Tiškevičius (1802–1862) padėjo reikšmingus Biržų Tiškevičių mecenavimo, kolekcionavimo ir tyrinėjimo veiklos pagrindus. Vėlesni majorato savininkai ši darbą tėsė.

Jonas Tiškevičius artimai bendravo ir pritarė Pijaus Tiškevičiaus (1756–1858) ir jo sūnų – archeologų Konstantino ir Eustachijaus – įsijungimui į kultūrinį krašto gyvenimą. Prie šio darbo prisdėjo ir jis pats, tapo Vilniaus archeologinės komisijos tikruoju nariu steigėju (geradariu).

Senelio pavyzdžiu,² Jonas Tiškevičius emėsi mecenavimo – fundavo katalikų bažnyčios Nemunėlio Radviliškyje statybą ir įrangą (Biržų r.). Jos projekto autorius – architektas Steponas Kosovskis, bažnyčia 1849–1854 m. pastatyta iš dolomito ir netinkuotų plytų.³ Funduotos bažnyčios vidus buvo gražiai įrengtas. Biržuose 1853–1858 m. grafas vietoj senosios medinės bažnytėlės pastatė mūrinę, savo patrono garbei pašvēstą Šv. Jono Krikštytojo bažnyčią,⁴ projekto autorius – architektas Tomas Tišeckis (minimas 1824–1861). Be abejo, bažnyčios interjerui grafas užsakė altoriaus paveikslus, keturis iš jų tapė Vladišlovas Majeranovskis (1817–1864), kiti paveikslai greičiausiai buvo pirkti, skulptūras sukūrė Pranciškus Andriolis (Francesco Andrioli, 1794–1861). Eucharistiniai indais, paramentais, bažnytiniais reikmenimis ir įranga taip pat pasirūpino koliatorius.

Viena dailės rėmimo ir estetinių vertybų deklaravimo formą – rūmų statyba ir puošyba, taip pat ir rinkinių kaimimas. Tokia veikla siekta ne tik patenkinti savo estetinius poreikius, bet ir padaryti išpūdį svečiams. XIX a. viduryje Jonas Tiškevičius Širvenos ežero šiauriniame krante Astrave pastatydino reprezentacinius rūmus. Ansamblį projektavo architektas Tomas Tišeckis, statė Cezaris Lauras Anikinis (Anichini, 1877–1861), medžio darbus atliko liaudies meistras Stepas Jurevičius (1818–1893). Rūmus grafas išpuošė puikiais taikomojo meno dirbiniais, sukaupė juose nemaža tapybos darbų, marmurinės skulptūros, medalių ir gobelenų kolekcijas.⁵

Astravo rūmų statytojas Jonas Tiškevičius buvo žingendus žmogus. Jis daug keliao, kelionėse kaupė kolekciją, kuri tapo majorato rinkinių pagrindu.⁶ Grafo numylėtas miestas buvo Biržai. Jis rūpinosi, kad būtų parašyta šio miesto istorija. Ne vieno literato grafas prašė, kad apsiimtu atlkti ši darbą, tačiau šio uždavinio nesugebėjo sekmingai išspręsti.⁷ Jonas Tiškevičius rūpinosi ir Vilniumi. 1860 m., prieš imperatoriaus atvykimą, dovanojo 3 000 rublių miesto pagražinimui.⁸

XIX a. viduryje Biržuose veikė valsčiaus mokykla (joje mokėsi 150 mokiniai), kurią, negailėdamas lėšų, išlaikė Jonas Tiškevičius.⁹

Mykolas Tiškevičius

Brolių Konstantino ir Eustachijaus Tiškevičių veikla didelės įtakos turėjo ir antrajam Biržų majorato savininkui Mykolui Tiškevičiui (1828–1897), kuris bene aktyviausiai

prisidėjo prie jų vykdomų siekių. Jam darė įtaką dėdės – globėjai Benediktas Emanuelis (1801–1866) ir Jonas Tiškevičiai. Jie patys aktyviai įsijungė į kultūrinį krašto gyvenimą, įtraukė į jį ir savo globotinius. Be abejo, dar tėvų samdytų mokytojų¹⁰ ir globėjų pavyzdys pažadino ankstį pasireiškusį Mykolo Tiškevičiaus mecenavimo polinkį, meno, ypač senovės pasaulio kultūrų potraukį. Tam, be abejo, įtaką darė ir garsūs antikinio pasaulio atradimai.

1849 m. po vedybų su kunigaikštite Marija Radvilaite (1830–1902) Mykolas Tiškevičius pasistatydino rūmus Ostrošyco Gorodoke (Острошицкий городок, Minsko gub.) ir ten pradėjo kaupti meno kūrinius, medalius ir monetas. Pritardamas Eustachijaus Tiškevičiaus idėjai įkurti Vilniaus apygardos mokslo muziejų, 1852 m. balandžio 22 d. numatomam kurti muziejui dovaningo dalį savo rinkinio: 60 sidabrinį medalių, 40 auksinių, 609 sidabrinį, 294 variinių monetų (iš viso 1003 vienetus). Apie šią dovaną Eustachijus Tiškevičius raportavo Vilniaus generalgubernatorui I. Bibikovui, kuris, atsakydamas į grafo raštą, dėkojo už dovaną ir nurodė, kad, kol bus gautas caro sprendimas, savo žinion reikia priimti visas dovanas, kiekvieną jų saugoti atskirai, kataloguoti ir pranešti apie jas. Tačiau ant E. Tiškevičiaus rašto matomas įrašas pieštuku: „*Paimti, padėkoti... neįkūrus muziejaus grąžinti*“.¹¹ Muziejas neįkurtas,¹² todėl šis rinkinys galėjo būti sugrąžintas dovanotojui. Iki 1854 m. Mykolo Tiškevičiaus lenkiškų ir lietuviškų monetų rinkinys buvo vienas vertingiausių pasaulyje.¹³ Tais pačiais metais M. Tiškevičius Vilniuje pardavė šį rinkinį Emerikui Huten-Čapskiui (Emerik Hutten-Czapski, 1828–1896). Žinia apie šį sandėrį plačiai pasklido po Vilnių,¹⁴ nes E. Huten-Čapskis M. Tiškevičiui sumokėjo dviguba sidabro ir aukso verte. 1894 m. E. Huten-Čapskis rinkinius iš Vilniaus išvežė į Krokuvą.

1854 m. šv. Kazimiero dieną (kovo 4 d.) Mykolas Tiškevičius Vilniaus katedrai paaukojo nežinia kur pagaminėtą, sveriantį septynis svarus, 20 1/2 colio aukščio meistrisko darbo kieliką, kuris grafui kainavo 600 raudonujų auksinių.

Tiškevičiai, kaip ir kiti muziejaus nariai geradariai, kilniu entuziazmu ir materialine parama Senienų muziejų stengėsi aprūpinti viskuo, ko jam reikėjo. 1856 m. Mykolas Tiškevičius tapo Vilniaus archeologinės komisijos tikruoju nariu steigėju (geradariu), kaip ir jo broliai (Jonas Vytautas Emanuelis ir Juozapas) bei dėdės–globėjai (Benediktas Emanuelis ir Jonas).¹⁵

1856 m. Mykolas Tiškevičius Vilniaus senienų muziejui dovaningo jo įsigytus, į Edwardo Račinskio (Edward Raczyński, 1786–1845) medalių katalogą¹⁶ neįtrauktus, 1795–1855 metais kaldintų medalių piešinius,¹⁷ žinomo istoriko Luko Golenbiovskio (Łukasz Gołębowski, 1773–1849) rankraštį apie po 1795 m. kaltus medalius.¹⁸ Grafas finansavo vitrinų, skirtų numizmatikai eksponuoti, įstiklinimą, taip pat būtiniausią baldų įsigijimą.¹⁹ 1857 m. jis dovaningo saksų porceliano tabokinę, dvi lenkiškas ale-

bardas, pirktas Karališkojoje kunskameroje Drezdene, saksų alebardą, senovinį kalaviją, durklą, dvi kuokas, foteli iš briedžio ragų ir rankraštį su Lelivos herbo aprašymu.²⁰ Dar viena Mykolo Tiškevičiaus dovana muziejui – senovės slavų kryžius su sidabro grandine, kurį grafas pirkо Paryžiuje.²¹ 1860 m. balandžio 11 d. Mykolas Tiškevičius Vilniaus senienų muziejaus Zoologijos skyriui perdavė dvi paukščių iškamšas (ereli žuvininką ir kirą),²² vėliau – 1000 egzempliorių raižinių, graviūrų, raižytų vario plokščių, medžio raižinių, dokumentų rinkinių, rankraščių, autografų, 3 000 tomų biblioteką.²³

1860 m. Mykolas Tiškevičius ėmėsi iniciatyvos rinkti aukas katalikų bažnyčios statybai Choliavščinoje (Холявщина, Minsko gub.; 3 varstai nuo Ostrošyco Gorodoko), nuo seno pagarsėjusioje stebuklingu Dievo Motinos paveikslu. Grafų šeima prisidėjo didžiaja aukos dalimi. Bažnyčia buvo pastatyta 1860 m. Norėdamas įamžinti ši įvyki, Mykolas Tiškevičius Paryžiuje užsakė sidabrinį medaliklį. Po 1863 m. sukilio represijų banga užgriuvo ir katalikų bažnyčią – Choliavščinos katalikų bažnyčia buvo paversta pravoslavų cerkve.²⁴

Su Archeologijos komisijos ir Vilniaus senienų muziejaus veikla glaudžiai susiję Vilniaus dailininkai. Vieni jų buvo komisijos nariai, kiti gaudavo įvairių jos užsakymų ir taip papildė muziejaus rinkinius. Vilniaus senienų muziejas buvo solidžiausias XIX a. mecenatas, labiausiai rėmės Lietuvos dailę. Apie 1858 m., dailės rinkiniams greitai augant, prie Archeologijos komisijos ketinta įsteigti dailės mokyklą. Mykolas Tiškevičius buvo numatytas šios mokyklos viceprezidentu, savo lėšomis žadėjo jai iš užsienio atvežti reikalingų gipsinių skulptūrų bei raižinių.²⁵ Sekdamas dėdžių–globėjų pavyzdžiu,²⁶ grafas rėmė vietinius dailininkus. Tarp jų buvo Mykolo Tiškevičiaus mokytojas dailininkas Vincentas Dmachauskas (1807–1862)²⁷ ir aktyvus Vilniaus senienų muziejaus bendradarbis, komisijos narys gydytojas Jonas Kazimieras Vilčinskis (1806–1885),²⁸ „Album de Vilna“ leidėjas.²⁹ Užsakymai dailininkui ir leidėjui buvo didelė parama, o Jono Kazimiero Vilčinskio leidiniai Vilniaus senienų muziejus garsėjo visoje Europoje.

XIX a. viduryje Lietuvos dailės plėtotei trūko elementariausių dalykų: nebuko galerijų, kur būtų galėjęs lavėti publikos skonis, nebuko ir literatūros apie dailę. Meninis skonis buvo prastas, meno poreikis menkas, net turtingi žmonės nepirkо vietinių dailininkų paveikslų.³⁰ 1862 m. pabaigoje Vilniuje ketinta įsteigti atskirą Meno galeriją, kurioje norėta eksponuoti „*daiktai, verti dēmesio estetiniu atžvilgiu, ir visi meno kūriniai*“.³¹ Matyt, neatsitiktinai 1861–1863 m. Albertas Žametas (1821–1877) kartu su Mykolu Tiškevičiumi keliavo po Angliją, Prancūziją ir Vokietiją.³² Žinoma, kad 1862 m. grafas, lydimas tapytojo, vyko į Londoną Meno galerijai pirkti paveikslų, kurie turėjo įkvėpti krašto dailininkus, stokojusius gerų pavyzdžių. Šios drobės, sujungtos su Tiškevičių rinkiniais iš

Biržų ir Gorodoko, turėjo sudaryti Vilniaus meno galerijos pagrindą.³³ Albertas Žametas turėjo vadovauti steigiamai galerijai.³⁴

Žinomas faktas, kad Mykolas Tiškevičius į Kijevo banką pervedė 50 000 frankų pirkti vilai Rivieroje, kur galėtų ilsėtis lenkų aukštuomenė: dvasininkai, mokslininkai, literatai, aktoriai ir kiti asmenys.³⁵ Grafas vienas pirmųjų materialiai rémė ir Vilniaus miesto teatrą, įsikūrusi rotušės pastate.³⁶ Matyt, tiek asmeniniai, tiek ir politiniai pokyčiai Lietuvoje neleido grafui įgyvendinti visų savo planų.

1861/1862 m. žiemą, vykdymas archeologinius kasinėjimus Egipte, Mykolas Tiškevičius sukaupė gausią egyptietiškų senienų kolekciją. Archeologija grafas domėjosi nuo pat jaunystės. 1857 m. jis tapo Imperatoriškosios archeologijos draugijos Peterburge³⁷ garbės nariu, o 1859 m. – tikruoju jos nariu.³⁸ Tačiau tik Egipte jis pasireiškė kaip ypač žingelius archeologas. Vėliau veiklą šioje srityje tėsė gyvendamas Neapolyje ir Romoje, ją nutraukė tik pablogėjus sveikatai.

Mykolas Tiškevičius prisiminimuose rašo, kad „1860–1861 [klaida – turi būti 1861–1862] metų žiemą praleidau Egipte, kasinėdamas Sakarą, Karnaką ir Tebus“. Senienos grafo buvo rastos archeologinių kasinėjimų metu ir pirktos, nes „pasitaikė proga Kaire įsigytį dvi kolekcijas, iš kurių reikšmingesnė buvo dr. Meimaro [Meymar] kolekcija“. Jas supakavės į daugybę dėžių išvežė į Paryžių. Bulako muziejui (Kairas, dabar Egipto senienų muziejus) Mykolas Tiškevičius dovanajo gražią bazalto skulptūrą, vaizduojančią stovintį jaunuolių. Paryžiuje „Viskų išpakavęs, pakviečiau p. de Ružė [de Rougé] ir de Longperjé [de Longperier] pasižiūrėti mano kolekcijos. Šiedu mokslininkai man pabréžė, kad joje gausu svarbių eksponatų, i kuriuos panašių nėra Luvro rinkiniuose: savo prakalbas su komplimentais jie baigė pasiūlymu nupirkti ją Muziejausvardu. Parduoti aš atsisakiau, bet man buvo malonu pasiūlyti viską dovanoti. Rytojais dieną Luvro tarnautojai atejo pakuočius ir gabentis mano daiktų“.³⁹ Dovaną sudarė 194 eksponatai (gausu figūrėlių, papuošalų, skarabėjų, skaraboidų), apie ją balandžio 16 d. spaudai pranešė E. Ružė.⁴⁰

Giminaičiai Eustachijus ir Konstantinas Tiškevičiai priekaištavo Mykolui Tiškevičiui dėl dovanos Luvrui. Grafas teisinosi, kad, dovanodamas egyptietiškų senienų kolekciją Luvrui, tikėjosi, kad rimtų moksli-

ninkų Paryžiuje tyrinėjama ji bus naudingesnė visuotinei meno istorijai.⁴¹ Tačiau 1862 m. balandžio 14 d. Mykolas Tiškevičius ir Vilniaus senienų muziejuje kuriamam Egipologijos skyriui atsiuntė 222 eksponatus (dievų statulėlių, skarabėjų, amuletų).⁴² Tų pačių 1862 m. gegužės 8 d. muziejas gavo naują siuntą (dviai vaikų mumijas ir kitas archeologines iškasenas iš Egipto),⁴³ gegužės 11 d. – dar šešias egyptietiškas senienas ir 12 ornitologinių eksponatų.⁴⁴ Manoma, kad egyptietiškų senienų grafas dovanajo ir savo gininačiams, gyvenusiems Logiske ir Raudondvaryje.

1861/1862 m. Mykolas Tiškevičius rašė: „*Lankydamas Egipte aš rašiau dienoraštinius užrašus, ypač apie kasinėjimus ir pirkinius. Sumaniau juos paskelbtį kartu su iliustracijomis, vaizduojančiomis įdomiausius mano kolekcijos eksponatus*“.⁴⁵ Iš autoriaus prisiminimų sužinome, kad, įteikęs dovaną Luvrui, jis kreipėsi į muziejų dėl vertinėjusių dovanoto rinkinio senienų fotografavimo. Atsakymas buvo neigiamas⁴⁶, matyt, jį galima paauskinti tik asmeninėmis muziejaus darbuotojų ambicijomis. Priežastį galima tik numanyti.⁴⁷

Mykolo Tiškevičiaus kelionės dienoraščio pirmą dalį „*Dziennik podróży po Egipcie i Nubji*“ Paryžiuje 1863 m. išspausdino Jonas Kazimieras Vilčinskis, ji neiliustruota. Antra dalis nebuvo išleista, tačiau Mykolas Tiškevičius prie jos buvo numatęs papildomai spausdinti iliustracijas, kuriose „*skaitytojas ras patalpintus vertingiausius auksinius papuošalus, mano paimtus nuo mumijų, pagrindines bronzas ir kitus daiktus, mano rastus žemėje įvairiose Egipto ir Nubijos vietovėse*“.⁴⁸ Kitur grafas rašė: „*Išsamus aprašymas nauju kasinėjimų gali būti nuobodus skaitytojui savo vienodumu,*

Tiškevičių rūmai Astrave. M. Fajanso litografija. XIX a. vid.

Eustachijus Tiškevičius Astravo rūmų bibliotekoje. 1868 m.
K. Obakevičiaus fotografija (LMAB, RS F 31-1460).

verčiau besidominčius nukreipsiu į Atlasa, kuri prie šio darbo pridėsiu; ten šalia figūrėlių bus patalpintas ir kiekvieno daikto trumpas aprašymas. Be senienu mano paties iškastų pavyko man išsigyti nemažą kiekį puikių bronzą, kildinamą taip pat iš archeologinių kasinėjimų Sakaroje. Atlase ir šie daiktai bus patalpinti".⁴⁹

Mykolas Tiškevičius rašė: „Mano kelionė ir kasinėjimai Egipte turėjo labai didelę įtaką mano likusiam gyvenimui, nes nuo tol senienu pomėgis manyje vis labiau ir labiau bujojo“. Todėl praėjus metams po to, kai grižo iš Egipto, grafas nutarė gyventi šalyse, kuriose galėtų „patenkinti savo ryškėjančius pomėgius“.⁵⁰ Didelės pajamos, kurias jis gavo iš Biržų majorato, suteikė galimybę igvendinti slaptus planus. Grafas galėjo pasišvęsti kelionėms, mėgstamam užsiėmimui – ne tik kolekcijų kaupimui, bet ir jų tyrinėjimui.

1862 m. pabaigoje Mykolas Tiškevičius persikėlė į Neapolį ir Cumae bei Baiae vietovėse vykdė archeologinius kasinėjimus. Dažnai aistra turėti nugalėdavo norą suprasti ir sistemingai tyrinėti. Daugelio kolekcininkų veikla buvo kenksminga archeologijai, ne išimtis ir Mykolas Tiškevičius, tačiau jo kultūros darbai iš dalies kompensavo archeologijos mokslo praradimus.

1864 m. grafas Vilniaus senienu muziejui padovanovo romenišką žiedą, rastą Neapolio apylinkėse.⁵¹ Gyvendamas užsienyje, jis nepamiršo ir Biržų majorato kolekcijos.

Antikinių dirbinių, paties grafo rastų Pompéjoje ir Herkulane, buvo nusiusta papildyti Astravo rūmų rinkinius.⁵²

1862/1863 ir 1863/1864 m. žiemomis vykdėti kasinėjimai Mykolo Tiškevičiaus netenkino. Jis rašė: „Nebenorėdamas toliau tęsti kasinėjimų tokiamo nedėkingame rajone, aš pasitraukiau“, nes, kolekcininko manymu, „nebuvo nė vienos pirmarūšės senienos“.⁵³ Grafo draugas, Luvro meno kolekcijų saugotojas Wilhelmas Froehneris (Wilhelm Fröhner, 1834–1925) rašė „.... greitai jam [Mykolui Tiškevičiui] mielesnė tapo Roma, ir ilgainiui poreikis gyventi šalyse, kur kiekviena diena atneša naujų atradimų, jam tapo toks svarbus, kad jis čia išbūdavo po šešis septynis mėnesius kasmet“.⁵⁴ 1865 m. Mykolas Tiškevičius iškūrė Romoje, tačiau nepamiršo ir Biržų. Tais pačiais metais grafas Biržuose išskyrė žemės plotą cerkvés statybai ir rėmė ją pinigine auka. 1870 m. gegužės 10 d. jis papildomai išskyrė žemės pastatų, skirtų cerkvés tarnautojams, statybai.⁵⁵ Grafas prisidėjo prie evangelikų reformatų bažnyčios statybos Biržuose, paaukojo 2 000 rublių. Bažnyčios projekto autorius – architektas iš Rygos Henrikas Šelis (Schellis),⁵⁶ ji pastatyta 1865–1874 m.

Persikėlęs į Romą, grafas turėjo kukloką senių kolekciją, išsigytą Neapolyje. Mykolas Tiškevičius buvo ryžtingai nusiteikęs ją gausinti tiek pirkiniai, tiek savo paties iškasenomis. To meto Roma buvo tikras rojus kolekcininkams. Kolekcija greitai augo dėl sėkmingų kasinėjimų, kuriuos grafas vykdė visame pasaulyje garsiajame Apijaus kelyje (Via Appia). Helbigas rašė, kad Mykolas Tiškevičius „... dažnai keliauja į Graikiją ir Rytų šalis ir turi glaudžius ryšius su rusų konsulais ir vicekonsulais, kurie noriai sutinka jį kaip imperatoriškajį jėgerį. Tie ponai neskrupulingi ir nebijo pažeisti eksporto įstatymus šalyje, kurios igaliotiniai jie yra. Tokiu būdu Tyszkiewicz kasmet gauna 10 ar 12 siuntų iš Levanto. Tas, kurios jam patinka, jis pasilieka ir gerai už jas sumoka, tas, kurios jam nereikalingos, jis išsiunčia atgal“.⁵⁷

Mykolas Tiškevičius mielai aukojo vertingus radinius. Šv. Grigorijaus vienuolyne, vienoje iš kapaviečių, atrasta marmurinė plokštė su īrašu ir grindų mozaika buvo perduota popiežiui Pijui IX, stiukas iš Farnesinos vilos – Termu muziejui (dabar Palazzo Massimo alle Terme). Vertingų kūrinių grafas yra dovanojęs imperatoriui Napoleonui III. 1897 m. grafas Luvrui padovanovojo sidabrinį veidrodį, rastą Boskorealés viloje.

Mykolas Tiškevičius tapo žymiausiu antikos kolecininku Europoje, kaupė romėnų ir graikų monetų ir medalionų rinkinius, raižytus akmenis, bronzos ir marmuro skulptūras, įvairias kitas archeologines senienas. Daugelis jų tapo mainų objektais ar buvo parduoti, tačiau dėl jų vertės dauguma pateko į muziejus. Su pačiais vertingiausiais grafas nesiskyrė iki mirties.

Žiemas grafas praleisdavo Romoje, o vasaras Paryžiaus priemiestyje Passy, kur taip pat turėjo vilą. Ten jis dažnai susitikdavo su Wilhelmu Froehneriu, kuris grafui sutikus 1878 m. Paryžiuje savo vardu išspausdino Mykolo Tiškevi-

čiaus darbą *Numismatique antique. Les médailles des L'Empire Roman depuis le règne d'Auguste jusqu'à Priscus Attale* (396 p.). Autorius knygą dedikavo grafui: „*A. Monsieur le Comte Michel Tyszkiewicz*“.⁵⁸ Wilhelmui Froehneriui buvo patikėtas ir Mykolo Tiškevičiaus kolekcijos publikavimas.⁵⁹ Apie grafo sukauptą kolekciją jis rašė: „*Štai ... pirmieji lapai katalogo, kuris supažindins su tuo, ką nūnai turi Grafas Mykolas; ne su visa kolekcija ištisai, o tik su tais vienetais, kurie išsiskiria ypatingu grožiu ar moksline verte. Geros reprodukcijos su kuo glaucesniu tekstu – tokia šio veikalio programa. Anot leidėjo, kasmet pasirodys du trys leidiniai. Maža tai ar daug. Kuo didesné daiktų vertė, tuo mažesnis jų skaičius*“.⁶⁰ Keturiuose 1892–1898 m. Miunchene spausdintuose sąsiuviniuose *La Collection Tyszkiewicz. Choix de monuments antiques / Avec texte explicatif de W. Fröhner* pateiktos 48 iliustracijų įklujos. Leidinių tiražas 100 egz., iš kurių 50 grafas išdovanojo draugams ir didiesiems muziejams, likusieji tuo pat buvo išparduoti. Mykolas Tiškevičius jų užsisakė dar. Sūnus Juozapas 1903 m. jau niekur šių leidinių nebegalėjo gauti.⁶¹

Gyvendamas Romoje, Mykolas Tiškevičius apie savo veiklą kolekcionavimo srityje, draugus, įvairius sandėrius, įdomius kolekcininko nutikimus rašė prisiminimus. 1892 m. grafo sūnus Juozapas išvertė juos iš prancūzų kalbos į lenkų kalbą ir spausdino lenkų periodikoje *Wspomnienia antykwarskie z Włoch*⁶² (autorius nenurodytas). 1895–1897 m. Mykolo Tiškevičiaus prisiminimai *Notes et souvenirs d'un vieux collectionneur* išspaustinti prancūzų periodikoje, o 1898 m. – atskirais leidiniais prancūzų ir anglų kalbomis: *Notes et souvenirs d'un vieux collectionneur par le Comte Michel Tyszkiewicz* ir *Memoires of Old Collector by Count Michael Tyszkiewicz*.⁶³

Amžininkai sutartinai priėjo prie išvados, kad Mykolas Tiškevičius buvo labai žingeidus atrastoms senienoms, tačiau tai trukdavo neilgai. „*Vos tik išigijęs eksponataj, jis apžiūrinėdavo jį ištisas valandas, isistebėlydamas į menkiausią rėžtuko ar teptuko pėdsaką, mégaudamasis ižvelgta tobulybę, patirdamas tokią nuostabą ir tokį pasitenkinimą, kokio né neįtartum. Po šitokio apžiūrėjimo daiktas jo beveik nebedomindavo ...*“⁶⁴ ar „*jokios brangenybės pas jį ilgai neužsilaikydavo. Rasti ir išsigyti, o ne turėti, buvo jam didžiausias džiaugsmas, išigijęs gražų daiktą ... leisdavo taip pat juo džiaugtis bendraminčiams, leisdavosi mielai mokslo vyrų pamokomas, duodavo jiems taip pat sutikimą publikuoti ir tada užgesdavo jo dèmesys tam daiktui...*“⁶⁵ Tokiu savotišku nepastovumu paaškinama tai, kad grafas, praradęsus susidomėjimą, lengvai su viena kolekcija išsiskirdavo ir pereidavo prie kitos kaupimo. Turbūt tas pat nutiko ir grafo leidybos veiklai. Po pirmosios knygos „*Dziennik podróży po Egipcie i Nubji*“ leidybos rūpesčiu pats grafas daugiau šia veikla nebenorėjo užsiimti. Tikėtina, kad dėl tos pačios priežasties užbaigtas knygos *Numismatique antique. Les médailles des L'Empire Roman depuis le règne d'Auguste jusqu'à Priscus Attale* rankraštis grafo daugiau nebedomi-

no, jo publikavimą jis lengvai perleido šios veiklos patyrimą turinčiam draugui – Wilhelmui Froehneriui. Jam grafas pavedė ir geriausią savo kolekcijos objektų publikavimą, be to, Mykolas Tiškevičius savo kolekcijos senienas mielai leido publikuoti A. Furtwänglerui, S. Reinachui, C. Robertui, C. Wernicke’i, A. S. Murray’ui, E. Loewy’ui. Jeigu ne sūnaus Juozapo rūpestis, galbūt ir Mykolo Tiškevičiaus atsiminimai nebūtu publikuoti.

Jau po Mykolo Tiškevičiaus mirties 1898 m. Paryžiuje Wilhelmas Froehneris išleido grafo kolekcijos katalogą *Collection d' antiquités du comte Michel Tyszkiewicz; Catalogue orné de trente-trois planches.*; ją giminaičiai pardavė aukcione. Autorius rašė: „*Deja, negreit beparamatysime kolekciniinką, kuris būtų taip išimylėjęs pamėgtus daiktus ir aš nuogąstauju, kad jo netekdama, archeologija bus patyrusi neatitaisomą skriaudą*“.⁶⁶ Kataloge aprašyti 313 senovės pasaulio meno kūrinių: keramikos, stiklo, bronzos, dramblio kaulo, gintaro, sidabro ir aukso dirbinių, gemų, intaliųjų, kamėjų ir t.t., tame pateiktos 33 iliustracijos. Katalogas kainavo 30 frankų, buvo išspaustintas ir pigesnis jo variantas,

Astravo rūmų interjeras. XX a. pr. Schlichting R., Osman L. Bilder aus Litauen. – Kowno, 1917. – P. 108 (il. 3).

Mykolas Tiškevičius prie vitrinos su antikiniais rinkiniais. Roma. 1897 m. (Tyszkiewicz J. Tyszkiewiciana ... 1903, 56/57).

be iliustracijų.⁶⁷ Aukcioną greičiausiai organizavo Mykolo Tiškevičiaus sūnus Juozapas, jis dalyvavo aukcione, katalogo puslapiuose žymėjosi pardavimo kainas. Šio egzemplioriaus likimas nežinomas, tačiau vienas katalogas su aukciono dalyvio kainų nuorodomis išliko Britų muziejaus bibliotekoje.

1898 m. Paryžiaus aukcione parduotas Mykolo Tiškevičiaus kolekcijos senienas įsigijo Europos muziejai ir kolekcininkai. Tokiu būdu eksponatai pasklido po žymiausių pasaulio muziejus, o grafo kolecininko vardas tapo garsus pasaulyje. Wilhelmas Froehneris rašė: „*Per tuos keturiadesimt metų, kai jis mėgaujasi senenomis, grafas Mykolas Tiškevičius mokslo pasaulyje pelnė gana aukštą ir gana teisėtą reputaciją. Jam priklausė daug žymių daiktų, užimančių svarbią vietą mūsų muziejuose, jam trūko tik ambicijos ir nekilo mintis surinkti vienoje knygoje stebuklus, kurių apsuertas jis mėgo būti. Jei jis būtų paskelbęs savo kolek-*

cijas, kai jas sudarinėjo, tai nė vienas mėgėjas nebūtu galėjęs varžytis su juo – nei XVI a. Romos prelatai, nei mūsų šimtmecio milijonieriai“.⁶⁸

Mykolo Tiškevičiaus kolekcijos senienų vertę liudija ir ekspozicijos, kuriose eksponuotos jo dovanos. 1862 m. grafo Bulako muziejui dovanota skulptūra buvo eksponuota pasaulinėse 1867 ir 1878 m. parodose Paryžiuje.⁶⁹ Dabar ji įtraukta į pastovią Kairo senienų muziejaus ekspoziciją. Mykolo Tiškevičiaus senovės Egipto kolekcijos eksponatai rodyti 1895 m. vasarą Londone surengtoje parodoje „Senovės Egipto menas“.⁷⁰ Luvro muziejui grafo dovanotos kolekcijos svarba akivaizdi: apie trisdešimt Mykolo Tiškevičiaus kolekcijos eksponatų įtrauktinių į pastovią senovės Egipto dailės ekspoziciją.⁷¹ Antikinės grafo kolekcijos senienos eksponuojamos Britų, Berlyno, Kopenhagos, Varšuvos, Romos, Bostono ir kitų muziejų ekspozicijose. Dauguma grafo kolekcijos eksponatų, dovanotų Vilniaus senienų muziejui (dabar Lietuvos nacionalinis muziejus), žuvo. Mykolo Tiškevičiaus dovanotos egiptietiškos ir antikinės senienos iš Logoisko ir Raudondvario sudėtingais keiliais pateko į nacionalinius Varšuvos, Lietuvos dailės ir Mikalojaus Konstantino Čiurlionio dailės muziejus, tačiau ne visos išliko. Vertingiausios iš jų eksponuojamos Nacionalinio Mikalojaus Konstantino Čiurlionio dailės muziejaus filiale – Mykolo Žilinsko dailės galerijoje ir Varšuvos nacionaliniame muziejuje.

Eustachijus Tiškevičius

Biržuose apie šešerius⁷² metus gyveno Eustachijus Tiškevičius.⁷³ Po atsistatydinimo iš Vilniaus senienų muziejaus, Mykolui Tiškevičiui pasiūlius prieglobstį Astravo rūmuose, pasiliгоjės ir nusivylęs gyvenimu Eustachijus Tiškevičius išvyko iš Vilniaus.⁷⁴ Iš pradžių Astrave jis jautėsi atskirtas nuo kolegų, draugų, bet grafa labai palaikė vyrėnis brolis Konstantinas. Tik palaipsniui grįžo noras dirbtį mokslinį darbą, tvarkyti majorato biblioteką, archyvą ir meno rinkinius.

Eustachijus Tiškevičius rašė: „*Kalbant apie mokslinius majorato rinkinius, pagal majorato savininko valią [M. Tiškevičiaus] esančius mano žinioje, tai visas savo pastangas skiriu tam, kad neprarasti to kas yra ir išlaikyti tai kuo geriausioje tvarkoje, papildant tiktais tuo ką grafas iš savo malonės man asmeniškai prisiunciā, tai aš ir prijungiu prie majorato rinkinių. Minimaliausiomis išlaidomis sutvarkant tinkamus rėmus kūriniam, katalogų spausdinimui, šimtą penkiasdešimt rublių iš savo kišenės išleidau, laikydamas nuomonės, kad išsaugojimas to kas yra, yra likusių mano gyvenimo dienų užduotimi. ... Gaila, kad taip yra, gal jaunasis majorato savininkas jau 18 metų turintis [Juozapas], kitomis akimis į tai pažiūrės, pasikliaunu Dievu, kad tai kas yra neprazus, tačiau rūpesčio ateityje tai bus*“.⁷⁵

1867 m. Eustachijus Tiškevičius majorato savininkui į Neapolį išsiuntė ataskaitą apie rūmų bibliotekos ir ten buvusių rinkinių būklę. Jis nurodė, kad iš 214 archeologijos

vienetų rinkinio 56 yra vietinės iškasenos. Laiške raše: „*Laukiu romėniško rinkinio pagausinimo ir tada atidarysiu atskirą skyrių prie bibliotekos*“.⁷⁶ Tačiau 1869 m. leidiniuose toks skyrius neminimas, tik nurodoma, kad archeologijos rinkinį sudaro 226 objektai, tarp jų ir ordinato Pompėjoje ir Herkulane iškastos senienos.⁷⁷

Astrave niūriais rudens vakarais Eustachijus dirbo mokslinį darbą, retsykiais išvažiuodavo į Vilnių.⁷⁸ Tvarydamas rūmų biblioteką, grafas kaupė istorinius šaltinius veikalui apie Biržų miesto istoriją. Autorius raše: „*Du šimtmecius išgulėjė neliesti Radvilų dokumentai, saugomi Biržų majorato archyve, atskleidė svarbius vietinės veiklos faktus ir tarytum veidrodje atspindėjo šios vietovės praeitį. ... Esu išsitikinęs, kad panašių vietų kaip šios praeitis, tiksliai aprašyta, kraštui duotų didelę naudą. Žinodamas savo senyvą amžių ir jausdamas silpstančias jėgas, iš jų visų galu pasirinkti tik vieną – nutariau trumpai atvaizduoti Biržų praeitį, nes kasdien pro langą matau jų pilies rūmų griuvėsius, kurie kandžiai tyčiojasi iš mano aplaidumo, kad iki šiol tebéra užmiršti. Visi griuvėsiai – ir kur tebegyvena žmonės, ir kurie stūkso kaip nebylios griuvenos, turi byloti savos praeities šventumą, gerų laikų atminimą.*“⁷⁹

Parašyti šį darbą Eustachijų skatino vyresnysis jo brolis Konstantinas. 1868 m. gegužės 7 d. iš Logoisko į Biržus jis raše Eustachijui: „*Geidžiamai lauksime pasirodant Biržų istorijos, ilgai šis miestas laukė savo istoriko*“.⁸⁰ Tame pačiaime laiške Konstantinas nurodė broliui, kad aprašydamas Biržų pilį⁸¹ jis naudojosi M. Balinsko informacija (knyga *Starožytna Polska*, T. 2., Warszawa). Pataré broliui pasinaudoti šiuo autoriaus darbu, laiške persiunté citatą iš 158 puslapio. Knygos iliustravimo reikalu Eustachijus susirašinėjo su piešėju ir litografu Maksimiljanu Fajansu (Maksymilian Fajans, 1827–1890) iš Varšuvos.⁸²

1869 m. Sankt Peterburge Eustachijus Tiškevičius išspausdino knygą *Biržė. Rzut oka na przeszłość miasta, zamku i ordynacyi*. Jos pratarmėje grafas jamžino savo dékingumą antrajam Biržų majorato savininkui⁸³ Mykolui Tiškevičiui: „*Jums, Kilnasis ir Garbingasis mūsų majorato Valdytojau, Jūsų jaunosios kartos mokymui skirių tą aprašymą. Teikitės jį priimti ne kaip mano darbo, o kaip mano poilsio vaisių Jūsų broliškos ir nekintančios draugystės vardin*“. Autorius tikėjosi, kad ši jo knyga majorato savininko sūnumis padės patenkinti naujų žinių poreikį apie savo kraštą ir „*šiam tikslui parašyta atliks savo vaidmenį*“.⁸⁴

1873 m. Varšuvoje Eustachijus Tiškevičius išspausdino darbą, skirtą Tiškevičių giminės atminimui, – *Groby rodziny Tyszkiewiczów*.⁸⁵ Jis greičiausiai buvo parašytas Biržuose. Leidinyje jis pateikė daug vertingos informacijos apie Tiškevičių giminę, iliustravo savo giminės atstovų antkapiniai paminklais. Tikriausiai Biržuose, atlikus geologinius stebėjimus, parašyta ir 1869 m. spausdinta knyga – *Postrzeżenia nad składem geognostycznym Birž*.⁸⁶ 1871 m. Eustachijus Tiškevičius išleido pirmą Lietuvoje medalių katalogą *Sammlung von Medaillen*⁸⁷ Jis papildė ir pra-

tėsė Edvardo Račinsko katalogą,⁸⁸ be to, įžangoje autorius pažymėjo, kad, rašydamas savo darbą, naudojosi Ermitažo rinkiniais bei bendradarbiavo su Mykolu Tiškevičiumi. Kataloge publikuota daug lituanistinės medžiagos, aprašyta 117 medalių, panaudoti Mykolą Tiškevičiaus dar 1855 m. Vilniaus senienų muziejui dovanotų, į Edvardo Račinsko katalogą neįtrauktų, 1795–1855 m. kaldintų medalių piešiniai.

1871 m. Eustachijus Tiškevičius iš Biržų išvyko į jo taip mègstamą Vilnių (Oginskių namą, Didžiojoje g.), kur po poros metų, slaugomas sesers, mirė. Grafo indèli į to meto Lietuvos archeologiją, mokslą ir kultūrą⁸⁹ gerai žinojo ir vertino giminaičiai. Eustachijaus Tiškevičiaus darbai tapo jiems pavyzdžiu.

Juozapas Tiškevičius

Trečiuoju Biržų majorato savininku tapo Mykolą Tiškevičiaus vyriausasis sūnus Juozapas (1850–1905), valdës majoratą aštuonerių metus. Nuo jaunystės jis kolekcionavo lenkų medalius, antikines ir lietuviškas monetas, gausino ir Astrave kauptą paveikslų kolekciją. Grafas gilio numizmatikos žinias, išstojo į Krokuvos numizmatų draugiją. Sudarė lietuvišką monetų rodyklę, kuria susidomėjo aistringas lenkų numizmatas, archeologijos žinovas, sukaupeš vertingą kolekciją, Karolis Bejeris (Karol Beyer; 1818–1877). Jis paskatinę grafą šį darbą išspausdinti ir paraše jam ižangą. 1875 m. knyga *Skorowidz Monet Litewskich* 200 egz. tiražu buvo išspausdinta Varšuvoje.⁹⁰ Juozapo Tiškevičiaus kataloge monetos suklašifikuotos pagal atskirus periodus ir rūšis, pateikti jų aprašymai bei piešiniai.

1880 m., perdaręs majoratą broliui, Juozapas Tiškevičius išvyko gyventi į Poznanę, kur 1890 m. prancūzų kalba išspausdino dar vieną numizmatikos darbą – *Guide de l'amateur de Monnaies Polonaises avec les prix actuels de Toutes les pièces de 1506 à 1795*.

Juozapas Tiškevičius buvo labai aistringas monetų kolekcinkas. Jo sukauptas rinkinys buvo negausus, bet išsiskyrė ypatingu retumu ir grožiu, jo pagrindą sudarė tévo kolekcijos likutis (po pardavimo E. Huten-Čapskiui),⁹¹ o kitas monetas grafas išsigijo garsiuose Paryžiaus aukcionuose – Montagu ir d'Amécourt. Rinkinyje buvo unikalios graikų, roménų ir egiptiečių monetos. Nežinia kodėl toks vertingas rinkinys 1901 m. buvo parduotas Paryžiuje. Raimondas Serure (Raymond Serrure) parengė aukciono katalogą *Collection de M. Le Comte J. Tyszkiewicz Monnaies Grecque et Romaines. Vente aux enchères publiques* (Paris. 1901).

Juozapas Tiškevičius, norëdamas jamžinti savo giminaičių atminimą, ēmėsi iniciatyvos atliedinti jiems skirtus atminimo medalius; pats dalyvavo kai kuriuos iš jų sukuriant.⁹² Vieną medailio egzempliorių, skirtą tévo Mykolą Tiškevičiaus atminimui, sukurtą 1895 m. Romoje, grafas dovanovo E. Huten-Čapskio muziejui Krokuvoje. Šio medailio reverso autorius – Juozapas Tiškevičius.⁹³

Žinomas faktas, kad grafas buvo Kauno gubernijos vai-
kų prieiglaudų globos draugijos garbės narys. Jis rūpinosi
prieglaudų išlaikymu.⁹⁴

1902 m. Krokuvoje Juozapo Tiškevičiaus lėšomis len-
kų bibliografas, Jogailaičių universiteto bibliotekos direk-
torius Karolis Streicheris (Karol Estreicher; 1827–1908) universiteto spaustuveje 50 egzempliorių tiražu išspausdino knygelę *Tyszkiewiciana. Druki z XVI^{го}, XVII^{го} i XVIII^{го} wieku*.⁹⁵ Šis leidinys, Juozapo Tiškevičiaus manymu, nerū-
pestingai parengtas, su daugybe klaidų, todėl 1903 m. gra-
fas Poznanėje parašė ir išspausdino veikalą *Tyszkiewiciana: militaria, bibliografia, numizmatyka, ryciny, zbiory, rezydencje etc etc* Knygoje autorius rašo: „*Prieš porą metų
pradėjau ieškoti ir rinkti grynai dėl savęs visas žinias, mažai
žinomas ir dar nepublikuotas, susijusias su mano gimine.
Šiandien, kai resursai šiu užrašų ir dokumentų tapo gausūs
ir apėmė daug dalykų, kurie gali daugelį skaitytojų sudomin-
ti, manau, kad išspausdintinas jų gali būti naudingas*“.⁹⁶ Juo-
zapas Tiškevičius daug dėmesio skyrė prosenelio, Napole-
ono Bonaparto armijos lietuviškojo 17-ojo ulonų pulko va-
do Mykolo Tiškevičiaus (1761–1839) veiklai nušiesti, tė-
vo kolekcionavimui ir jo rinkiniams aprašyti. Autorius ra-
gino ir kvietė giminaičius siųsti jam informaciją apie save,
dvarus, kolekcijas, pageidavo jų portretinių nuotraukų ir
t. t., ketino parengti spaudai dar kelis tomus, vis norėda-
mas papildyti pirmajį leidinį. 1904 m. Juozapas Tiškevi-
čius, norėdamas įamžinti prosenelio atminimą, Krokuvoje
prancūzų kalba atskiru leidiniu išspausdino darbą *Histoire du 17me Régiment De Cavalerie Polonaise*.

Juozapas Tiškevičius buvo didelis grožio mėgėjas. Jis pasižymėjo aistringu kolekcionavimu, heraldikos ir meno-
tyros sričių žiniomis. „*Archeologija ir menas daug nustoj
netekusi Juozapo Tiškevičiaus*“, – rašė kultūros tyrinėtojas
Liucijonas Uzembla (1874–1842).⁹⁷

Jonas Tiškevičius

Apie Mykolo Tiškevičiaus jaunesniojo sūnaus Jono (1852–1901) kultūros veiklą nedaug težinome. Aišku, kad jis paveldėjo ankstesnių majorato savininkų Astravo rū-
muose kauptas meno vertybes. Grafas prisiėjo prie jų iš-
saugojimo ir gausinimo. Tapiserijas, priklausiusias tėvui,
sūnus išgabeno į Paryžių. Jas Gobelenų manufaktūroje iš-
valė ir 1900 m. eksponavo Paryžiuje, Grand Palais rūmuose.⁹⁸ Šios parodos kataloge tarp organizatorių minimas ir
Jonas Tiškevičius.⁹⁹

Veikalai *Genealogija domu Tyszkiewiczów w XVI, XVI i
XVII wiekach z objaśnieniami historycznymi i heraldycznymi* [Poznań, 1897] ir *Genealogija domu Tyszkiewiczów w
XVII, XVIII i XIX w.* [Poznań, 1898] priskiriami Jonui Tiš-
kevičiui, nors knygose nurodytas autorius – E.M.¹⁰⁰ Pir-
moji knyga išspausdinta 100 egz. tiražu, dedikuota grafui nežinomo autoriaus [E.M.]: „*Didžiai gerbiamam grafui IV
Biržų majorato savininkui – Jonui Tiškevičiui savo darbą
skiriu*“. Gali būti, kad Jono Tiškevičiaus, kaip literatūros

mecenato, veiklaapsiribojo kūrinio užsakymu ir išleidi-
mu, nes būtent tokiemis asmenims ir buvo atsidėkojama dedikacijomis.

XIX a. pab. funduota prabangi Jono Tiškevičiaus žmonos Klementinos Potockytės rezidencija Vilniuje. Ji Neries krantinėje pastatyta 1884–1888 m. Projekto autorius – architektas Kiprijonas Maculevičius (g. 1830). Grafiene rémė ir *Lenkų teatro* statybą Vilniuje, jai skyrė 10 000 rublių.¹⁰¹ Projektas parengtas Klementinos Tiškevičienės ir Ipolito Korvin-Milevskio iniciatyva. Architektai – Vaclovas Michnevicius (1866–1947) ir Aleksandras Parčevskis. Teatras pastatytas 1912–1913 m.¹⁰²

Alfredas Tiškevičius

Po Jono Tiškevičiaus mirties penktuoju Biržų majorato savininku tapo Mykolo Tiškevičiaus vaikaitis Alfredas (1882–1930). Grafas rémė švietimą, pasižadėjo (notariniu dokumentu) Biržų keturmetės mokyklos statybai duoti pu-
sę milijono plsty, žemės ir medžio. Neįvykdės to pažado, pasižadėjo sumokėti 10 000 rublių. I mokyklos statybą bu-
vo iutraukt i vietiniai gyventojai. Steigėjų pasišventimas ir geri norai pasiekė tikslą.¹⁰³

Paveldėjęs Biržų majoratą Alfredas Tiškevičius per-
mė ir meno kolekciją, kurią kaupė ankstesni majorato sa-
vininkai. Alfredas Tiškevičius dėjo daug pastangų, kad ją išsaugotų, tačiau, išvykės gyventi į Paryžių, dalį Biržų ko-
lekcijos išgabeno iš Lietuvos. 1922 m. ji buvo parduota auk-
cione.¹⁰⁴ Išspausdintas katalogas *Catalogue Collection M.
le Comte Alfred Tyszkiewicz Tableaux Anciens Objets d'Art
et d'Ameublement* (Paris, 1922). Jame aprašytas 91 objek-
tas: paveikslai, spalvotos anglų graviūros, dirbiniai iš por-
celiano ir bronzos (laikrodžiai, kandeliabrai, sietynai, pa-
stoviai, bra, vaza), senoviniai baldai ir tapiserijos (šeši Go-
belenų ir septyni XVIII ir XIX a. Obiuzono manufaktūrų
dirbiniai). Dalis grafo kolekcijos taikomojo meno dirbinių
buvo parduota Kaune 1927 m. vasario 3 ir 4 d. išykiusiuose
auktionuose (tris eksponatus išsigijo Mikalojaus Konstantino Čiurlionio galerija), o paveikslų rinkinį 1931 m. išsigi-
jo Švietimo ministerija ir per davė Valstybės muziejui (da-
bar jis saugomas Nacionaliniame Mikalojaus Konstantino Čiurlionio dailės muziejuje).

Biržų majorato savininkai paliko ryškų pėdsaką mece-
navimo, kultūros ir mokslo srityse. Jų moksliniai darbai nepamiršti iki šiol, jais ir toliau naudojasi tyrinėtojai. Juo-
zapas Tiškevičiaus knyga *Tyszkiewiciana...* išliko vienintel-
iu, išsamiausiu šaltiniu apie Tiškevičių giminę, dvarus ir
kolekcijas. Daug informacijos apie meno kolekcijas teikia aukcionų katalogai. Numizmatams vertės nenustoja Eustachijaus Tiškevičiaus medalių *Sammlung von Medaillen* ... ir Juozapo Tiškevičiaus lietuviškų monetų *Skorowidz Monet Litewskich* katalogai. 1994 m. atradus rankraštį Varšuvoje išspausdintas ir Mykolo Tiškevičiaus kelionės į Egiptą ir Nubiją dienoraštis (I ir II dalis) *Egipt zapomniany*

czyli Michała hr. Tyszkiewicza *Dziennik podróży do Egiptu i Nubii (1861–1862) oraz 180 rycin z XIX wieku. Opracowanie i wstęp Andrzej Niwiński.*¹⁰⁵ 1995 m. Juozapo Tiškevičiaus knyga *Guide de l'amateur de Monnaies Polonaises avec les prix actuels de Toutes les pièces de 1506 à 1795* išversta į lenkų kalbą ir išspausdinta Varšuvoje: *Podręcznik numizmatyczny zawierający ceny amatorskie monet polskich od 1606 roku do 1795 roku.* 1998 m. Eustachijaus Tiškevičiaus istorinė knyga *Biržė. Rzut oka na przeszłość miasta, zamku i ordynacyi Algimanto Baublio* buvo išversta į lietuvių kalbą ir išspausdinta Šiauliuse: *Biržai. Žvilgsnis į miesto, pilies ir majorato praeitį.*

Biržų Tiškevičius mena jų statytu reprezentaciniai rūmai, funduotos bažnyčios, išlikę meno kūriniai. Keletas bažnyčiomis aukotų vaizduojamojo ir taikomojo meno kūriniu yra išskirtinės kultūros paveldo vertybės.¹⁰⁶

Astravo rūmuose kelios grafų Tiškevičių kartos kaupė vertingus vaizduojamojo ir taikomojo meno rinkinius. Tarp jų ryškiausiu kolekcininku buvo Mykolas Tiškevičius. Didžiąją jo kolekcijos dalį sudarė egiptietiškos ir antikinės senienos. Pasklidusios po Lietuvos ir užsienio muziejus, jos užémė deramą vietą mokslo ir kultūros istorijoje, tapo reikšminga pasaulio kultūros paveldo dalimi. Šio kolekcininko veiklos dėka tiek europiečiai, tiek ir amerikiečiai gali tiesiogiai susipažinti su senovės pasaulio daile.

SANTRUMPOS

BKM – Biržų krašto muziejus „Sėla”

BNW ZR – Biblioteka Narodowa w Warszawie, Zakład rękopisów
ČDM – Nacionalinis Mikalojaus Konstantino Čiurlionio dailės muziejus

KAA – Kauno apskrities archyvas

LCVA – Lietuvos centrinis valstybės archyvas

LDM – Lietuvos dailės muziejus

LMAB RS – Lietuvos Mokslo akademijos biblioteka, Rankraščių skyrius

MNW – Muzeum Narodowe w Warszawie

VUB RS – Vilniaus universiteto biblioteka, Rankraščių skyrius

ZKW – Zamek Królewski w Warszawie

NUORODOS:

1. Biržų žemes (Kauno gub., Panevėžio pav.) iš Dominyko Radvilos 1811 m. pirko Mykolas Tiškevičius (1761–1839), tačiau sūnui Jonui Tiškevičiui paveldėjimo teisė buvo pripažinta tik 1844 m. Grafo prašymu, 1862 m. gegužės 29 d. imperatoriaus įsakymu buvo patvirtintas Biržų majoratas, ir jis tapo pirmuoju jo savininku, tačiau rugpjūčio 20 d. Jonas Tiškevičius tragediškai žuvo. Grafas buvo viengungis, todėl majoratas atiteko broliui Juozapui (1805–1844) vyriausiam sūnui Mykolui Tiškevičiui. Susikomplikavęs grafo asmeninis gyvenimas paskatino jį išvykti iš Lietuvos į užsienį. Ilgaičiui atitolės nuo šeimos ir majorato reikalų Mykolas Tiškevičius apsisprendė gyventi Romoje. 1872 m. Biržų majoratas grafas perdavė vyriausiam sūnui Juozapui. Po keleto metų savininkas apsisprendė atsisakyti majorato savo brolio Jono naudai, tačiau to padaryti neleido Rusijos įstatymai, nes majorato savininkas buvo jaunas ir nevedės. Tam reikėjo išimtinio caro įsakymo, kurį Aleksandras II atsisakė parašyti, tačiau ilgainiui, su generolo Potapovo protekcija, sutiko tai padaryti sakydamas – „*nebent sis jaunuolis ketina kunigu būti*”. 1880 m. Juozapas Tiškevičius majoratą pardavanojo jaunesniajam broliui, po kurio mirties jis atiteko sūnui Alfredui, tapusiam penktuoju savininku.
2. Juozapas Ignotas Tiškevičius 1806–1815 m. Voložine, netoli dvaro rūmų, pastatydino klasikinio stiliaus mūrinę, savo patrono garbei

pašvęstą Šv. Juozapo bažnyčią. Spėjama, kad bažnyčios ir rūmų architektas – Augustinas Kosakovskis (Augustyn Kossakowski; 1737–1803). Jonas Vytautas Tiškevičius (1831–1892), po dėdės mirties perėmės Voložiną, rūpinosi miesto bažnyčią sugrąžinti katalikams, bet carinė valdžia jam iškėlė sąlygą pastatyti cerkvę, tik tuo atveju bažnyčia būsianti grąžinta katalikams. Grafas pastatė pravoslavų cerkvę, bet bažnyčia katalikams grąžinta tik 1920 m.

3. KAA, F. 473, ap. 1, b. 846.
4. Leidimas statybai gautas iš Rusijos vidaus reikalų ministerijos jau 1846 07 03.
5. Širkaitė J. *Vladislovas Tiškevičius – kolekcionierius bei Vilniaus mokslo ir meno muziejaus kūrėjas* // Moksłas ir gyvenimas. – 1991, Nr. 11, 12.
6. Tiškevičius E. *Biržai. Žvilgsnis į miesto, pilies ir majorato praeitį.* – Šiauliai, 1998. – P. 99.
7. LMAB RS F 31–1249.
8. LMAB RS F 31–1090.
9. Kvilklys B. *Mūsų Lietuva.* – Vilnius. 1991. – P. 677.
10. 1848 m. baigės gimnaziją neturėjo galimybės gauti aukštojo mokslo, nes Vilniaus universitetas buvo uždarytas. Drauge su broliais Mykolą auklėjo žinomas Vilniaus universiteto bibliotekininkas, biografas Adomas–Benediktas Jocheris (1791–1860), lenkų kompozitorius, dirigentas, pedagogas Stanislovas Moniuška (1819–1872). Grafaitį Mykolą piešimo ir tapybos mokė tapytojas, skulptorius, restauratorius Vincentas Dmachauskas (Wincenty Dmochowski; 1807–1862).
11. LMAB RS, F 31–1381.
12. 1848 m. sausio mėnesį Eustachijus Tiškevičius kreipėsi į Vilniaus generalgubernatoriją I. Bibikovą, siūlydamas steigti muziejų. 1851 m. jis vėl siūlė steigti muziejų, bet ši kartą per generalgubernatorių siūlymą adresavo švietimo ministriui, o kiek vėliau – pačiam carui. 1851 m. gruodžio mėn. Nikolajus I rašo: „*Neprieštarauju. Bet atsargiai!*” [Kulnytė B. *Vilniaus senienų muziejus* // Moksłas ir gyvenimas. – 1980, Nr. 6, p. 18].
13. Duksa Z. *Monetos pasakoja.* – Vilnius, 1991. – P. 149.
14. Gumowski M. *Wspomnienia numizmatyka.* – Kraków, 1965. – P. 33.
15. Aleksandravičius E. *Kultūrinis sajūdis Lietuvoje 1831–1863 metais. Organizaciniai kultūros ugdymo aspektai.* – Vilnius, 1989. – P. 106.
16. Raczynski E. *Gabinet medalów polskich oraz tych które się dziejów Polski tyczą paczawszy od najdawniejszych aż do końca panowania Jana III (1513–1696).* – Berlin. –T. I, II, 1845.
17. Записки Виленской археологической комиссии. Часть I. – Wilno, 1856. – L. 57.
18. G. Ł. *Gabinet medalów polskich oraz tych, które się dziejów Polski tyczą z czasów panowania Stanisława Augusta.* – Wrocław. T. 1–4, 1841–1843 (wydany przez E. Hr. Raczyńskiego).
19. VUB RS F 46–173. *Spis ofiar, które wpłynęły do Muzeum Starożytności od 11 stycznia 1856 r.* Lap. 57, 3.
20. VUB F 46–173, lap. 19, 24, 26, 37.
21. Перечневый каталог предметов в Виленском музееуи древностей. – Вильно, 1858, 8, nr. 508; Kirkoras A.H. *Pasiavaikščiojimas po Vilniu ir jo apylinkes.* – Vilnius. 1991. – P. 240.
22. *Przegląd miejscowy. Wilno* // Kurjer Wileński. – 1860, Nr. 47, p. 457.
23. BNW ZR, BN akc 10114. (mkrf. 61349) *Zofija z Tyszkiewiczów Potocka: teki rodzinne Tyszkiewiczów, Potockich, Lubomirskich, Załayskich.* T. 4, k. 101.
24. Tyszkiewicz J. *Tyszkiewiciana: militaria, bibliografia, numizmatika, rycinę, zbiory, rezidence etc., etc.* – Poznań, 1903. – P. 65.
25. *Vilniaus meno mokykla ir jos tradicijos.* – Torūnė, Vilnius, 1996. – P. 285.
26. Benediktas Emanuelis rėmė globotinio Mykolo Tiškevičiaus benedrajamžius, kilusius iš nuskurdusių Lydos apskrities bajorų – brolius Pranciškų (1825–1904) ir Aleksandrą (1827–1862) Dalevskius, kai šie mokėsi Vilniaus gimnazijoje. Grafas globojo dailininkus Joną Ostrovskį, Vincentą Slendzinskį, Albertą Žametą. Jis vertingu meno kūriniu dovanėjo Vilniaus senienų muziejui ir Jogailaičių universitetui Krokuvoje. Eustachijus Tiškevičius dailininkui Vincentui Dmachauskui užsakė Lietuvos pilį vaizdus.
27. 1850 metais grafas buvusiam mokytojui dailininkui Vincentui Dmachauskui užsakė nutaptyti paveikslą „*Karčiamą prie Pinsko*

- pelkiu saulėlydžio metu”, 1851 m. kelis Vilniaus vaizdus ir paveikslą „Mickevičiaus slénis Kaune”. Mykolui Tiškevičiui buvo nutapta teminė drobė pagal „*Poną Tadą*”. 1855 m. dailininkas tapė paveikslą „Žiemos vaizdas su medžioklės scena”. 1858 m. Mykolas Tiškevičius užsakė dar kelis paveikslus. Už aliejinę drobę „Gorodoko rūmai” grafas sumokejo 600 sidabrinų rublių. Šis dailininkas dirbo ir skulptūras, tikriausiai taip pat pagal užsakymą sukūrė Mykolo Tiškevičiaus biustą. [Syrokomla Wł. *Wincenty Dmachowski* // Виленский вестник. – Hp. 18, 1862, 144].
28. Senienų muziejaus meno rinkiniai iki 1864 m. balandžio 11 d. rūpinosi komisijos narys gydytojas Jonas Kazimieras Vilčinskis, vėliau pareigas jis perdavė dailininkui Albertui Žametu
29. Dar II šio albumo serijoje, III sąsiuvinyje, buvo išspausdintos Mykolo Tiškevičiaus rinkinio monetos ir medaliai, o IV serijoje, I sąsiuvinyje – chromolitografija (litografo Francas Kelerhovenas), vaizduojanti aukso reliktorių, vyskupo Jurgio Tiškevičiaus (1596–1656) dovanotą Vilniaus Bernardinų bažnyčiai, leidėjas dedikavo jį Mykolui Tiškevičiui. Tikriausiai grafo užsakymu I albumo serijoje, III sąsiuvinyje, buvo publikuotas Mykolo Tiškevičiaus portretas ir keturios 1858 m. Vilniaus apylinkėse brolių Juozapo ir Mykolo Tiškevičių caro Aleksandro II garbei surengtos medžioklės epizodų litografijos.
30. Laskarys J. *Wspomnienia z dziedziny sztuk pięknych na Litwie w roku 1857* // Teka Wileńska. – 1858. – T. 4. – L. 320.
31. Aleksandravičius E., Kulakauskas A. *Carų valdžioje. Lietuva XIX amžiuje*. – Vilnius, 1996. – P. 250.
32. *Vilniaus meno mokykla ir jos tradicijos. Katalogas*. – Torunė–Vilnius, 1996. – P. 300.
33. Tada jie nupirklo kelolioka senųjų meistrų paveikslų, tarp kurių būta ypač vertingų: 1. Nuostabaus piešinio ir pukios kompozicijos Rafaelio (Rafaelas Sancijus; 1483–1520) „Kristaus krikštas” (kompoziciją sudaro kelios figūros). 2. Nedidelis altorėlis aukso fone „Beata Angelica”. 3. Vienas geriausią Hanso Holbejno (jau nesniojo) (1497/8–1543) darbą – „Moro portretas”. 4. Garsus Pietro Vannucci Perugino (1445–1523) darbas, minimas Michelangelo Bougnarroti, Giorgio Vasaris'o ir kitų žymių meistrų. Šios drobės kartu su Tiškevičių rinkiniais iš Biržų ir Gorodoko turėjo sudaryti Meno galerijos Vilniuje pagrindą [*Wiadomości bieżące* // Kurjer Wileński. – 1862, Nr. 94, 756].
34. Aleksandravičius E. *Albertas Žametas* // Kultūros barai. – 1984, Nr. 6, p. 65.
35. Z KW Archiwum. *Zbior Z. Potockiej*. Sign. 47, k. 6.
36. *Kronika powszechna* // Tygodnik Ilustrowany. – 1897, Nr. 49, p. 973.
37. Įkurta 1846 m. Peterburge kaip Rusijos archeologijos draugija, nuo 1849 m. ji tapo imperatoriškaja.
38. Известия императорского археологического общества. Т. 1. вып. 1. – Санкт-Петербург, 1859. – С. 62; Т. 2, вып. 1. – 1861, с. 62.
39. *Notes et Souvenirs d'un Vieux Collectionneur par le Comte Michel Tyszkiewicz*. – Paris, 1898. – P. 1.
- Emmanuel de Rougé, žinomas filologas, išvystė ir patobulino Champollion'o hieroglifų dešifravimo teoriją. 1862 m. jis dirbo Luvro Egipto muziejuje ir buvo prestižinio College de France egiptologijos profesoriumi. Henri de Longperier – Luvro nacionalinio muziejaus generalinis direktorius.
40. Rapport de M. E. de Rougé. *Collection Égyptienne du Comte Tyszkiewicz* // Moniteur des Arts du 16 avril 1862, n° 244, 2.
41. Breisztejn M. *Pochodzenia mumij egipskich w Wilnie* // Kurjer Wileński. – 1933. 01. 15, Nr. 12.
42. *Przegląd miejsowy* // Kurjer Wileński. – 1862 04 14, Nr. 31, 248.
43. *Przegląd miejsowy* // Kurjer Wileński. – 1862 05 08, Nr. 36, 290.
44. *Przegląd miejsowy* // Kurjer Wileński. – 1862 05 08, Nr. 39, 312. Matyt, Mykolas Tiškevičius žinojo apie grafo Reinoldo Tyzenhauzo muziejui dovanotą Ornitologijos kabinetą, kuris duris lankytujamas atvėrė 1857 m. vasario 11 [Kirkoras A. H. *Pasivaikščiojimai po Vilniu ir jo apylinkes*. – Vilnius, 1991. – P. 254–270].
45. *Notes Et Souvenirs d'un Vieux Collectionneur par Le comte Michel Tyszkiewicz*. – Paris, 1898, 1.
46. Ten pat, 2.
47. *Egipt zapomniany czyli Michała hr. Tyszkiewicza Dziennik podróży do Egiptu i Nubii (1861–1862) oraz 180 rycin z XIX wieku*. Opracowanie i wstęp Andrzej Niwiński. – Warszawa, 1994. – P. 36–37.
48. Ten pat, 35.
49. Ten pat, 410.
50. *Notes Et Souvenirs d'un Vieux Collectionneur par Le comte Michel Tyszkiewicz*. – Paris, 1898. – P. 13.
51. VUB RS F 46–173, lap. 114.
52. Tyszkiewicz E. *Biržė. Rzut oka na przeszłość miasta, zamku i ordynacji*. St. – Peterburg, 1869. – P. 168.
53. *Notes Et Souvenirs d'un Vieux Collectionneur par Le comte Michel Tyszkiewicz*. – Paris, 1898. – P. 14.
54. *Collection d' antiquités du comte Michel Tyszkiewicz; Catalogue orné de trente-trois planches / Décrise par W. Froehner*. – Paris, 1898. – P. 3.
55. Topografinis grafo dovanotų žemių planas buvo sudarytas tik 1866 m. privataus Biržų majorato valdų matininko Antono Mišlono (Aynym Vsikjym) (BKM inv. nr. GEK 2462).
56. Akiras–Biržys. *Lietuvos miestai ir miesteliai. T. 2. Biržų apskritis*. – Kaunas, 1932. – P. 44.
57. Moltesen M. *Kübengavn–Athen tur/retur. Danmark og Graekenland i 1800-tallet*. Ny Carlsberg Glyptotek. – 2000. – P. 182.
58. Tyszkiewicz J. *Tyszkiewiciana: militaria, bibliografia, numizmatika, rycin, zbiory, rezidence etc., etc.* – Poznań, 1903. – P. 7.
59. *La Collection Tyszkiewicz. Choix de monuments antiques / Avec texte explicantif de W. Fröhner*. Munich. Cahier 1 [1892], cahier 2, 3 – [1897] (?), cahier 4 – 1898; *Collection d' antiquités du comte Michel Tyszkiewicz; Catalogue orné de trente-trois planches / Décrise par W. Fröhner*. – Paris, 1898.
60. Fröhner W. *La Collection Tyszkiewicz, choix de monuments antiques, avec texte explicatif*. Cachier 1. – München, 1892. – P. 2.
61. Tyszkiewicz J. *Tyszkiewiciana: militaria, bibliografia, numizmatika, rycin, zbiory, rezidence etc., etc.* – Poznań, 1903. – P. 7, 89.
62. Naudojausi atskirai įrištu straipsniu iš *Przegląd Polski*, kuris sau-gomas ČDM bibliotekoje (C–606). Jis priklausė Raudondvario Tiškevičių bibliotekai ir turi Juozapo Tiškevičiaus rankraštinių įrašą: „Artykuł ułożony i przetłumaczony z notatek francuskich mego ojca”, su Juozapo Tiškevičiaus parašu (Józef Tyszkiewicz).
63. *Wspomnienia antykwarskie z Włoch* // Przegląd Polski. – 1892, Nr. 312, zeszyt XII. 516–564; Tyszkiewicz M. *Notes et souvenirs d'un vieux collectionneur // Revue Archéologique*. – XXVII (1895). – P. 273–285; XXVIII (1896). – P. 6–16, 129–137, 189–195; XXIX (1896). – P. 198–203; XXX (1897. I.). – P. 1–7, 129–135, 358–372; XXXI (1897. II.). – P. 166–171, 305–312; *Memoires of Old Collector* by Count Michael Tyszkiewicz, translated Mrs. Andrew Long. – London – New York – Bombay, 1898 (knijoje išspausdintos Britų muziejaus darbuotojo A.S. Murray parinktos devynių eksponatų iliustracijos, septyni iš jų priklausė Mykolo Tiškevičiaus kolekcijai ir dabar saugomi Britų muziejuje); *Notes et souvenirs d'un vieux collectionneur par le Comte Michel Tyszkiewicz*. – Paris, 1898.
64. Fröhner W. *Collection d' antiquités du comte Michel Tyszkiewicz; Catalogue orné de trente-trois planches*. – Paris, 1898. – P. 4.
65. Guldan M. M. *Die Tagebücher Von Ludwig Pollak Kennerschaft und Kunsthändel in Rom 1893–1934*. – Wien, 1988. – P. 218.
66. Fröhner W. *Collection d' antiquités du comte Michel Tyszkiewicz; Catalogue orné de trente-trois planches*. – Paris, 1898. – P. 5.
67. Reinach S. *Cylindre Hettite* // Revue Archeologique. – 1898, XXXII. – P. 421; Tyszkiewicz J. *Tyszkiewiciana: militaria, bibliografia, numizmatika, rycin, zbiory, rezidence etc., etc.* – Poznań, 1903. – L. 36.
68. *La Collection Tyszkiewicz. Choix de monuments antiques / Avec texte explicantif de W. Fröhner*. Cahier 1, Munich. – 1892. – P. 2.
69. Mariette A. *La galerie de l'Egypte Ancienne q l' Exposition rétrospective du Trocadéro, description sommaire – Exposition Universelle de Paris 1878 – Au Pavillon Egyptien du Trocadéro*. – Paris, 1878, 57. № 13.
70. *The Art of Ancient Egypt*. – London, 1895, 13–14. Pl. XXVI, № 30.
71. Luvrui dovanotos kolekcijos tyrinėjimų pagrindu 1995 m. Parýžiuje Charles Rouit apsigynė disertacija *Mémoire l'Ecole du Louvre, Recherches sur la Collection Tyszkiewicz*. Ši grafo dovana nepa-

- miršta ir 1989 m. Paryžiuje išspausdintoje knygoje *Les donateurs du Louvre*.
72. Tikslai data nežinoma, bet turėtū būti 1865 m. pabaiga – 1871 m. St. Kunasiewicz teigia, kad paskutiniuosius dvejus savo gyvenimo metus grafas gyveno Vilniuje, kur ir mirė. [Kunasiewicz St. Eustachy hr. Tyszkiewicz. – Lwów, 1874. – P. 58]
73. 1864 m. buvo uždarytas Vilniaus senienų muziejus, nustojo veikti Archeologinė komisija. 1865 m. lapkričio 8 d. caras pasiraše Eustachijaus Tiškevičiaus atsistatydinimo aktą. Tik 1866 m. vasario mėnesį Eustachijus Tiškevičius perdavė Senienų muziejus ir komisijos turtą. 1868 m. dalis eksponatų, turėjusių sasažų su Lenkijos ar Lietuvos istorija, buvo išvežti į Rumiancevo muziejų Maskvoje, daug muziejinių vertybų pateko į Kijevą, Peterburgą, Gatčiną.
74. Tikslai data nežinoma, bet turėtū būti 1866–1871 m.
75. LMAB RS, F 31–1037, lap. 2.
76. LMAB RS, F 31–1269, lap. 2–3.
77. Tyszkiewicz E. *Biržė. Rzut oka na przeszłość miasta, zamku i ordynacjy*. – St. – Peterburg, 1869. – L. 168.
78. LMAB RS, F 31–1037, lap. 1. *Eustachijaus Tiškevičiaus laiškas brolui Konstantinui*. 1867 10 08. Biržai.
79. Tiškevičius E. *Biržai. Žvilgsnis į miesto, pilies ir majorato praeitį*. – Šiauliai, 1998. – P. 6.
80. LMAB RS, F 31–1249.
81. Tyszkiewicz K. *Wiadomość historyczna o zamkach, horodyszcach i okoliczach starzyńnych na Litwie i Rusi Litewskiej*. – Wilno, 1859. – P. 147–194.
82. LMAB RS, F 31–1268, 1–17, 25, 27. Maksimiljanas Fajansas keturiomis chromolitografijomis iliustravo Eustachijaus Tiškevičiaus *Karola Gustawa trofea* ... – Wilno, 1856.
83. Knygoje jis klaudijai vadinas pirmuoju majorato savininku. Tai visai suprantama, nes majoratas buvo įkurtas vos prieš keturis mėnesius iki Jono Tiškevičiaus žūties.
84. Tiškevičius E. *Biržai. Žvilgsnis į miesto, pilies ir majorato praeitį*. – Šiauliai, 1998. – P. 6.
85. Tyszkiewicz E. *Groby rodziny Tyszkiewiczów*. – Warszawa, 1873 (tiražas 200 egz.). 1900 m. Mykolas Tiškevičius [(1860–1922) Jono Vytauto Emanuelio sūnus] Varšuvoje publikavo *Monografia Domu Tyszkiewiczów I* tomą. Ši darbą jis skyrė giminaičiams ir norėjo papildyti bei užbaigti Eustachijaus Tiškevičiaus knygoje *Groby rodziny Tyszkiewiczów* pateiktus giminės astovų aprašymus. Dėl naujų šaltinių, kuriuos autoriu i pavyko rasti, giminės pradžią jis galėjo nukelti į XV amžiaus pirmąjį pusę; Eustachijus Tiškevičius ją nurodė esant XVI amžiuje. Taigi Mykolas Tiškevičius giminaičius supražindino su dar nežinomu jų giminės žmogumi – vaivada Vasilijumi Tiškevičiumi. Kijevo archyve Mykolas rado aktą, patvirtinančią Logoisko majorato įkūrimą 1567 m. kovo 8 d. Knygoje Mykolas pateikia ir kelias šonines Tiškevičių giminės šakas, kurių neminėjo Eustachijus Tiškevičius.
86. Tyszkiewicz E. *Postrzeżenia nad składem geognostycznym Birž*. – Warszawa, 1869.
87. Tyszkiewicz E. *Sammlung von Medaillen, welche sich auf die Geschichte der Länder und Städte der ehemaligen Republik Polen beziehen und von ihrer ersten Theilung bis zum Tode des Kaiser Nicolaus I gepragt sind. 1772–1855*. – Riga, 1871.
88. Raczyński E. *Gabinet medalów polskich oraz tych które się dzierżają Polski tyczą pacząwszy od najdawniejszych aż do końca panowania Jana III (1513–1696)*. T. 1–3. – Berlin, 1845.
89. Néra tiksliai žinoma, ar knygos *Archeologija na Litwie* (Kraków, 1872) ir *Žrōdo do dziejów Kurlandii i Semigalii z czasów Karola, królewicza polskiego* (Kraków, 1870) buvo parašyti Eustachijui Tiškevičiui gyvenant Biržuose.
90. Du šios knygos egzemplioriai yra Nacionalinio Mikalojaus Konstantino Čiurlionio dailės muziejus bibliotekoje (C 1098, C 724).
91. Strzałkowski J. *Zbiory polskich monet i medali*. – Łódź, 1991. – P. 128.
92. Tyszkiewicz J. *Tyszkiewiciana*... – Poznań, 1903. – P. 65–69.
93. Hutten–Czapski E. *Catalogue de la collection des monnaies et médailles Polonaises*. T. V. – Cracovie, 1916. – P. 56 (10479/4051a 1895).
94. Памятная книжка Ковенской губернии 1888 года. – Ковно, 1887. – С. 37.
95. Tyszkiewicz J. *Tyszkiewiciana*... – Poznań, 1903 (įžanga).
96. Tėn pat.
97. LMAB RS, F 151–56.
98. *Catalogue Collection M. le Comte Alfred Tyszkiewicz Tableaux Anciens Objets d'Art et d'Ameublement*. – Paris, 1922.
99. Rout C. *Recherches sur la Collection Tyszkiewicz*. Volume 1. – 1995. – P. 9.
100. Orgelbrand S. *Encyklopedia Powszechna*. T. XIII. – Warszawa, 1902. – P. 661; Tyszkiewicz J. *Tyszkiewiciana*... 1903, – P. 6.
101. Korvin–Milevski H. *Siedemdziesiąt lat wspomnień (1855–1925)*. – Poznań, 1930. – P. 330–339.
102. Lukšionytė–Tolvašienė N. *Istorizmas ir modernas Vilniaus architektūroje*. – Vilnius, 2000. – P. 60, 99.
103. Akiras–Biržys. *Lietuvos miestai ir miesteliai*. T. 2. *Biržų apskritis*. – Kaunas, 1932. – P. 107.
104. LCVA, F 391, ap. 4 b. 999, lap. 11.
105. Šios knygos pristatymas įvyko 1994 m. spalio 6 d. Varšuvos nacionaliniame muziejuje surengtos tarptautinės konferencijos „Grafo Mykolo Tiškevičiaus kelionė į Egiptą ir jo veikla kolekcionavimo srityje“ metu. Pranešimai publikuoti 1997 m. išleistoję knygoje *Warsaw Egyptological Studies. I. Essays in honour of Prof. Dr. Jadwiga Lipińska*. Spalio 6–23 d. veikė Mykolo Tiškevičiaus kolekcijos, saugomos šiame muziejuje, paroda.
106. *Lietuvos TSR kultūros paminklų sąrašas*. – Vilnius, 1973. – P. 610–611. DV – 789, 790, 791, 793; *Biržų rajono istorijos ir kultūros paminklų sąrašas*. – Biržai. 1987. – P. 9, 10.

REGIONAL CULTURE

Cultural, scientific activities and
the patronage of the Tiškevičiai in Biržai
Aldona SNITKUVIENĖ

The noble family of Tiškevičiai, who resided in Biržai from olden times, gave many patrons of science and art to 19th – century Lithuania. Eustachijus Tiškevičius (1814–1873) was the most outstanding archaeologist and explorer; Jonas Tiškevičius (1802–1862) laid the foundation for the patronage, the collection and research activities. Later these activities were proceeded by the owners of the Tiškevičiai domain in Biržai. Mykolas Tiškevičius (1828–1897) had an exceptional bias towards the patronage, and he himself was very fond of art, and particularly the ancient cultures of the world. Mykolas Tiškevičius, the most prominent supporter of the Vilnius Antiquities Museum, also gave quite a few collections as a gift to the world's famous museums – the Antiquities Museum of Egypt in Cairo, the Louvre Museum in Paris and others. Duke's collection presented to the Louvre Museum is of utmost importance – around 30 items of the collection of Mykolas Tiškevičius are introduced into the permanent exhibition of the ancient Egyptian art. The antiquities of the collection of the duke are displayed at the exhibition halls of the museums in London, Berlin, Copenhagen, Warsaw, Rome, Boston and elsewhere.

Juozapas Tiškevičius (1850–1905) was a passionate numismatist. There is scanty information on the cultural activities of Tiškevičius' younger son Jonas (1852–1901). There is only an existing evidence that he inherited the values of art accumulated by former owners of the domain in the Astravas Palace and safeguarded them by making his own contributions.

Grandson Alfredas (1882–1930) of Mykolas Tiškevičius maintained education, and when he inherited the domain in Biržai, he took over the values of art. Alfredas Tiškevičius made great efforts in safeguarding the collections, however, part of the Biržai collection was taken by him from Lithuania when he moved to Paris. In 1922 it was sold by auction.

„Pomirtinis ratelis“ Balkanų slavų tradicijoje

Liupčio S. RISTESKI

Laidojimo apeigų sudėtingumą bei kompleksiškumą lemia ne tik gamtiniai, biologiniai veiksnių, bet ir ontologinė mirusiuju išlydėjimo į „aną pasaulį“ samprata, pasaulėžiūra, ir apskritai ritualinio elgesio taisyklės. Iš esmės sėkmingai atliki laidojimo apeigas reikštų pasiekti, kad velionis sėkmingai adaptuotu si ir būtų priimtas „ano pasaulio“ erdvėje.

Viena vertus, apeigų sudėtingumas neleidžia šio darbo rėmuose peržvelgti kiekvieno segmento atskirai, kita vertus, jų kompleksišumas bendrame analizuojamų apeigų kontekste verčia atkreipti dėmesį į segmentą „pomirtinis ratelis“.

Kalbėsime apie vadinančią pomirtinį ratelį – ritualinį šokį rateliu prie mirusiojo, prie jo mirties patalo arba per Vėlinias.

Faktografinė medžiaga

Šiame straipsnyje pateiksime iki šiol dar neskelbtus makedonų liaudies tradicijos duomenis, nors naudosimės ir skelbta medžiaga.

Makedonija

1992 metais renkant medžiagą kaime Dolna Prespa ir bandant rekonstruoti apeigą, susijusią su mirusiuju, kompleksą, buvo pastebėtas ritualinis ratelis.¹

Vos tik paruošus mirusiją laidojimui, jo mirties patala būdavo išardomas ir jo vietoje trys kaimo našlės imdavo šokti ratelį. Ratelį sukdamo į priešingą pusę, „atvirkščiai“ nei paprastai šokamas ratelis, tris kartus išdainuodamos tokius žodžius:

...кé заиграм, кé запеам, имсиу шокти ир дайнуоти,
оро на срамота, ratelj ant sarmatos,
до mya да е лошомо... ир по висо blogio
арба
...играме пееме, ...шокаме дайнуojame
оро на срамота, ratelj ant sarmatos,
да не сили лошомо.² kad neprasiveržtų blogis.

Prilepo Senosios slavų kultūros instituto atliki tyriėjimai Mariovo, Demirchisarsko ir Kruševsko srityse duoda daugiau medžiagos šiuo klausimu. Mariove užra-

šytas tokio apeiginio šokio liudininko iš Dunje kaimo pasakojimas:

...три баби, на П.Г., когда умре детемо, заиграа околу умреного дете. Вака, на десно. Кé одаят така, и една песна кé велат:

домекла вода студена
од высоката планина...

два три пати а рекоа, а не изглас да а неам.
Тоа го виду, заиграа околу него, и го кренета детемо.
Таа две машки имаше, и двете и умре.³

...kai P. G. mirė vaikas, trys bobos ēmė prie jo šokti.
Va taip, į dešinę. Šoka jos taip ir dainuoja:

атбέго ѕалтас вандуо
нуо аукшто kalno...

Du tris kartus ištarė, o ne tai, kad dainuotų. Tada priejo prie jo ir ēmė šokti, ir pasuko vaiką. Ji du berniukus turėjo, ir abudu jie numirė.

Mariove sužinojome, kad senieji gyventojai sakydavo taip:

...Станала, си врзала бела крна, се подбрадила
и заиграла. Заиграла, и рекла: „Се кé прежала, еве
белая крна си врзала, и синови и керки. Ама многу
и изумреле, и преврило веќе.“ Завртела два три
ната, ко што играат на ортом. Зар играла од
убаво? Та од што и било жал за децата.⁴

...Atsistojo, užsirišo baltą skepetą ir ēmė šokti. Šokdama tarė: „Aš atsigausiu, štai mano balta skepeta, atsigausiu ir po sūnų, ir po dukterų praradimo. Daug jū mirė, bet dar daugiau išgyveno“. Ji apsisuko du tris kartus, kaip tai daroma šokant ratelį. Ar ji šoko iš gero? Ne, ji gedėjo vaikų.

Demirchisarsko rajone užrašytas toks pavyzdys:

...Три жени требало ко ке го крене чоеко (умре-
нио), таман ке замина, жените ке заиграат и ке
запалат темјан. Оро машко – за рамо, ке завртеле
три нати, на десно.⁵

Trys moterys turės pasukti žmogų (mirusiją), kad tik jis iškeliautų, moterys ims šokti ir uždegs smilkalus. Tai vyriškas ratelis – [susiešę] už pečių, tris kartus apsiusks į dešinę.

Kaime Žvan užrašytas pasakojimas:

*...Сите деца и умреле, и последното умрело. Ко умрело, мајка му станала порачала свирки, демето уште не закопано, и се ватила напред на оромо. Тананите тронай, ма играј, сите чуди се. Ко си ошла дома демето септо било крвојчиште. Значи пукнал јаолот. Играла оро за рамо.*⁶

...Visi Jos vaikai mirė, ir paskutinis numirė. Kai šis numirė, motina užsakė muziką, vaikas dar nepalaidotė, o ji ēmė šokti ratelį. Būgnai muša, ta šoka, visi stebisi. Kai sugrižo namo, vaikas visas buvo kraujais paplūdės. Vadinas, nelabasis sprogo. Ji šoko ratelį [, susiēmusi?] už peties.

Kai Krušovo rajono kaimuose kuriai nors motinai mirdavo daugiau vaikų, ji sakydavo: • *e my стана на гаоло на гла „atsistosiу nelabajam ant galvos” ir šokdavo ant kapo, sakydama: волком да me јаду „kad tave vilkas suесту”.*⁷ Kaime Pusta Reka maro epidemijos metu mirė daug žmonių, todėl:

*...Рекле, јаолом ће го бркаме со играње. И заигrale. Мајки му, сестра му, баби му. Играле оро на лево. За да нема појке да умират. Рекле – тажеле. И тажеле и играле да го пукнат јаолом.*⁸

...Tarė, nelabajį klaidinsime šokiui. Ir leidosi šokti. Jo motina, jo sesuo, jo senelė. Suko ratelį į kairę. Kad daugiau nemirtų. Raudojo – gedėjo. Ir gedėjo, ir šoko, kad nelabasis nusprogtų.

Tautosakos instituto „Marko Sepenkov“ archyvo Skopjėje etnografinėje medžiagoje radome duomenų iš Prilepo rajono Bitolsko Pole, kur užfiksuotos tokios apeigos: kai pirmas vaikas miršta, motina nedalyvauja laidotuvėse, o jeigu miršta keli vaikai iš eilės, išėjusi į kiemą ji suka ratelį į priešingą pusę, kad nemirtų likusieji jos vaikai.⁹

Numirus senam žmogui pagal biologinius gamtos dėsnius, t. y. „sava“ mirtimi, mirusiojo nebuvo gedima, „netgi Egėjų Makedonijos kraštuose, kai pasimirdavo žilos senatvės sulaukės žmogus, buvo linksminamas“.¹⁰

Makedonų rašytojo Petre M. Andreevski knygoje „Pirėjas“ randame vieną ypač sukrečiančią sceną. Maro epidemijos metu Velika (kūrinio herojė), netekusi kelių vaikų, pamokytą brolienės Uljės, pagal tradiciją prie savo mirusiu vaikų kapų, idant apsaugotų likusius gyvus, sušo-ka apeiginį ratelį.¹¹

Slovėnija

Slovėnijos istoriniuose šaltiniuose 1338 ir 1339 metais užfiksuti Šventojo Sinodo ir patriarcho Bertrando įsakai, kategoriskai draudžiantys prie mirusiuų šokti gedulingus ratelius.¹²

R. Hrvatinas pateikia vieną pasaką apie kunigaikštį

Artulij, kur minimi gedulingi šokiai ir „numirėlių šokis“ – *ovrtenica*:

*...V starih časih... je ob gomilah, ki leže take in so sedaj prerasle s hrasti, imela gospoda vrtnice; napravljala jih je pa zato tako okrogle, da je plesala po travniku okoli njih starinski ples, ovrtenico.*¹³

...Senais laikais... prie kalvų, dabar apaugusių krūmynais, augino ponai rožes; jos buvo susodintos ratu, nes ponai vejoje prie jų šokdavo senovinį šokį *ovrtenica*.

Metlikoje [pietryčių Slovėnija – vert. past.] Velykų pirmadienį miestiečiai pernakt po atviru dangumi šokdavę „Metlikos ratelį“, kuris drauge su kitais šokiais, kaip *turn*, *kurji boj* [„vištų kova“], *robčevci*, yra senųjų „gedulingų“ apeiginiu šokių palaikas. Šis ratelis yra panašus į šokį *lenovo* Bosnijoje ir Hercegovinoje bei Serbijoje.¹⁴

Panašius šokius aprašo ir Z. Kumeris.¹⁵ Aukojant mirusiesiems per Vėlines būdavo dainuojamos linksmos dainos, šokama ir juokaujama. O pasimirus senam žmogui, būdavę ypač linksmą.

Kroatija

Esama etnografinių duomenų apie mirusiuų sergėjimo apeigas. Naktį juos dažniausiai minėdavo kalbėdamiesi, juokaudami, o Samoboro apylinkėse – „net ir šokdami“.¹⁷ Kastavčtinos srityje, laidojant jauną nevedusį žmogų, būdavo organizuojama „puota“, kurioje gerta ir šokta.¹⁸ Gedulingo ratelio šokimą *naoposun* „atvirkščiai“ savo veikale aprašo ir M. Stoikovičius.¹⁹

Serbija

Žinomas etnologas, serbų liaudies religijos ir mitologijos tyrinėtojas Slobodanas Zečevičius pastebėjo, kad apeiginis šokimas, skirtas mirusiesiems, buvo paplitęs visoje Serbijoje, tik rytiniuose ir vakariniuose Serbijos kraštuose jis išsiskyrė savo būdu ir paskirtimi. Rytinėse srityse specialūs šokiai nebuvo žinomi, o vakarinėse būta ypatingu šiai progai skirtų apeiginiu šokių.²⁰

Pagal grafo Džordžės Brankovičiaus „Kroniką“, Jovanas Rajičius savo „Istorijoje“²¹ yra spalvingai aprašęs, kaip 1485 metais Erdelyje buvo švenčiamā pergalė prieš turkus. Žmonės sėdėję prie žuvuvių priesų kūnų, gérę ir linksminęsi, „karingai“ šokę ratelį ir dainavę visokias herojines dainas.

Jadaro srities kaime Runjani laidotuviai dalyviai, gerdami vyną, taurę laikydavo dešinėje rankoje, o kaire turėdavosi vienas už kito, taip sudarydami ratelį.²²

Itin įdomūs pomirtiniai rateliai, kuriuos Rytų Serbijoje šoka mirusiesiems skirtomis dienomis. Rumunai ir serbai šiaurės rytų Serbijos srityje už Beli Polkadi organizuoja apeigą „priebėga“ mirusiuų sieloms nuraminti. Valakonyje per pirmuosius šešerius metus už mirusiuosius

rengiami *pomani*: jų metu muzikantai groja, o aplinkui degančius laužus šokami rateliai.²³

S. Milosavlevičius pažymi, kad Chomolyje laidotuvėjų metu velionio artimieji puošiasi, o jeigu laidotuvės vyksta sekmadienį ar per šventę, kurios metu paprastai šokami šokiai, tai pagal paprotį taip pasipuoš jie turi sušokti ratelį. Grįžus į velionio kiemą, sudainuojama kokia nors daina.²⁴

Resavoje vakare užkurdavo didelius laužus, vadinaus „*priebégomis*”, aplink kuriuos mirusiuju garbei pernakt šokdavo, valgydavo ir gerdavo.²⁵

Serbijos etnografai ir etnologai pastebėjo, kad tam tikra pomirtinio ratelio rūšis šokama ir per šventes, skirtas protėviams ir mirusiuju vėlėms. Per Sekmines miestiečiai Klukočevace šoka „ratelį už vėlę”. 1967 metais Sekminiu metu buvo šokamas ratelis, skirtas avarijoje žuvusiam vakinui. Kaime šventės metu velionio šeima užmokėjo muzikantams, kad šie sugrotų ratelį. Šokama aplink stalą su uždegtomis žvakėmis ir valgiais, o ratelį veda kuris nors artimas mirusiojo giminaitis. Šokio metu nešama ant lazdos užrišta balta vėliava, mirusiojo nuotrauka, veidrodis. Šokėjas, esantis šalia vedančiojo, laiko velionio nuotrauką – tikima, kad tokiu būdu ir velionis prisijungia prie šokio. Tokio „velionio ratelio” negalima nutraukti, ir jį šoka tik popiet.²⁶

Stevanas Mačajus XIX amžiaus viduryje Crnorečki apylinkėje, šiaurės rytų Serbijoje, serbų ir rumunų draugijoje dalyvavo jaunuolio laidotuvėse. „Kai karstas jau buvo užkastas, velionio tévas apdovanojo merginą piniagais, o ši kartu su vaikinais ėmė sukti ratelį ir kurį laiką taip šoko”²⁷

„Gedulingą ratelį” šoko ir serbai iš Gorna Resava, ir būtent per vaikino arba merginos laidotuvės. Šokdavo be kepurių ir su žvakėmis rankose. Daugiausia šokdavo moterys, bet vedé visada vyras. Toks ratelis būdavo šokamas ir per kaimo šventes artimo velionio garbei.²⁸

S. Prvanovičius užsiminė, kad Sumrakovce apeiginis senio nužudymas būdavo atliekamas šokant ratelį ant lazdyno šakų krūvos tol, kol jos parodydavo gyvybės ženklus.²⁹

Apeiginis pomirtinio ratelio šokimas yra užfiksuotas ir serbų liaudies dainose, kur jis dažniausiai vadinamas „atvirkščiuoju rateliu” arba „gedulingoju rateliu”.³⁰

Bosnija ir Hercegovina

Bosnijos ir Hercegovinos teritorijoje taip pat esama duomenų apie apeiginį šokį prie mirusiojo. Ši reiškinį užfiksavo tenyščiai etnologai, o Jelena Dopudžia užraše vieną pavyzdį iš Krešovo, kaip katalikų aplinkoje, pavyzdiniuose namuose, žmonėms renkantis į laidotuvės, merginos ēmė šokti ratelį priešais velionio namus. Šokėjos, o tai buvo tik merginos, šoko susikibusios už rankų, uždaru-

ratu, trypė kone vietoje, iš lėto, kol triskart apsisuko į dešinę pusę. Jos vilkėjo ilgus nesiuvinėtus baltus marškinius, surištus raudona juosta. Šokdamos traukė dainą. Belaukdamos žmonių grįžtant iš laidotuvėj, merginos vėl šoko ir dainavo: „Štai mūsų laidotuvininkai...”³¹

XVII a. antrosios pusės pradžioje mirusiojo labai buvo gedima Sarajeve. Prancūzų metraštininko Poulet aprašymas liudija pas Sarajeve žydus jį pastebėjus, kad, be muzikos, prie mirusiojo jie dar ir šoka. „Šūkaudami ir šokdami jie grįžta namo”, – rašo Poulet.³²

XX amžiaus pradžioje J. F. Ivaniševičius aprašė vienas laidotuvės Hercegovinoje: „Su kiekvienu žingsniu (pirmoji raudotoja) nusilenkdavo ir atsitiesdavo... kita žengė tokiu pačiu būdu, tik kai pirmoji raudodama atsitiesdavo, antroji – nusilenkdavo...”³³

Aukštutinėje Hercegovinoje žmonės „gedulingus ratelius” šokdavo susibūrė pas mirusiojo gimines; ratelį pradėdavo sukti moterys ir merginos, raudodamas nužudytojo ir smerkdamos žudiką.³⁴

Daugelyje Bosnijos ir Hercegovinos kraštų buvo žinomas *lelenovo* ratelis:

...oj мучину игру, коло леленово...

...мучину игру, коло леленово...

oi, graudų šokj, ratelj ...

graudų šokj, ratelj...

Sustodavo puslankiu. Vedančiam sudarius ratelį, su šalia esančiu šokėju jiedu pakeldavo rankas aukštyn, o kiti ratelio šokėjai susikibdavo už alkūnių, kad sudarytų ratą. Vedantysis kartodavo dainą:

...Oj! Јово, Јово, заплети коло
заплети Јово, коло леленово...

Oi! Jonai, Jonai, supink ratelj
supink, Jonai, ratelj *lelenovo*...

Taip dainuodamas vedantysis formuoja šokėjų „gyvatuką”. Šokama tol, kol paskutinis šokėjas atlieka figūrą. Po to atitinkamais žingsneliais ratelis išspinamas.³⁵

T. Bratičiaus ir S. Deličiaus veikale „Liaudies šokiai kaime ir per susibūrimus” pateiktame sąraše pabrėžiama, kad pavadinimas *lelenovo* jų krašto tradicinėje terminijoje yra tiesiogiai susijęs su elniu.³⁶

Pralindimo pro ištiestas vedančiojo ir antrojo šokėjo alkūnes motyvas sutinkamas ir šokyje „pink ratelj” (ratelis „pynutė”, smulkiažingsnis šokis), kuriame šokėjai taip lenda pro rankas tol, kol visiškai susipina.³⁷

Aukštutinėje Hercegovinoje susigraudinusios moterys imdavo šokti ratelį aplink kareivio kepurę.³⁸

Drežnicėje, Vakarų Hercegovinoje, musulmonams švenčiant mevlidią [Pranašo Muchamedo gimtadienį], kai susirinkdavo šimtas ir daugiau žmonių, irgi būdavo šokamas ratelis.³⁹

Bosnijos ir Hercegovinos teritorijoje yra daug labai įdomių viduramžių antkapių su atvaizdais.⁴⁰ Daugelyje jų pavaizduoti moteriški, vyriški ir mišrūs rateliai, kai kuriais atvejais vedantysis yra dešinėje. Apie kultinę ratelio reikšmę iškalbingai byloja ir atvaizdai ant antkapių iš Toplicos ties Chrasno (Hercegovina). Ratelyje tolygiai pasiskirstę vyrai ir moterys, o vedantysis – dešinėje, pasinkinės elnią.⁴¹

Ant vieno antkapio iš Nekuko pavaizduotos trys rateili šokančios moterys.⁴²

Bosnijoje irgi pastebėtas gedulingas šokimas „atvirkščiai”, t. y. į priešingą pusę nei įprasta.⁴³ Toks atvirkščias ratelis paliko pėdsakus ir Bosnijos tautosakoje.⁴⁴

Juodkalnija

Vukas Karadžičius pastebėjo, kad raudos, kurias jam atsiuntė Vukas Vrčevičius, raudotojos stovi ratu aplink mirusijį ir kuriose pirma raudotoja vadinama „ratelio veandančiaja”, yra lyginamos su „dainavimu šokant rateli”⁴⁵.

Tokį juodkalniečių genties kuči ir šiaurės albanų gedėjimą prie mirusiojo Marko Milianovas vadina „juodoju rateliu”⁴⁶. Petaras Ž. Petrovičius taip pat rašo juodkalniečius į tokį ratelio šokimą žiūrint linksmai.⁴⁷

Antrojo pasaulinio karo metu nacionalistų gvardija ir partizanai iš Grachovo mieste Herceg-Novi nužudė penkis vietinio KP komiteto narius. Po to nužudymo aikštėje priešais pilies laikrodį aplink nužudytyjų drabužius buvo šokamas ratelis susikibus už rankų.⁴⁸

Iš prof. dr. Š. Petrovičiaus pateiktų duomenų sužinome, kad Dinaros srityje, pasak Bokos Kotorskos, netrukus po Antrojo pasaulinio karo namuose, kuriuose mirė paskutinis vyras ir „užgeso namų židinys”, būdavo šokamas ypatingas „mirusiuju ratelis”. Ratelis būdavo šokamas prie židinio pradedant suktį į dešinę, bet šokio metu pasukama į priešingą pusę – kairėn. Baigus šokį, troba būdavo užrakinama, o ant jos iškeliamą juoda vėliava. Namai „užgesdavo”...⁴⁹

Bulgarija

Bulgarijoje laidotuvės irgi buvo susijusios su rateliu, kuris tiesiogiai veikė raudų melodiką, tempą ir atlikimo manierą. Laidojant pirmą (kai kuriais atvejais – ir prieš-paskutini) vaiką, motina po laidotuvii arba pasitaikius pirmai progai imdavo šokti rateli.⁵⁰

Iš daugelio bulgarų etnologų tyrinėjimų matyti, kad didžioji pavasario apeigų dalis turi laidotuvii apeigų pozymių, o gausiausia jų yra Velykų tradicijoje. Bulgarijoje, palaidojus jaunuolį, artimieji dažnai užsakydavo dainą, šiaip jau dainuojamą šokant Velykų rateli. Visiems susirinkus šokio vietoje, o visų pirma atėjus velionio motinai, merginos dainininkės mirusiojo garbei dainuodamos ima suktį rateli. Artimieji klauso, žiūri ir rauda.⁵¹

A. Primovskis apie velionio atminimui skirtas Velykų apeigas rašo, kad šokama būtent mirusiojo garbei. Artimieji užmoka muzikantams, kad šie sugriežtų „liūdną” rateli. Kol vyksta dalybos, ratelis neužsidaro, šokamas lėtai, 2/4 taktu. Artimieji šoka, kad „velioniui ramu būtų”.⁵²

D. Marinovas rašo, kad ir didieji rateliai, šokami aikštėse per Velykas, yra liūdni bei monotonūski ir skirti mirusiuju garbei.⁵³

„Lazarkos” [t. y. merginos, per Lozoriaus šventę dainuojančios dainas (vert. past.)], įeidiomas į kapines, dainuoja ir šoka, ir ypač prie naujų kapų. Baigusios prie kapų dainuoti, jos vėl šoka rateli, apsuka jų tris kartus ir tada palieka kapines.⁵⁴

Atliekant apeigas *Герман* ir *Cyxa Pyca* [turimas galvoje paprotys prašyti lietaus ir apsaugoti nuo krušos ar sausros], būdavo laidojama lélé arba usnis ir, kaip kad laidotuvii metu, šokamas ratelis. Dainuotas specialiai šiam rateliui skirtos dainos, o šokant simboliskai buvo „mindoma usnis, kad neaugtų”.⁵⁵

Literatūroje randame duomenų žemos ratelius esant greitesnius, o velykinius – „vaikštomus”, t. y. atliekamus lėtai einant, kartojamus daug kartų.⁵⁶ Sekmadienį po Velykų, vadintą „šviesiuoju” ar „tuščiuoju”, būdavo šokamas „Lados ratelis”. Šiame ratelyje, panašiai kaip „elnio ratelyje” Bosnijoje bei Hercegovinoje ir Serbijoje, pradedant šokį, pirmos dvi šokėjos virš lendenčių pro alkūnes merginų grandinės rankose laikydavo iškėlusios skarelę. Tyrinėtojai mano, kad šis apeiginis ratelis yra tiesiogiai susijęs su laidotuvii apeigomis.⁵⁷

Lyginamoji analizė

Pasitelkę prieinamą bei žinomą medžiagą, pateikėme pagrindinius duomenis, patvirtinančius „pomirtinio ratelio” Balkanų slavų apeigose egzistavimą.

Norint pagilinti žinias ir imtis duomenų analizės, reikalinga lyginamoji medžiaga. Viena vertus, reikia išryškinti šios apeiginės formos etnokultūrinę erdvę ir laiką, o kita vertus, jos vietą apeiginėje visumoje ir kryptis, kurios ji galėjo keliauti bei būti perduodama.

Pagal Vedų šaltinius, Indijoje būta tokio papročio: moterys, gedėdamos velionio, išsipindavusios kasas, daužydamusios sau į krūtinę ir šokdamusios aplink mirusijį.⁵⁸ Mirusiuju deginimo vieta buvo vadinama „Grivėjo Šivos šokio vieta”. Pomirtiniai šokiai Indijoje dažniausiai trukdavo visą naktį. Indijos etnografinė medžiaga rodo, kad ir musulmoniškame Hindukuše moterys šoka aplink mirusijį „eidamos rateli”.⁵⁹

Pasak XVII–XII a. pr. m. e. dantiraščio lentelių, per senovės Anatolijos religinę šventę – hetitų „Didijų susirinkimą”, skirtą „karaliui dievui”, šalia karaliaus, karalienės ir „dievo sesers” (pranašės) būdavo pastatomi

aukojimo indai, aplink kuriuos žmonės šokdavę ratelį. Tokie rateliai paprastai būdavo šokami ritualinėse procesijose dalyvaujant ir karaliui su karaliene. Šokėjai dažniausiai šokdavo priešais dievą, vienas priešais kitą arba susikibę rankomis, taip sudarydami ratelį. Paprastai būdavo sukamas i r dešinę, ir į kairę, rankas ištiesus į priekį. Šiuose hetų dievybėms skirtuose ritualuose akiavaizdus ir būtent su chtoniškomis jégomis susijęs komponentas.⁶⁰

Ir Egipte ant kapų laidotuvų šokius šokdavo vorele išsirikiavusios moterys, apsirengusios ilgais drabužiais ir su šakelėmis rankose. Šokis prasidėdavo létai, tolydžio spartėdavo, o pabaigoje pereidavo prie intensyvaus tryrimo iškeltomis rankomis, akompanuojant įvairiais (dažniausiai tik triukšmą sukeliančiais) instrumentais, taip nuo kapo baidant piktais dvasias.⁶¹

Helénams šokiai irgi buvo svarbus laidojimo ceremoniaus komponentas. Iš skirtingų šokių, kuriuos šokdavo helénai, išskirsiame ratelį prie mirusiojo, kuris galėjo būti uždaras arba atviras, didesnais žingsniais žengiant į priekį ir smulkesnais grįžtant atgal. Šokant keturi dideli žingsniai buvo žengiami į priekį (dešinę) ir du smulkūs – atgal (kairę). Arba šeši pirmyn ir trys atgal. Šokant laidotuvų ratelį, rankos būdavo sukryžiuojamos už nugaras. Dažniausiai šokdavo merginos, tačiau vedančiuoju būdavęs vaikinas, kuris šokdamas leisdavosi suktis.⁶² Dainuojant laidotuvų dainas, helénai, tiksliau, jų moterys šokdavo „ekstatiškus” šokius, kurių metu mušdavosi į krūtinę ir raudavosi plaukus.⁶³ Vienoje Knoso freskų pirmame plane pavaizduotos 14 ratelį šokančių moterų, ištiesusių į priekį rankas.⁶⁴ Manome, kad ir čia ratelis yra chtoniškos prigimties ir skirtas mirusiesiems.

Lakonioje ir Mesenijoje Artemidės kultas buvo susijęs su riešutu (chtoniškas vaisius – pagrindinis mirusiesiems atnašaujamas maistas). Legendose apie Artemidę merginos „kariatidės” (iš graikiško riešuto pavadinimo) buko ratelį aplink Artemidės žynę, perrengtą riešutmedžiu.⁶⁵ Artemidė, kaip žinoma, pradžioje buvo mirties ir požeminio pasaulio deivė.

Antikos laikų istorikas Herodotas savo „Istorijoje” rašo, kad trakai turi paprotį šokti prie mirusiojo. Herodoto aprašyta trakų laidotuvų apeiga įkvėpė Ž. Velkovą spėti, jog dvi ilgus baltus chitonus vilkinčios moterys, pavaizduotos Kazanlyko [Bulgarija – vert. past.] kapavietėje, būtent šoka pomirtinį ratelį „kolambrismos”, dainuodamos dainą „kolambros”. Ši daina būdavo dainuojama pritariant fleita, o trakų supratimu, šokis apskritai esas kilęs „iš chtoniškojo, požeminio muzikos pasaulio”.⁶⁶

Bulgarijos Mokslo Akademijos Trakologijos instituto 1977 metų ekspedicijos „Mesambrija – Chemus”, vadovaujamos A. Folo, metu, atidengiant V a. pr. m. e. nekropolį, buvo pastebėta kulto vieta, į kurią, anot vietinių gy-

ventojų, saulės garbintojai [šiais laikais] kiekvieną penktadienį ateidavę pagerbti „saulės apsilankymo”. Kiekvienas jų pabučiuodavęs žemę, ir prie krūsnies balintų rieduliu visi šokdavę ratelį „be muzikos”.⁶⁷

Savo „Bakchanalijose”, satyrose ir menadose Euripidas, aprašydamas Dioniso kultą, vaizduoja elnio kailiu (chtoniškas požymis) apsirengusius žmones naktį šokant ratelį.

Jau VI amžiuje aptinkame duomenų, kad Auksero Sinode krikščionims buvo uždrausta švēsti Naujuosius metus ir kitas šventes, kurios ypač kritikuotos už „nepadorų moterų šokinėjimą po kapus”.⁶⁸ Senieji metraštinkai apie slavus yra rašę, neva šie laidotuvų arba mirusiuų deginimo metu organizuoja prabangias apeigas.⁶⁹ Kazimieras Prahiškis apie slavų laidojimo apeigas 1092 metais, be kita ko, rašo, kad „bedieviškus šokius” jie šoka prie savo mirusiuų, ir „šoka su kaukėmis, šaukdamiši šešelių – mirusiuų sielų”.⁷⁰ Rašte, kurį caras Ivanas Vasiljevičius 1551 metais pateikė cerkvės soborui, parašyta, kad „šventais šeštadieniais po kaimus tiek vyrai, tiek moterys kapinėse rauda ir šoka šetoniškus šokius, visaip šokinėja, šoka ir dainuoja kažkokias šetoniškas dainas. Ir prieš Velykas krečia visokius nepadorius dalykus”, o „per Didijį ketvirtadienį degina šiaudus ir garbina mirusiuosius”.⁷¹

Puotas su šokiais prie mirusiojo žinojo ir ukrainai.⁷² Vakariniuose Ukrainos kraštuose (Guculijoje, Podolėje) prie mirusiojo būdavo šokama ir linksminamas, prasimant visokių komiškų scenų.⁷³

Žymus čekų etnografas Čenekas Zibrtas irgi pateikia daug istorinių duomenų apie „pasilinksminimus, žaidimus ir šokius” laidojant mirusiją bei šių apeigų reikšmę. Jis irgi mini „šetoniškas dainas”, kurias liaudis dainuodavusi pernakt prie mirusiojo, bei šoktus įvairius šokius.⁷⁴

A. Z. Rozenfieldo studijoje apie senas laidojimo apeigas Vandžyje (buvusios Tadžikijos TSR Aukštutinio Baðachano autonominė sritis, dabar Kulabas ir Žemutinis Jazgulemas) pastebėta, kad dar visai nesenai čia prie mirusiojo būdavo šokami „gedulingi” šokiai. Dėl ypatingo šių kraštų apeiginio šokio panašumo su laidotuvų šokiu k. Dolna Prespa Makedonijoje, pateiksime pilną citatą: „Jazgulemo slėnyje, glaudžiai susijusiame su Vandžiu, dar visai nesenai, mūsų laikais, mirusiojo našlė, dainuoda ma gedulingus rubojus pagal muzikinių instrumentų akompanimentą, tris dienas šokdavo gedulingus šokius. Jazgeleme bei Rušane motina, apraudodama kūdikį, gedulingą šokį šokdavo ir rubojus dainuodavo tik pirmają naktį, bet iki kapų jį lydėdavo kaip ir mirusio vyro našlė... Patys šokiai Vandžė jau nebėškami, o paprotys našlei ar motinai apraudoti mirusiją dainomis (robojais) išliko iki šiol. Tačiau tik Aukštutiniame Vandžė moterys raudotojos, tarp jų ir našlė arba mirusiojo motina, dainuo-

damos gedulingus rubojus, iki pat kapinių eina (arba ei-davo) laidotuių procesijos priešaky".⁷⁵

Labiausiai paplitęs apeiginio ratelio semantikos aiškinimas yra tas, kad jo prigimtis maginė, o paskirtis – apgauti, suklaidinti blogi.

Mitinė maginė ratelio prigimtis

Šokje gimsta dievai

Bandant tirti apeiginio šokio prie mirusiojo kilmę, kartu atskleidžia seniausi mitiniai maginiai bei religiniai klotai, liekanų pavidalu išlikę čia pateiktoje etnografinėje medžiagoje.

Seniausios žinios apie šokį liudija jį buvus mitinių bei maginių gyvybės šaltinių. Šokis laikomas esminiu mitinių gyvenimo dėmeniu: „Pirmynkščiam vandenye (pramaterijoje) dievai, susiėmė už rankų, ēmė šokti tokį audringą ratelį, kad net purslai tiško į visas puses, o iš jų ir radosi pasaulis. Stebuklingą ratelį (judėjimas ratu) pramaterijoje išsuko ir saulė – gyvybės versmė žemėje”.⁷⁶ Trakų apeigose dievas irgi gimsta ir miršta šokdamas ratelį...⁷⁷ Žvériškai magiška šokio galia pasizymi ir naktinės Dioniso kulto apeigos, kurių metu bakchantės, siautulingai šokdamos, sudraskydavo savo dievo stabą į gabaliukus, kad paskui šokdamos „vėl prikeltų savo jaunajį dievą”.⁷⁸

Ratelio antropologija

Šokis yra kalba, judesių ženklais žmogus prakalbina pasąmonės ir tradicijos gelmes. Ritualinis ratelis mirusiesiems gali simbolizuoti „demonų sutrypimą” (gal todėl dažnai būdavo trypiama kone vietoje). Kartu šokis *ratu* reiškia gimimą, augimą, sunykimą ir vėl atgimimą, taip uždarant visatos – kosmoso – ciklą.⁷⁹

Apeiginis laidotuių ratelis išsaugojo indoeuropiečių ekstatiškų šokių elementų, šokimą ratu tolydžio spartėjančiu tempu.⁸⁰

Semiologinė ratelio analizė pabrėžia apeigose dalyvaujančios našlės vaidmenį. Viena vertus, našlė yra rituališkai švari (nebedaro „Ievos nuodėmės”) ir kartu artima mirusiesiems (jos vyro mirtis ją paverčia tarsi tarpininku tarp gyvujų ir mirusiuju), antra vertus, ją pačią dabar gina, o kartu ir daro grėsminga – mirtis.⁸¹ Žvelgiant semiologiškai, būtent ribinė našlės padėtis lemia jos pagrindinių vaidmenį tradiciniame laidotuių ratelyje.⁸² Išanalizuota medžiaga atskleidžia pagrindinius apeiginio šokio tikslus: 1) kad velionis aname pasaulyje rastų sau vietą; 2) kad būtų nugintas nelabasis; 3) kad „iš gėstančios žarijos įsiliepsnotų ugnis” – užsimegztų nauja gyvybė.

Pagal bendruomenės nuostatas, velionio artimieji, parastai motina arba žmona–našlė, privalo ginti likusius artimuosius ir kitus bendruomenės narius. Dėl to ji pradeda šokti, suklaidina blogi ir atsispuria mirčiai. Šiuo po-

žiūriu žmona / motina = gimdytoja (gyvybės teikėja) kojoje prieš mirtį magiškai yra atspariausia, stipriausia. Taigi žmona / gimdytoja (gyvybės teikėja) = bendruomenės gyneja. Tokiu atveju žmona tampa pagrindiniu mediatoriumi tarp mirties įbaugintos bendruomenės ir ano pasaulio jėgų (pavyzdžiu, moteris šoka ratelį, kad apgintų kaimą nuo maro).

Ko gero, galime tarti, jog apeiginis laidotuių šokis slepia savy ištisą aibę universalijų (antropologine prasme), lemtų bendros žmogaus fiziologijos ir bendrų žmonijos mitų. Vis dėlto visiškai aiškiai galima užčiuopti ir būtent indoeuropietiškojo ritualo požymiu, sudarančiu makedonų liaudies apeigų pagrindą.

Versta iš: *Risteski L. S. Posmrtno oro vo tradiciite na balkanskite Sloveni // Studia mythologica slavica 3. – 2000. –P. 133–148.*

*Iš makedonų kalbos vertė Laima MASYTĖ
Vertimas sutrumpintas.*

NUORODOS:

1. 1992 m. ekspedicija į Dolna Prespą. Ekspeditoriai: Liupčio S. Risteski, L. Nedelkov. Duomenys iš Dolno Dupeni, Arvati, Liuboino kaimų. Informatoriai: Vasilka Makaroska, gim. 1906, k. D. Dupeni, ir Menka Alebakoska, gim. 1933, k. Liuboino. Medžiagos indeksai: Д-4/1992, К-1/1992.
2. 1992 metų ekspedicijos metu toje pačioje vietovėje surinktu duomenų patvirtinimą radau V. Gramatnikovskio 1953 m. užrašuose „Gimdymo, mirties, Jurginių ir Joninių apeigos Liuboine, Dolna Prespose”, rašytuose seminariniams darbui dar jam būnant studentu. Ranakraštis saugomas MAHY archyve, prof. B. Rusičiaus fonde, K-XVIII, AE-205/1-16, p. 9.
3. Senosios slavų kultūros instituto Prilepe tyrinėjimai, atliki 1994 metais. Tyrinėjo: dr. T. Vražinovski, V. Karachodžki ir L. S. Risteski. Pateikėja Trajanka Risteska, gimusi 1922 m. Peštani k., gyvena Dunje k., Mariovo raj. IV kasetė, B pusė.
4. Ten pat, pateikėja Glamnoska Dosta, gimusi 1917 m. Polčišta k., Mariovo raj. IV kasetė, A pusė.
5. Ten pat, pateikėjas Kole Mirčeski, gimės 1915 m. Sapotnica k., gyvena Pribilci k., Demirchisarsko raj. VI kasetė, B pusė.
6. Ten pat, nežinomas pateikėjas, Žvan k., Demirchisarsko raj. V kasetė, B pusė.
7. Ten pat, pateikėja Stoina Koleska, gimusi 1905 m. Pusta Reka k., II kasetė, B pusė.
8. Ten pat, pateikėjas: Jordanka Petreska, gimusi 1920 m. Gorno Divjadiči k., ir Velianka Dinoska, gimusi 1921 m. tame pačiame kaime. VII kasetė, A pusė.
9. TI „Marko Sepenkov“ – Skopjė archyvas, K-1, Sąs. 2 – Mirties apeigos Prilepo rajone, Bitolsko Pole k.. Užrašė Marija Chadži-Pecova.
10. TI „Marko Sepenkov“ – Skopjė archyvas, „Gyvūnų, vestvių ir mirties apeigos, Plemlia k., Dramsko raj., Egejų Makedonija“, 1953 metai. Užrašė Josif Josifovski, K-1, Sąs. 16, p. 1.
11. Andreevski P. M. Pirej. – Skopjė: Naša kniga, 1986. – P. 82. Turėdamas asmeninį kontaktą su rašytoju, gavau patvirtinimą, kad autorius panaudojo savo senelės ir tetų iš Demir Chisaro pasakojimus apie tokio apeiginio ratelio šokimą, įmus masiškai mirti žmonėms.
12. Hrvatin R. O slovenskem ljudskem plesu // Slovenski etnograf. – Ljubljana, 1951, letnik III–IV, p. 277.
13. Ten pat. – P. 283.
14. Ten pat. – P. 284.
15. Kumer Z. Fekonja: Primer prevrštite mrliške pesmi v pripovedko // Slovenski etnograf. – Ljubljana, 1964, Letnik XVI–XVII, p. 116–117.

16. *Orel B.* Slovenski ljudski običaji // Narodopisje Slovencev. – Ljubljana, 1944, I. – P. 308.
17. *Lang M.* Samobor: Smrt // Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena. – Zagreb, 1913, XVIII-1, p. 129, 130.
18. *Jadras I.* Kastavština: Građa o narodnom životu i običaju u Kastavškom govoru // Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena: JAZU. – Zagreb, 1954, kn. 39. – P. 101.
19. *Stojković M.* Oposun, naoposun i trokratno naoposuno okretanje // Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena: JAZU. – Zagreb, 1929, XXVII-1. – P. 36, 38.
20. *Zečević S.* Srpske narodne igre: Poreklo i razvoj. – Beograd, 1983. – P. 95.
21. *Raičić J.* История различных славенскихъ народовъ. – Виена, 1794. – X, 3 d. – P. 265.
22. *Jeftić M.* Jadar: Smrt i sahrana // GEM / Jadar–Vukov zavičaj. – Beograd, 1964, XXVII, p. 438.
23. *Milošević M. J.* Neki običaji i praznoverice u selu Balakonu // GEM. – Beograd 1937, XXII, p. 204.
24. *Milosavljević S.* Srpski narodni običaji iz sreza Omoljskog // SEZb. – Beograd 1913, XIX, p. 251.
25. *Mijatović S.* Običaji u Resavi // GEM. – Beograd, be metu, III, p. 30–31.
26. *Zečević S.* Igre našeg posmrtnog rituala // Rad Kongresa SUFJ u Novom Vinodolskom. – Zagreb, 1964. – P. 378.
27. Stevan Mačaj. Crnorečki okrug, Glasnik Srpskog učenog Društva, Kn. 73. – Beograd, 1892. – P. 151, 158.
28. *Mijatović S.* Običaji u Resavi // GEM. – Beograd, 1929, III, p. 30.
29. *Prvanović S.* Lapot: Običaj ubajanja staraca // Timočki zapisi. – Zaječar, 1964. – P. 19.
30. *Petranović B.* Srpske narodne pesme III. – Beograd, 1969. – P. 403.
31. *Dopođa J.* Narodne igre u vezi sa smrću: Primjeri iz Bosne i Hercegovine // Rad XI Kongresa SUFJ u Novom Vinodolskom. – Zagreb, 1964. – P. 363.
32. *Jelavić V.* Doživljaji Francuza Poulet-a na putu kroz Dubrovnik I Bosnu (godine 1658) // GZM u Bosni i Hercegovini u Sarajevu. – Sarajevo, 1908, XX, d. 1, p. 57.
33. *Vidović D.* Pretstave kola stećima i njihovo značenje // GZM u Bosni i Hercegovini u Sarajevu: Arheologija. – Sarajevo, 1954, IX, p. 277, 278.
34. *Bratić T., Delić St.* Narodne igre sjela i zbara u Gornjoj Hercegovini // GZM u Bosni i Hercegovini u Sarajevu. – Sarajevo 1905, XVII, p. 56.
35. *Zečević S.I.* Ljeljenovo kolo // Narodno stvaralaštvo: Folklor. – Beograd, 1964, IX–X (januar – april), p. 702–710.
36. Ten pat. – P. 149, 150.
37. *Dopođa J.* Pregled glavnih tripova narodnih igara u Bosni i Hercegovini // GZM: Etnologija. – Sarajevo, 1980, XXXIV, p. 47, 48.
38. *Kajmaković R.* Običaji prilikom smrti kod Srba i Hrvata u Istočnoj Hercegovini // GZM u Bosni i Hercegovini u Sarajevu: Etnologija. – Sarajevo, 1968, XXIII, p. 12.
39. *Kajmaković R.* Narodni običaji stanovništva Drežnice // GZM u Bosni i Hercegovini u Sarajevu: Etnologija. – Sarajevo, 1982, XXXVII, p. 26.
40. *Bešlagić Š.* Stećci – kultura i umetnost. – Sarajevo, 1982. – P. 324.
J. Chalet. Bogumili i simbolika stećaka // Naše Starine. – Sarajevo, 1965, Nr. X, p. 87.
41. *Vidović D.* Predstave kola na stećima i njihovo značenje // GZM u Bosni i Hercegovini u Sarajevu: Arheologija. – Sarajevo, 1954, IX, p. 278.
42. Ten pat. – P. 278.
43. *Dopođa J.* Pregled glavnih tripova narodnih igara u Bosni i Hercegovini // GZM: Etnologija. – Sarajevo, 1980, XXXIV, p. 47.
44. *Dopođa J.* Narodne igre u vezi sa smrću: Primjeri iz Bosne i Hercegovine // Rad XI Kongresa SUFJ u Novom Vinodolskom. – Zagreb, 1964. – P. 361.
45. *Karađić Vuk St.* Život i običaji naroda srpskoga. – Beograd, 1957. – P. 146.
46. *Miljanov M.* Život i običaji Arbanasa // Srpski pisci. – Beograd, be metu. – P. 122.
47. *Petrović P. Ž.* Motivi na bosanski–hercegovačkim stećima: Po ispitivanju D-r Benca // Zbornik Matice Srpske. – Beograd, 1955, Nr. 101, p. 5–6.
48. Pagal Marijos Srnić, Herceg-Novi archyvo archyvarēs, duomenis, parteiktus prof. dr. Đurđicai Petrovićiu. Děkoju prof. dr. Đ. Petrovićiu už suteiktą medžiagą.
49. Duomenis man suteikė prof. dr. Đ. Petrovićius, pats gavęs iš dr. Vlado Šočiaus, Podgoricos universiteto profesoriaus.
50. *Lozanova G.* Особености на обредите при погребението на деца у южните славяни в края на XIX и началото на XX век // Българска етнография. – София, 1989, т. XIV, kn. 1. – P. 27.
51. *Kaufman H.* Някои общи черти между народната песен на българите и източните славяни. – София, 1982. – P. 11–14; *Mikov L.* Български велиденски обреден фолклор. – София, 1990. – P. 76, 95.
52. *Kaufman H., Kaufman D.* Погребални и други оплакивания в България. – София, 1988. – P. 237; *Kaufman D.* Погребални и поменни елементи във велиденските песни // Български фолклор. – София, 1982, t. VIII, kn. 2, p. 11–14.
53. *Marinov D.* Жива старина. – Руце. – 1882, kn. 3, d. 9. – P. 356–365.
54. *Moroz I.* Към въпроса на названието на празника Лазаруване // Български фолклор. – София, 1994, kn. 3. – P. 64.
55. *Kaufman H., Kaufman D.* Min. veik. – P. 241.
56. *Ilijeva A.* Народни танци од Средногорието. – София, 1978. – P. 14.
57. Етнография на България, том III: Духовна култура. – София, 1985. – P. 121.
58. *Oldenberg H.* Die Religion des Veda. – 1923. – P. 523.
59. *Magazinović M.* Istorija igre. – Beograd. – P. 523.
60. *Ardzimba B. G.* Ритуалы и мифы древней Анатолии. – Москва, 1982. – P. 75, 76.
61. Ten pat. – P. 15.
62. *Magazinović M.* Min veik. – P. 41–42.
63. *Zečević S.* Homerov ep i naše narodne igre // Harodno stvaralaštvo: Folklor. – Beograd, 1963, Nr. 7, p. 49.
64. *Tompson D. G.* Исследования по истории древнегреческого общества: Доисторический эгейский мир. – Москва, 1958. – P. 483, 487.
65. *Čajkanović V.* Mit i religija u Srbu: Izabrane studije. – Beograd, 1973. – P. 192.
66. *Fol A.* Слово и дела в Древна Тракия: Учебни четива. – София, 1993. – P. 58.
67. *Fol A.* Тракийский Дионис–Загреи, Кн. 1. – София, 1991. – P. 54.
68. *Велецкая Н.Н.* Языческая символика славянских архаических ритуалов. – Москва, 1978. – P. 146.
69. *Dorđević T.* Srpske narodne igre, IX. – Beograd, 1907. – P. 27, 31.
70. *Geshcor A.* Митология на славяните. – София, 1986. – P. 239.
71. *Rybakov B.A.* Язычество древней Руси. – Москва, 1987. – P. 115.
72. *Велецкая Н.Н.* Языческая символика славянских архаических ритуалов. – Москва, 1978. – P. 146.
73. *Gusev B.E.* От обряда к народному театру: Эволюция святочных игр в покойника // Фольклор и этнография: Обряды и обрядовый фольклор. – Ленинград, 1974. – P. 51.
74. *Zibrit Č.* Jak se kdy v Čehách tancovalo. – Praha, 1960. – P. 24, 25.
75. *Rosenfeld A. Z.* „Говорай ноз“ – древний погребальный обряд на Вандже (Таджикистанская ССР) и траурные рубои// Фольклор и этнография: Обряды и обрядовый фольклор. – Ленинград, 1974. – P. 254, 255.
76. *Magazinović M.* Istorija igre... – P. 21.
77. *Fol A.* Тракийский Дионис–Загреи. – P. 217.
78. *Durić V.* Postanak I razvoj narodnje književnosti. – Beograd, 1956. – P. 117, 118.
79. *Чаушидис H.* Митските слики на Југните Словени. – Скопје, 1994. – P. 141.
80. *Chevalier J., Gheerbrant A.* Riječnik simbola, mitovi, sni, običaji, ljkove, brojevi. – Zagreb, 1983. – P. 513.
81. *Гарнизов B.* Мъртвият и живите // Български фолклор. – Кн.2. – София, 1994. – P. 20–22.
82. *Meri D.* Čisto i opasno: Analiza pojmove prljavštine i tabua. – Beograd, 1993. – P. 137.

Mažosios Lietuvos paveldas saugomas

Dalia PAKALNIŠKIENĖ

Gruodžio 5 dienos rytas po daugybės tamsių dienų iš-auso giedras. Lyg ženklas, kad ši žemė pritaria jos žmonių darbams. I Klaipėdos universiteto Humanitarinių mokslų fakultetą rinkosi Lietuvos mokslininkai, klaipédiečiai, lietuvininkai. Čia vyko 15-oji tradicinė mokslinė konferencija „Lietuviai ir lietuvininkai. Etninė kultūra“, kasmet skiriama Tilžės aktui paminėti. Šiemet jau 85-osios metinės, minėtos ne tik Lietuvoje – Pagėgiuose, Šilutėje ir kitur, bet ir Čikagoje – su dūdū orkestrais, šaulių pulkais, pasak lietuvininkų bendrijos „Mažoji Lietuva“ seimelio pirmininkės Rūtos Mačiūnienės, kuri drauge su kunigu Dariumi Petkūnu lietuvininkų papročiu uždegė 1-ąjį advento žvakę ir sukalbėjo maldą: „...padék, Viešpatie, išlaikyti Mažosios Lietuvos paveldą“.

Klaipėdos universiteto rektorius prof. habil. dr. Vladas Žulkus pasveikino konferenciją, sakydamas, kad malonu matyti mokslininkus, užsiimančius Mažosios Lietuvos istorija, ir mažlietuvius. Rektoriaus, kaip ir konferencijos organizatoriu, manymu, Mažosios Lietuvos kultūros problemas – neišsemama tema, tad ir dar 15-ai konferencijų užteks dalykiškų kalbų. Šis pajūrio gabolas – ypatinga vieta, kurioje šiandien gyvena lietuvininkų ir jvairių kitų etnosų palikuonys.

Kasmet Mažosios Lietuvos fondas Kanadoje skiria premijas už mokslo darbus Mažosios Lietuvos tematika. Šiemet premijos įteiktos doktorantei Astai Balčiūnienei už darbą „Baltų deivių vardai“ ir magistrantei Sandrai Žydaitienei už tyrinėjimą „Priešdėliniai prūsų kalbos veiksmažodžiai“. Džiaugiamės jaunuju kolegių originaliais darbais ir sėkmė.

Konferencijoje perskaityta 17 pranešimų. Juos vienijo tema, bet tyrimų sritys ir problematika buvo labai įvairios. Konferencijos rengėjai to ir siekė, norėdami sutelkti Lietuvos mokslininkų pajėgas kompleksiniams vieno regiono tyrimams. Be to, jvairi tematika įdomesnė klausytojams, naudingesnė plačiam klaipédiečių būriui, jvairiausiai nušviečia Klaipėdos miesto ir krašto savitumą.

Vlado Žulkaus pranešimas „Lietuvininkų ištakos: XIII–XIV amžiai“ buvo skirtas demografinei situacijai pajūryje nuo seniausių laikų aptarti. Archeologiniai tyrimai rodo, jog III a. čia akivaizdūs demografiniai pokyčiai, greičiausiai susiję su migracija iš Skandinavijos. Persikėlę per jūrą gotai, herulai ir kt. traukė pietų kryptimi, III amžiuje pasiekė mūsų pajūrį, sukėlė sumaištį: sumažėjo vietinių žmonių – pasitrukė (dalies patraukė su šiaurės germanais į vadinamają Černiachovo kultūrą iki Juodosios jūros), padaugėjo kapinynų. V–VI a. tautų kraustymosi laikotarpiu Ne-

muno žemupy atsiranda nebaltiškų kapų – tikėtina, kad grįžo į Lietuvos teritoriją dalis vakarų baltų. Tai turėjo įtakos kuršių etnoso formavimuisi. Vėliau Ordino invazija į baltų žemes bei Lietuvos valstybės pastangos atgauti pajūrį lėmė naujas maišatis. Dabartinis Mažosios Lietuvos etnosas iš esmės yra susidare XV a. iš įvairios kilmės žmonių – vietinių gyventojų, kolonistų iš Lietuvos, didelės srovės atsklikelių iš Šiaurės Kuršo.

Prof. habil. dr. Audronė Kaukienė pranešime „Bendrieji lietuvių ir prūsų žodžiai“ atskleidė baltiškosios mitologijos ir kalbos sąsajas. Baltai buvo išlaikę senajį indoeuropietiškų dievo pavadinimą **deivas*, kurį prūsai dar vadintę ir vardu *Ukapirmas*, t. y. vyriausasis, svarbiausasis dievas. Kalbos ir ordino metraščių duomenys rodo Prūsijoje buvus Romuvą, religinį baltų centrą, kuriame gyvenęs Kristinas bei augęs šventasis ažuolas, kurį baltais turėję vadinti senuoju indoeuropietišku žodžiu **perk^uus*, rodos, buvusių vakarų baltų jotvingių kalboje. Dėl to ir vienas iš svarbiausių dievų vadinas Perkūn. Toliau prelegentė pristatė baltiškąją dangaus šeimą. Virš visų baltų žemų tekėjo ta pati *Saulė* – motina, taip liudija tautosaka (kitose tauose saulė – vyras). Josios vyras *Ménulis*, prūsų *menix*, pasak L. Rézost užrašyto dainos, „Saulužės atsiskyrė, Aušrinė pamylėjo“, už tai Perkūnas jį nubaudė. Lietuvių *aušrinė*, latvių tos pačios šaknies *ausma* ir prūsų *deinaina* susijusios su šviesa, kaip ir prūsiškosios *lauksnas* „žvaigždės“ (*„šviečiančiosios“).

Vilniaus universiteto magistrantas Romualdas J. Apanavičius pristatė naują etnonimo *galindai* etimologiją. Vieni iš pirmųjų istorijos šaltiniuose paminėtų baltų yra būtent *galindai*. K. Būga jų vardą siejo su *galu* – *galinai* gyventojai, jam pritaria V. Toporovas. P. Dini ši etnonimą sieja su vandenvardžiais, plg. *Galvys*, *gelmė*, *giluma* ir pan. Pranešėjas šias etimologijas kritikuoja ir pritaria V. P. Šmido (W. P. Schmid) hipotezei, jog *galindai* yra *galingieji*, pan. kaip keltų *galai*, ir siūlo sieti su veiksmažodine šaknimi **gel-* „gelti, durti“ → „žudyti“, tad *galindai*, jaunojo mokslininko manymu, turėję reikšti „karingieji, žudantys, galingieji“.

KU docentas Jurgis Mališauskas supažindino su Teodoro Šiono (Theodor Schön), vieno iš Rytpėsių valdininkų, to meto šviesuolio, gyvenimu, veikla, ekonominiu, socialiniu ir kultūriniu indėliu į Mažosios Lietuvos gyvenimą.

KU docentas Marijus Šidlauskas sulaukė didelio susidomėjimo savo prieštaringu pranešimu apie levos Simonaitytės įvaidžį – viena vertus, bléstantj, kita vertus, mitologinį. Pasak prelegento, L. Giros teiginys apie I. Simonaitytę

„Jums neabejotinai bus viena pirmųjų vietų lietuvių literatūroje“ mūsų laikais nebéra neabejotinas. Simonaitytės tipo klasikų neberekia Frankfurto mugei. Tad santykis su rašytoja liekās proginis, iš reikalo. Literatūrologas teigė, kad reikia kalbėti apie tokią Simonaitytę, kokią matai savoje. Paskutinė Mažosios Lietuvos liudininkė, įsimintinų romanų autorė, memuaristė, savo jégomis prasimūšusi atstumtoji ir kartu – primityvūs, schemiški kūrinėliai, išsilavinimo spragos, despotiški iopročiai, sovietinės privilegijos...

Lionė Lapinskiénė (Panevėžys) pranešimą skyrė Petru Bütėnui, aptardama jo darbus Lietuvoje ir išeivijoje apie Kristijoną Donelaitį.

KU profesorė Daiva Kšanienė aptarė Tilžės akto vienmečio Walterio Kristupo Banaičio muzikinę ir visuomeninę veiklą. Tai buvusi neeilinė meno ir kultūros asmenybė, apdomanota įvairiausiais talentais: kompozitorius, muzikos kritikas, žurnalistas, teisininkas, visuomenės veikėjas. Jis – vienas iš pirmųjų lietuviškosios kompozicinės mokyklos atstovų, lig tol Mažosios Lietuvos kompozicinei mokyklai atstovavoto vokiečiai. Rūpinosi įkurti Vilniaus valstybinę konservatoriją. Emigravęs į Vokietiją pasižventė lietuviybės darbui visose srityse, bet pirmumą teikė muzikai. Sukūrė daug vokalinių kūrinii – originalių ir harmonizuotų liaudies dainų, giesmių. Baigdama pranešimą, D. Kšanienė pasidalijo savo svajone – surengti W. K. Banaičio kūrinii koncertą.

Netikėtas ir įdomus buvo Šiaulių universiteto docento Ryčio Urniežiaus pranešimas apie klaipédietų kompozitorių Joną Domarką ir jo kūrinius pučiamujų orkestrams. Nuo prancūzų revoliucijos ir Napoleono laikų orkestrai buvę utilitarinės, vėliau pramoginės paskirties, lyg ir žemesnės kokybės kolektyvai. XX a. pradžioje jiems pradedama kurti akademinė muzika. Dabar pasaulyje pučiamujų orkestrai vertinami kaip ir kiti rimtosios muzikos kolektyvai, jiems daug dėmesio skiria muzikologai, tik Lietuvoje to dėmesio dar trūksta. Pranešėjo nuomone, Jono Domarko muzika – vienas ryškiausiu orkestro sublimavimo (išaukštimo, pakėlimo) atvejų. Kompozitorius parašė 6 maršus, gedulingą pjesę, 2 stambios formos kūrinius. Jiems būdingas humoras, pokštavimas, ritmų kaita. Pasak prelegento, muzikos rašymas iš karto orkestrui, nekuriant klavyro, yra tikrasis kūrimas orkestrui. Mažojoje Lietuvoje ir Klaipėdos krašte pučiamujų orkestrų tradicijos senos ir gyvos. Kompozitoriaus J. Domarko kūryba – gražus siekis demokratizuoti muziką (nepataikaujant „masiniam skoniui“).

Lietuvos muzikos akademijos daktarė Gaila Kirdienė pranešimą „Smuiko muzika: lietuvininkai ir žemaičiai“ pasidalijo su klausytojais pačios iš pateikėjų surinktais faktais apie muzikavimo tradicijas lietuvininkuose ir žemaičiuose, aptarė instrumentarijaus ir repertuaro skirtumus.

Gražina Kadžytė, Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto moksline bendradarbė, pateikė advento paraleles Mažojoje ir Rytų Lietuvoje. Pavyzdžiu, Mažojoje Lietuvoje būdavo pinamas advento vainikas, o Rytų – ant stalo statoma gelda su avižomis ir 4 žvakėmis. Klausytojus sudomino pranešėjos pristatyti advento ir Kalėdų burtai, paapročiai, šiek tiek skirtingi priešinguose Lietuvos kraštuose, bet vis dėlto – visur tos pačios sakralios prasmės ir kilmės.

Šilutės muziejaus darbuotoja Liuda Burzdžiuvienė supažindino su Hugo Šojaus etnografine kolekcija – jos giminu ir likimu. Garsusis Šilo karčemos dvarininkas Hugo Šoju, paskatintas Karaliaučiaus universiteto profesoriaus Becenbergerio, pradėjo rinkti etnografinius eksponatus. Surinktus daiktus iš pradžių siuntė į Karaliaučiaus ir įsručio muziejus, vėliau įkūrė savo – 1-ajį privatum etnografinį muziejų Klaipėdos krašte. Mirus H. Šojui, dalis unikalios kolekcijos buvo išgrobstyta ar išvežta be jokių sąrašų. Vis dėlto Šilutės etnografiniame muziejuje tebeturimi 565 jo eksponatai.

KU lektorė Elena Matulionienė kalbėjo apie svarbią Mažosios Lietuvos ir Klaipėdos krašto tautinio kostiumo detalę – delmonus bei jų atitikmenis Europos tautiniuose kostiumuose. Panašių yra daugelio šalių kostiumuose – Norvegijoje, Švedijoje, Suomijoje, iš dalies Austrijoje. Prelegentė taikliai pastebėjo, kad daugelis kultūros bruožų sieja tautas ne tik genetiniu, bet ir geografiniu pagrindu, rodos, yra pagrindas kalbėti apie Baltijos regiono specifiką. Beje, skandinavės ir dabar iškilmingomis progomis dėvi tautinius kostiumus. Čia laikomasi tautinio drabužio tradicijų, vadovaujama jų gamybai, pavyzdžiu, Norvegijoje yra liaudies kostiumų taryba.

Aktualus buvo KU docentės Dalios Kiseliūnaitės pranešimas apie Pajūrio regioninio parko vietovardžius, mat nuo Girilių iki Nemirsetos plečiasi senosios gyvenvietės, randasi naujų. Pranešėja suregistravo senuosius kaimų vardus ir mikrotponimus, aptarė jų kilmę, kirčiavimą, siūlė jais pavadinti naujujų gyvenviečių gatves ar pačias gyvenvietes. Ir paveldas būtų saugomas, ir gal neatsirastų tokį nesusipratimą kaip *Romai*.

KU docentas Jonas Bukantis aptarė Plikių leksikos ypatumus. Pateikė savitų, tik plikiškiams žinomų žodžių ir savaičių perdirbtų germanizmų, slavizmų.

KU profesorius Rimantas Sliužinskas analizavo V. Kalvaičio ir Ch. Barčo liaudies dainų rinkinių istorines ir tautosakines paraleles. V. Kalvaitis savo rinkinį skyrė Lietuvos žmonėms, Ch. Barčas – Vokietijai, Europai, abu gerbė Mažosios Lietuvos palikimą: jų išsaugoto palikimo dalis šiandien svarbi visiems, ir dainininkams, ir tyrėjams.

Daiva Šeškauskaitė, VDU daktarė, tyrinėjo gėlių vardus lietuvininkų ir lietuvių dainose, aptarė leksemos *rūta* kilmę, simbolines reikšmes, kitus jos pavadinimus. Pasak pranešėjos, *rūta* – ne tam tikra gėlė, o nuskinta šakelė apskritai.

KU docentas Rimantas Balsys svarstė, kas baltų tradicijoje laikytina deive. Remiantis istoriniu kontekstu ir deivių hierarchija folklore (deivė – dievų motina, stabas, ypatingi akmenys, visos moteriškos dievybės ir mitinės būtybės, laumės, demonai, dvasios), lyg ir nematyti kriterijų apibréžti deives ir jų funkcijas. Pranešėjas siūlo savus kriterijus:

veiklos sritis, vieta žmogaus gyvenime, funkcijų pobūdis, paplitimas, genetinis ryšys su baltiškaja ir indoeuropietiškaja mitologija.

Konferencijos klausytojai buvo ypatin-gi, kaip ir kasmet šioje konferencijoje, – smalsūs, daug išmanantys, diskutuojan-tys ir mylintys savo kraštą lietuvininkai iš Klaipėdos, Šilutės, Smalininkų, Pagėgių ir kitur. Būtent tokioje erdvėje geriausiai yra patikrinamos mokslininkų hipotezės ir kompetencija. Ne vienas prelegentas yra išgirdęs ir priekaištą: „Gerbiamasis, jūs šiandien buvote nepasiruošęs...“ Konfe-rencijos pabaigoje buvo inicijuotas nutarimas dėl Pajūrio regioninio parko vietovardžių išsaugojimo. Lietuvininkės vie-ningai nutarė susikurti naujus tautinius kostiumus ir juos dėvėti.

Besidomintiems Mažosios Lietuvos kultūra ir istorija primename, kad pranešimų pagrindu parengti straipsniai bus iš-spausdinti Klaipėdos universiteto mokslo žurnale „Tiltai“. Praėjusių dviejų konfe-rencijų leidinys „Lietuviai ir lietuvininkai. Etninė kultūra. II“ pasirodė pusvalandži prieš konferenciją (redaktoriai ir sudary-tojai prof. habil. dr. Stasys Vaitekūnas ir doc. dr. Rimantas Balsys, Klaipėdos uni-versitetas, 2003, 218 p.).

Baltų kalbotyros ir etnologijos katedra dėkoja visiems, rengusiems konferenciją: kolegom, nuo kurių priklausė konferen-cijos sklandumas, mokslininkams, skirian-tiems dėmesio šiam unikaliam kraštui, klausytojams – už dėmesj ir reiklumą, lie-tuvininkų bendrijai „Mažoji Lietuva“ ir seimelio pirmininkei Rūtai Mačiūnienei. Susitiksime kitąmet gruodžio 10 d.

CONFERENCES

The heritage of Lithuania
Minor has been maintained
Dalia PAKALNIŠKIENĖ

On December 5, 2003, the fif-teenth scientific conference „The Lithuanians and the Lietuvininkai. Eth-nic culture“ was held in the Humani-ties department at the University of Klaipėda, which was devoted to the 85th anniversary of the Tilžė act. In the article a brief review on the conference reports has been presented.

Monografija apie Lietuvos kalvarijų Kryžiaus kelius

Atkurtos nepriklausomybės metais atsirado galimybė tyrinėti kelių šimtų metų lietuvių religinio gyvenimo tradiciją turinčius kalvarijų Kryžiaus kelius. Vyresnės kartos asmenys dar gerai pamena, kad sovietmečiu ne tik kal-bėta, rašyta prieš šią liaudies religingumo raišką, bet ir kovota radikalais būdais, pasitelkiant milicijos ir KGB darbuotojus.

Aukštosiose mokyklose religingumo raišką dėstantis etnomuzikologas Alfonsas Motuzas 1997–2003 metais Lietuvos ir kitų kraštų moksliniuose leidiniuose šia tema paskelbė straipsnių ir studijų, o 2001 m. Vytauto Didžiojo universitete apgynė etnologijos habilituoto daktaro disertaciją, kurios dalį to paties universiteto leidykla išleido monografijos pavidalu.*

Leidinys susideda iš įvado, penkių skyrių, išvadų, santraukų anglų, vokiečių ir lenkų kalbomis ir asmenvardžių rodyklės. Pirmajame skyriuje ap-žvelgiamos kalvarijų Kryžiaus kelių įrengimo Europos kraštuose (Italijoje, Ispanijoje, Vokietijoje, Austrijoje, Belgijoje, Prancūzijoje, Lenkijoje, Vengrijoje) istorijos. Antrajame skyriuje išaiškinamos Lietuvoje 1610–1846 metais įkurtų septynių Kryžiaus kelių (Vilniaus bernardinų vienuolyne, Mosėdyje ir Vepriuose) istorijos. Jų steigėjais mūsų krašte buvo vienuoliai dominikonai, pranciškonai, Žemaičių bei Vilniaus vyskupai.

Kalvarijų Kryžiaus keliai į Lietuvą atėjo iš kitų Europos kraštų, nemaža įtakos turėjo Lenkijos religinė kultūra, tad ketvirtasis skyrius skirtas Lietuvos ir kitų tautų apeiginiams papročiams ir muzikai palyginti. Lietuvos kalvarijų Kryžiaus kelių maldyną sudaro 51 maldą bei giesmė. Jų tekstu daugiausia yra lenkiškos kilmės – 24, septynios – iš Italijos, 4 – iš Ispanijos, 3 – iš Jeru-zalės, 1 – iš Portugalijos, vietinės kilmės – 12. Melodijų lenkų kilmės yra 21, iš Bažnyčios liturgijos – 8, vietinės kilmės – 12. Šešiose vietinės kilmės gies-mėse skamba lietuvių liaudies dainų motyvai.

Rašydamas apie Žemaičių Kalvariją, autorius užbaigia faktu apie caro valdžios 1894 m. potvarkį, draudžiantį procesijas su giesmėmis miestelių ir kaimų gatvėse. Gaila, kad toliau nebuvu pastraipos apie sovietmečiu vadina-mujų Didžiosios Kalvarijos atlaidų persekocijimą.

Penkios kalvarijos įrengtos pagonių buvusiose šventvietėse, tad daroma išvada, kad Bažnyčia sugebėjo evangelizuoti senąjį kaimo kultūrą.

Išvadų paskutinis sakinyς skamba taip: „Lietuvos kalvarijų Kryžiaus keliai, jų apeiginiai papročiai bei muzika buvo ir šiandien tebéra katalikiškosios Europos šiaurės rytų religinės kultūros siena...“ Tačiau metę žvilgsnį į žemėlapį, šiaurės rytuose pamatysime Komiją, o rytų Pabaltijys su Skandi-navija priklauso šiaurės vakarų Europai.

Knyga iliustruota gaidomis, Kryžiaus kelių apvaikščiojimo scenomis, dviem nuotraukomis (pasigesčiau procesijų nuotraukų).

Baigiamoji išvada tokia: šia monografija, paremta gausia literatūra ir lau-ko tyrinėjimų medžiaga, autorius pateikė išsamias visų Lietuvos kalvarijų Kryžiaus kelių istorijas, išanalizavo apeiginius papročius, giedotas giesmes, melstas maldas.

Vacys MILIUS

*Alfonsas Motuzas. Lietuvos kalvarijų Kryžiaus kelių istorija, apeiginiai papročiai ir muzika. – Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2003. – 294 p.

BOOKS

The Way of the Cross of Lithuanian Calvaries

The article provides professor Vacys Milius' brief review of the monograph on the Way of the Cross of Lithuanian Calvaries by Alfonsas Motuzas.

Vardan Dainų švenčių Folkloro dienos pilnatvės...

Lietuvos liaudies kultūros centro pastogėje 2003-ujų spalio 10 d. Folkloro dienos aptarime išsakyty minčiu, ieškojimų, tiesų, pastebėjimų pakilioje puotoje (na, taip ir buvo) dalyvavo: Vida ŠATKAUSKIENĖ (LLKC direktoriaus pavaduotoja, Etninės kultūros skyriaus vedėja), Irena SELIUKAITĖ (Lietuvos kultūros ministerijos Profesionalaus ir mėgėjų meno skyriaus vyriausioji specialistė), Nijolė MARCINKEVICIENĖ (LLKC Papročių ir apeigų sektorius vadovė), Eglė PLIOPLIENĖ (Vilniaus etninės veiklos centro vedėja), Zita BANIULAITYTĖ (Palangos m. folkloro ansamblis „Mėguva“ vadovė), Nijolė SLIUŽINSKIENĖ (Klaipėdos etnokultūros centro direktorė), Arūnas LUNYS (LLKC Folkloro poskyrio vyriausasis specialistas), Loreta SUNGAILIENĖ (LLKC Folkloro poskyrio vyresnioji specialistė), Roma KRAUJALIENĖ (Lietuvos tautodailininkų sąjungos Vilniaus bendrijos pirmininkė), Valerija JANKŪNAITĖ (Klaipėdos etnokultūros centro vyriausioji specialistė), Laima PURLIENĖ (Lietuvos kariuomenės Vilniaus įgulos karininkų ramovės folkloro ansamblis „Vilnelė“ vadovė), Terėzė JURKUVIENĖ (LLKC Tautodailės poskyrio vadovė), Dalia VAICENAVIČIENĖ (Vilniaus konservatorijos dėstytoja), Veronika POVILIONIENĖ (LLKC Papročių ir apeigų sektorius vyriausioji specialistė), Inga KRIŠČIŪNIENĖ (LLKC Etninės kultūros informacijos poskyrio vadovė), Jūratė ŠEMETAITĖ (LLKC Folkloro poskyrio vadovė), Nida LUNGIENĖ (Rokiškio r. kultūros centro direktorė), Skirmantė VALIULYTĖ (etnomuzikologė), Dalia DEKSNIENĖ (Rokiškio r. kultūros centro vaikų folkloro ansamblis „Čirulis“ vadovė), Stanislovas KAVALIAUSKAS (Vilniaus etninės veiklos centro vyriausasis specialistas), Lina VILIENĖ (Panėvėžio kraštotoyros muziejaus Etninės kultūros skyriaus vyriausioji muziejininkė, folkloro ansambliai „Raskila“ ir „Lokauša“ vadovė), Gvidas VILYS (folkloro ansamblis „Triskart du“ vadovas, etnomuzikologas), Rita MACIJAUSKIENĖ (Telšių r. kultūros centro vaikų folkloro ansamblis „Čiučiuruks“ vadovė), Asta VANDYTĖ (Kauno tautinės kultūros centro direktorė). Šių žmonių tąkamt išsakytos įžvalgos, pastabos, sulasiotos Liudviko GIEDRAIČIO (Laikinojo Visų Šešelio), tikimės, bus jdomios, naudingos ir kitiems neabejingiems liaudies dainai, muzikai, šokiui, tautodailei, Dainų švenčių pilnatvei.

Folkloro dienos dalyvių paskirstymo regionais principas, „manome, geras“, bet neužtenka tik pasakyti – čia esą Žemaitija, t.y. žemaičių ansamblų plotas, čia Aukštaitija, Suvalkija, Dzūkija, nes žmonės pagal kostiumus jų neskrinia, o kitų „skiriamųjų ženklų“ – užrašų, vartų į atskiras teritorijas – nebubo: „igyvendinti nepavyko“. Be to, ir terminių programų scenos apipavidalinimas tebuvo „natūrali gamta... Skauda dėl to širdį“. Bent pamoka iš viso to tebus tokia: bičiuliškus ryšius su žmonėmis, žinoma, reikia vertinti, bet darbo, dalykinių reikalų, sutarčių srityje būtinės besąlyginis reikalumas. Kita: dalyviai vis priekaištauja, kad grupės Sereikiškių parke per arti viena nuo kitos, trukdo viena kitai. Tai sena nemalonė tiesa, bet gyvuojančio sumanymo (pasiskirstymo regionais) rėmuose to išvengti nepavyksta. Trečia: tolimes parko vietose koncertuoojantys kolektyvai lieka beveik be žiūrovų. Stengiamės, kad bent vis kiti būtų „toj uodegoj“... (V. Š.)

Sereikiškių parkas Folkloro dienai „su amatų rodymu, tautodaile, virtuve, akivaizdu, – per ankštas, ten tampa visko per tiršta.“ „Éjau klausinédama“, ką šventėje matė, patyrė žmonės, dažniausiai atsakymai buvo – nematė, nesusigaudė, nežinojo, kur ieškoti. Dauguma „užkliuvo“ už puodžių parko pradžioj – tuo ir baigėsi matyt amatai. Tik per televiziją vėliau sužinojo, kaip daug ko nematė. Priežas-

tis: nebuvo geros reklamos – kas, kur, kada... Amatams jau būtina kita erdvė: gal Misionierių vienuolyno pašlaitėje prie tvenkinio Timo gatvėje įrengus amatininkų miesteli? Dainų šventės dalyviai piktinosi karuselėmis, užskėtu siomis Sereikiškių parke prie LLKC didžiulį plotą. Tos karuselės ne tik Dainų šventei trukdė, jos trukdo ir kasdieniam normaliam darbui erdvėje, kur galėtų skleistis Vilniaus miesto etninė kultūra: jai šiuo atveju čia nuolat greita „antiveiksmas“ su nepaliaujama beveide muzika ir viskuo, kas ten vyksta... Virtuvės demonstravimas, koks jis buvo Folkloro dieną, vertintinas tik kaip „pastangų užuomazga“, geru sumanymu: truko pasirengimo, informacijos, o ypač – vietas. Kol to nėra, gal nebūtina amatų demonstravimą derinti būtinai prie regionų... (I. S.)

Bet tokiu atveju „žlugtų kompleksinio regionų pristatymo nuostata“. Taigi – būtina ieškoti naujų erdvii (V. Š.). Esamomis sąlygomis „amatų, virtuvės“ nesiekta itin sureikšminti, „užakcentuot“, nes reikia nuolat galvoti, kaip neužgožti, kas svarbiausia: juk tai vis dėlto Folkloro diena. Be to, susiduriama su labai sunkiai igyvendinamais techniškais dalykais. Pašokt, padainuot visi mielai važiuoja, o čia – reikia atsivežti savo krašto patiekalų, senesnių indų. „Tai labai sunkiai pasiekiami“. Tam reikia ne tik daug daugiau erdvės, bet ir grynai „fizinių pajégumų“ (N. M.)

2003 m. pasaulio lietuvių dainų šventės Folkloro diena. Ramūno Virkučio nuotrauka

I Etninės kultūros plėtros valstybinę programą „oficialiai įrašytas Kulinarinio paveldo fondas“, turim su juo bendraut (I. S.).

„Kulinarinio paveldo fondo „laimėjimai tuo tarpu tik fragmentiniai, atsitiktiniai“, ten néra „išplėtotos tradicinės virtuvės“, neturi dar tas fondas autoriteto. Visa tai apsunkina norimą bendravimą su juo (V. Š.).

Lengviau surengti visą festivalį nei „virtuvę“, nes dar néra tokiu renginių „įstatyminės bazės“, labai daug apribojimų įstatymais. Visuose renginiuose žmonės „ir užkanda“, tad kodėl gi bent tą dieną nepateikus ko iš nacionalinės virtuvės. Bet pabandyk, žmogau, pasirodyti, tarkim, su šviežia žuvimi – be šaldytuvo: tuoj prisistatys jvairios komisijos. Kad nereikėtų ir ateityje „eikvoti daugybės nervų“, būtina kažkaip pasirūpinti įstatymu pakoregavimu (N. S.).

O tautodailės mugėje akį vérē akivaizdūs „prasilenkmai“ su tradicinės tautodailės reiškiniais: kažkokios žvakės, turkiški šalikai, smėlio paveikslėliai. Mums tokie dalykai visiškai nereikalingi. Mažėja jų, bet dar daug. Problema tokia: kur komercija, ten žmogų suvaldyti tikrai labai

sudétinga. Laukia daug darbo šioj srity: ir parenkant mugėi vietą, ir apipavidalinant ją, pastatant pavésines, stogines, imituojančias gal regioninius pastatus. Išgyvendintinas ir toks reiškinys, kai turintys leidimą dalyvauti mugėje tau-todailininkai prie savęs priglaudžia gimines, draugus, neturinčius jokio ryšio su tradicine kultūra. Taip ir atsiranda tie „turkiški šalikai“ (V. Š.).

Klaipėdiškių folkloro festivalių patirtis tokia: su demonstruojančiais amatus pasirašoma sutartis: jie tai daro be mokesčių, tačiau turi teisę pardavinėti atrinktus gaminius. Kiekvienas amatinkinas kas rytą ir popiečiu patikrinamas, ar pardavinėja išties būtent tokias prekes, dėl kurių susitarata. Įstatymas, be abejo, draudžia viešoje vietoje be mokesčio pardavinėti, bet savivaldybė sutartimi leido to nepaisyti, tik griežtai su minėta salyga. „Juodas tai darbas – nuo ryto ligi vakaro tikrint, bet pavyko neblogai“ (V. J.).

Mums reikėtų vieną kartą „susitvarkyti su tuo kiču“ tautodailės mugėse. Folkloro dieną reikėtų visiškai netoleruoti netradicinių dailės dirbinių (L. P.).

Bet esama čia ir „prieštaravimo”: mugė – tai visiška laisvė ką pardavinėti, tad jei kažkas uždrausta – jau nebebus mugė (A. L.).

„Didelė bėda”: bent kiek geriau išmanantys tradicinę tautodailę tose mugėse „beveik nieko ir neranda”. Reikėtų iš princiopo keisti jų organizavimą, pradedant pirmiausia nuo griežtos tautodailininkų atrankos. Pardavinėjimo mokesčis turėtų būti tik „simbolinis: dėl prarastų keleto tūkstančių nenusprogtų Dainų švenčių biudžetas”. Meistrai galėtų pardavinėti ne vien savo gaminius, bet griežtai atrinktus – ir kitų meistrų (T. J.).

„Būtent tokia patirtis” matyta Lenkijoje: atrinkti ne pardavinėjantys meistrai, bet jų gaminiai. Stenduose meistrų nuotraukos ir ant kiekvieno gaminio pažymėta meistro pavardė (D. V.).

Be abejo, „atskirame taške” turėtų būti pristatomi daugelio meistrų autoriniai darbai, lyg visos dirbtuvės pagal griežtus meninius reikalavimus atrinkti dirbiniai. Kad tai igvendintum, reikia metodiškai metai iš metų „dirbtu su meistrais” – atrenkant darbus, konsultuojant. Taip dirbama su folkloro ansamblių kolektyvais (V. Š.).

Taip jau dirbama ir Latvijoje, ir Estijoje, tam ten yra tarybos, ekspertai – koreguojantys, patariantys... Juk gyvoji tradicija ir šioje srityje mirusi, tad reikia kryptingo reikalą išmanančiųjų darbo su tautodailininkais (T. J.).

Turi atsirasti tas „darbinis arklys”, kuris suktų visą tą reikala (J. Š.).

Gaila, kad nė „Tautodailės sajungos įtakos” regionai nejaučia (J. K.).

Ir etninės kultūros specialistai tą sritį daugelyje rajonų – „deja, taip pat aplieidę” (V. Š.).

Akivaizdu: prisiripo „persitvarkymo reikalus”, liaudies kultūros centruose turi atsirasti specialistų, atsakingai dirbančių šioje srityje. Reikalinga gal ir atskira taryba (gal prie LLKC), kuri kompetentingai galėtų vertinti, kas tikra, kas kičas, reglamentuoti prekybą tautodailės dirbiniais visoje Lietuvoje, nes iš rajonuose – katastrofiška tautodailės situacija (I. S.).

Akivaizdu: jau būtinės tautodailės dirbinių „vertinimo, atrinkimo, tautodailininkų pakvietimo į mugę ir kontrolės instrumentas” (T. J.).

Toks turi atsirasti „jau dabar” – ruošiantis būsimajai Dainų šventei, kitaip ir vėl užplūs kičas. Reikia patiemis „užsiauginti tikrajį tautodailininką”, pirmiausia gal atgaivinant regionines amatų dienas. Nes jau aišku: niekad neprikelsim tradicinės tautodailės, „jeigu dirbtinai neskatinsim” (I. S.).

„Tas akmuo jau turėtų pradėti riedėti”: visiems suinteresuotiesiems kuo greičiau būtina susirinkti į praktinį seminarą ir priimti konkrečius sprendimus (I. S.).

Apie tautinių drabužių kolekcijos pristatymą kitokios nuomonės, be susižavėjimo, – „beveik nebuvo”. Tolimesnis tikslas – moksliškai tą kolekciją aptarti ir nuspresti, kaip elgtis: gal siūlyti ją etalonine, organizuoti siuvimą (V. Š.).

Tai buvo neeilinis džiaugsmą teikęs renginys, atvėrės daug „atradimų”, bet ir – skaudulį, nes pamatėme, kaip daug pinigų iki šiol „išmesta” siuvių daugybę kostiumų, tarp kurių nemazai (jau akivaizdu) ir tokiai, kurie neatitinka tradicinių (N. L.).

Ypač „juodas skaudulys” – vaikų kostiumai... (I. K.)

Vaikų kostiumų reikalą sutvarkyti įmanoma – nusižiūrėjus, kaip tai daro „šauniejai norvegai”: jų švietimo įstaigos užsako tekstilės fabrikams išausti tam tikslui skirtų audinių ir pasiūti regioninius savitumus turinčių kostiumų. Tokiu atveju didelio variantų pasirinkimo nėra, tačiau pasiuviами nebrangūs, visiems prieinami visiškai „geri, normalūs kostiumėliai”. Toks vaikų folkloro ansamblių aprūpinimo apanga būdas neblogas, tačiau jei kurio ansamblio vaikai turėtų „labai pasiutusį” vadovą, pasišovusį pasirūpinti kostiumais, atitinkančiais visus regioninius savitumus, – tuo puičiau: padék jam, Dieve (T. J.).

„Labai labai reikia”, kad su tautinio kostumo kolekcija būtų supažindinti visi, kiekvienoje Lietuvos pašalėje (V. J.).

Būtina skieptyti pagarbą „psychologiskai nuvertintam” tautiniams kostiumui (N. M.).

Reikia, „kad kostiumas būtų pasiekiamas”, kad jo sukūrimu pasinaudotų visi. Nes neįmanoma, kad kiekvienas folkloro ansamblio vadovas, siūdindamas kostiumus, „nueitų mokslinio pažinimo, tyrinėjimo”, ir dargi – „vadybinį keilią“ (D. V.).

Normaliomis sąlygomis, be abejo, „taip neturėtų būti”. Išeitis – „gal dirbtuvės prie mūsų įstaigos”, gal kokia kita, tačiau jau dabar akivaizdu: „tikro, gero kostumo” pavyzdis turi būti prieinamas kiekvienam (V. Š.).

Folkloro dienos dvasia „visoje šventėje buvo gera”. Daug pagiriamųjų žodžių – vakarinio koncerto organizatoriams, režisieriams: gera buvo žiūrėti tą koncertą, gerai atispindi regionai: „vykės reikalus”. Slogiausią įspūdį paliko „tas mūsų apdovanojimas”: beteikiant medalius, imta siaubti stalus. „Tai tiesiog nemandagu. Gėda...“ (N. L.).

Tragiškiausia, kad šiuo atveju kalbame ne „apskritai apie bet ką, o apie vadovus!“ (A. L.).

Bet dėl pabaigos koncerto – visiems pagiriamasis žodis, „visi iš tiesų labai gražiai pasirodė“ (V. Š.).

Sereikiškių parko renginyje labiausiai užklivo minėtas informacijos stygius. Nebuvo ne tik „vizualios parko padalijimo informacijos“, bet ir paprasčiausią lapelių su tvarkaraščiu. Turėjo būti ir informacinis stendas (S. V.).

Buvo atvejų, kai folkloro ansamblių vaikai negalėjo atrasti net jiems paskirtų koncertuoti vietų, kiemelių – „jokių ženklų, jokių užrašų.“ Kai kurie vadovai nesuprato užduočių: atėjo koncertuoti, o turėjo telkti žiūrovus „i bendrą ratą“. Vaikų koncertas, matyt, buvo ir per daug ištemptas: nebeliko žiūrovų (D. D.).

Per vieną Folkloro dieną stinga laiko „pamatyti kitus kolektyvus, pajusti „bendrumo jausmą“ (L. P.).

Tik per dvi Folkloro dienas galima būtų išspręsti tą bendravimo problemą“ (I. S.)

Tai būtų „labai gerai“, nes kiekvieno folkloro ansamblio programa skirtinė, tad susipažinimas su jomis būtų ir tam tikras mokymasis, patirties sėmimasis, ko labai labai trūksta (L. P.).

Tuo tikslu gerai būtų bent „pačius regiono kolektyvus pamaišyti“, kad nekoncertuotų paeiliui keli to paties rajono, miesto ansambliai (N. L.).

2003 m. pasaulio lietuvių dainų šventės Folkloro diena.
Ramūno Virkučio nuotrauka

O gal ir tų kolektyvų Sereikiškių parke „pamažinus“, nes jau ir patys dalyviai ne visada palankūs vieni kitiems dėl minėtojo trukdymo. Be to, kai daug kolektyvų, „per sudėtinga, sunku susigaudyti, kas, kur“. Ir dar: siūlytina pagalvoti, ar „po krūmu“ koncertuojantis kolektyvas tikrai gerai jaučiasi (D. D.).

Pasiklausius tokį pastabą, galima išvada: „žiūrovų ir dalyvių norai dažnai būna visiškai priešingi“, nes žiūrovai norėtų, kad jiems atėjus, tarkim, „i Žemaitiją, visi žemaičiai ten sążiningai ir kiurksotų“... (T. J.).

„Ar šventė rengiama dalyviam, ar ji – žiūrovams!“ (G. V.)

„Bet, matyt, neįmanoma padaryti taip, kad visiems būtų gerai“ (V. P.).

Teminėms Folkloro dienos programoms reikėtų „kameriškesnės aplinkos“. Šventėje skambėjo daug tokios pasakojamosios tautosakos, tokią dainą, kurios tikrai „ne lauko“, joms „turėjo būti tam tikra aura, susikaupimas, o to nebuvo“. Programa, sumanymas puikūs, bet aplinka nejauki (S.K.).

„Nejaukiai scenoje jautési vyresnio amžiaus žmonės“, tikrai matėsi, kad jiems reikėtų – „po stogu, salėj, uždaros aplinkos“ (L. S.).

Gaila, Dainų šventėje „folkloras su ta viena diena“, vienės valdžios akimis, – vis „mažojo brolio teisėmis“, vis paskutinėje vietoje, jam nubyra tik tai, kas lieka nuo kitų, nes dėl tos vienos dienos esą nė autobusėlio neverta siust. Panevėžio valdžiai folkloro nereikia. Kaip ir Radviliškio rajonui: ten net garsusis Šeduvo ansamblis, kurio vadovė Emilia Brajinskienė, iki šiol neturi rūbų. „Per Panevėžio penkių šimtų metų dienas folkloro nebuvo“. Kur jis dingi! „Valdžios sluoksniuose“ apie Dainų šventę pasigirsta ir tokį gaidą: „juk šventė – Vilniuje, kas mums iš to!? Kodėl turim kolektyvus vežti, nakvyndinti, mokėti?“ Prasminga būtų rengti regionines Dainų šventes, nes senyvam kaimo žmogui dėl to „20 minučių“ koncertavimo važiuoti kažkur į Vilnių, „kiurksot“ po to visą dieną – dažnai atrodo ir neprasminka. Be to, tam jau ir sveikatos nėra (L. V.).

Regioninių švenčių judėjimas „būtų labai sveikintinas“. LLKC direktoriaus manymu, siektina, kad Lietuvos tūkstantmečio minėjimas 2009 metais prigytų visoje Lietuvoje, kad tą datą švestų tikrai „visa Lietuva“ (V. Š.).

Tam jau pradedama kurti ir „finansinių pamatai“ apskritys: ten ateis konkretūs pinigai, skirti būtent kultūrai (I. S.).

Vilniaus mieste rengiamos net kelios folkloro šventės – reikia labai gerai apmastyti, kaip padaryti, „kad jos nesupanašėtų“ (G. V.).

„Skamba skamba kankliai“ – gal galėtų akcentuoti „kameriškumą“, ypatingumą (J. Š.).

Te būtų tai šventė labiau profesionalams, te būtų ji su giliais, unikaliais dalykais, „be alaus, be trankumo“ (L. P.).

Geriau, kad tai būtų renginys – te ir „kamerinis, bet ne visai“, nes prie atviro renginio daug lengviau šliejasi „prekyba, rémėjai, reklama“, t.y. – pinigai, o tuo pačiu ir publiką (E. P.).

Nuolat lieka daugybė nežinomųjų, klausimų, į kuriuos vis reikia ieškoti atsakymo. Gal „folkloras“ Dainų šventėje

galėtų trukti „visas dienas, išskyrus Dainų, gal visą programą išdėstyti pavakariais? Ką tuo išloštume? O gal – tik išskystume: gal užtektų – tik penktadienio? O gal prasminga būtų ir folklorui – „repetuot gi!“ (V. Š.).

Tai gali būti ir „visai natūralu.“ Juk yra penki regionai, tad bent penkias dainas galima būtų ta proga „visiems bendrai“ išmokti. Smagu, kai vieną dainą „šitokia galybė žmonių dainuoja!“ Reikia tik paprastesnes dainas pasirinkti (L. P.).

„Labai gera dainų klubo idėja“, ir jos tikrai negalima pamiršti... Daug būta geranoriškumo šioje šventėje, daug pasidžiaugimo, „kad esame lietuviai, kad esame – tauta. Gal pirmą kartą nuo Sąjūdžio laikų vėl pajutau darną žmonių dvasioje ir pačiame mieste.“ Tautinė kultūra „davė toną visai Dainų šventei“ – tai didžiausia mūsų sėkmė ir laimė (V. P.).

„TV antenoje“ skelbta, kad Lietuvos televizijos laidų reitingų sąraše – „Folkloro diena buvo pirmoje vietoje“. Tai galbūt liudija – atbundam. Tačiau eisenos rengėjams teko „kone iki infarkto“ įrodinėti, kad folkloro ansambliai ten reikalingi. Bet „tautiniam kostiumui“ eisenoję vis tiek buvo „labai maža vietas...“ (S. K.).

Daugiau reikėtų reikalauti iš eisenos dalyvių, kad būtų „gerai pasiruošę jai, nes eisena – labai svarbu“ (L. P.).

Svarbus ir „Gedimino kalnas – aukščiausias sostinės ir valstybingumo taškas“ (E. P.).

Folkloro dienos renginy Gedimino kalnas – bent vienintelė vieta „patiemis sau, dalyvių „natūraliam pabuvimui.“ Tai labai gerai, labai prasminga, nes siektina ir „žanro išgryzinimo, pasižiūréjimo vieni į kitus, subtilaus požiūrio į tautosaką. Mums tik nepavyksta tinkamai pagerbti, parodyti senus žmones. O ir to siektina (J. Š.).

Vis trūksta „viešo kalbėjimo“ apie savo reikalus. Šnekam tik uždarame rate, o norėtusi viešo savęs teigimo – per spaudą, televiziją (I. S.).

Linkiu, kad būtų taip: ir dar viena Dainų šventė, ir dar viena... ir dar viena daina... Te „taip ir bus“ (V. Š.).

ETHNIC REALITIES

On the behalf of the completeness of Song Celebrations

Liudvikas GIEDRAITIS

The article provides a discussion on the Folklore Day (Song celebration „Mes“ (We)) at the Lithuanian Folk Culture Centre, 10 October 2003. Members of the discussion included the organizers of the celebration, ethnomusicologists, professionals on ethnic culture and leaders of folklore ensembles from different Lithuanian regions. The implications of the debate including the achievements and shortcomings of the celebrations were put down by Liudvikas Giedraitis, who emphasized the debate's issues on organizational and informational faults, yet the celebration made everybody happy and very proud of his own nation.

Balys Buračas – gimtinės fotografas

Aleksandras ŠIDLIAUSKAS

Balys Buračas – šiaulėniškių gentainis. Gimės Sidariuose, netoli Šiaulėnų miestelio; ten įgijo pirmuosius tautodailės įgūdžius, pajautė gimtojo kaimo aplinką – jo papročius, šventes ir apeigas. Ten jis labai anksti suvokė vyresniojo brolio Broniaus (g. 1888 m.) meninę gyvenimo sampratą ir etninės kultūros potroškį. Būsimasis kraštotyrininkas, muziejininkas, etnografas ir fotografas ankstyvoje vaikystėje pajuto pirmuosius dievdirbystės pomėgius. Bégo laikas – augta, mokytaisi, mokytojauta, iškeliauta po Lietuvą, bendradarbiauta spaudoje...

Fotoaparatas ir užrašų knygelė tapo neatskiriamu šių kelionių dalimi. Ir prasidejo grandiozinė (nereikia bijoti ši žodži ištarti!) etninio paveldo fiksavimo veikla, tėsusis iki pat gyvenimo pabaigos. Tai buvo įvairi ir panoramiska gimtojo krašto pažinimo odisėja, laisvas, niekieno neveržomas kūrybinis darbas, nepaprastai unikalus ir tais laikais itin retas dalykas. Tokių užmojų niekieno daugiau neturėta.

Sunku būtų suminėti visus vienkiemius, kaimus ir miestelius, kur žymaus fotografo kraštotyrininko pabuvota, paviešėta, pasidaruota. Didieji keliauninkai Matas Šalčius ir Antanas Poška ilgokai blaškėsi po pasauly, o Balys Buračas visą gyvenimą paaukojo savosios tautos kultūros paveldo fiksuoetei. Padarytas milžiniškas darbas; išliko apie 11 000 fotonegatyvų, užrašyta per 3500 liaudies dainų, sudaryta 3600 margučių kolekcija, parašyta daugiau nei 600 straipsnių laikraščiams ir žurnalams. 1937 m. Paryžiuje, pasaulinėje parodoje už etnokultūrinės tematikos nuotraukas fotografas apdovanotas aukso medaliu. Kone visą gyvenimą (1929–1941 ir 1957–1965 m.) keliauta po Lietuvą, domėtasi mažaja liaudies architektūra, dailės dirbiniais, papročiais, šokių ir žaidimų scenomis, dievdirbiais, pasakotojais, muzikantais, dainininkais, piliakalniais ir kt. Išgyventa 75 metų (1897–1972). Sovietiniai laikai apie Balį Buračą rašyta itin mažai, dažnai nepaminint jo pavardės, nors nuotraukomis buvo pailiustruotas ne vienas kraštotoiros ar istorinis leidinys.

Tačiau norisi nuodugniau susipažinti su tomis Balio Buračo nuotraukomis, kurios įvairiais metais darytos gimtajame Šiaulėnų (Radviliškio r.) valsčiuje. Iš karto nustebina

ju gausa. Dalis jų buvo paskelbta to meto periodinėje spaudoje, bet dauguma pasiliko negatyvuose, celuloidinėse juostelėse ir stiklo plokštelių. Kai kas prieš keletą metų buvo išspausdinta autorinėje Balio Buračo knygoje „Kryždirbystė Lietuvoje“ (sudarytojai akademikas Antanas Buračas ir istorikas Antanas Stravinskas). Tad tegul prakalba visažinė statistika. Iš 10 622 negatyvų, esančių Kauno Vytauto Didžiojo

Balys Buračas. Kluonas javams su jauja džiovinimui. Nr. 1557. Mantviliškių kaime („Šiaulėniškio senelio“ tėviškėje), Šiaulėnų valsčiuje, Šiaulių apskrityje.

Balys Buračas. Pirkia malūnininko Čepo. Dirbo Svirskis. Nr. 785. Liepiškių km., Šiaulėnų vls., Šiaulių apsk.

ŽMONĖS PASAKOJA

karo muziejuje ir kitur, net 564 nuotraukos yra padarytos Šiaulėnų valsčiuje. Tai 5,3 proc. visų išlikusių negatyvų. (Tenka skaitytojui priminti, kad per Antrajį pasaulinį karą beveik trečdalį Balio Buračo negatyvų prarūvo.) Nepaprastu kruopštumu pasižymėjo šis kultūros žmogus. Gyvenimo pabaigoje jis

Balys Buračas. Rugiapjūtės pabaigtuviu vainikas. Nr. 2512. Liepiškių km., Šiaulėnų vls., Šiaulių aps. 1920 m.

Balys Buračas. Vaikų sūpuoklės ant statinės. Nr. 3938. Milžinkapių vnkm., Šiaulėnų vls., Šiaulių apskr. 1928 m.

Balys Buračas. Danutis Buračas pina. Nr. 3579. Šiaulėnai.

sudarė visų išlikusių negatyvų sąrašą – kartoteką, kurioje pažymėta: pavadinimas, vieta, negatyvo dydis, smulkus objekto aprašas. Šios kartotekos atspaudus turi Lietuvos nacionalinis muziejus. Jais vadovautas rengiant šį straipsnį.

Balys Buračas fotografavo Šiaulėnų miestelį, 7 aplinkinius vienkiemius ir 23 kaimus. Daugiausia nuotraukų padaryta gimtajame Sidarių kaime, Liepiškiuose, Acokave, Nirtaičiuose, Kunigžkiuose, Kudinuose, Gražiškiuose, Daujočiuose, Pramonėliuose, Šiaulaičiuose. Dar ir dar kartą stebina garsiojo krašto tyrinėtojo kruopštumas. Prie kai kurių negatyvų yra ir platesni fotografuoto objekto komentarai ar priedai: istorija, žmonių pasakojimas, biografiniai duomenys, vietovės apibūdinimas, padavimai, prisiminimų detalės, ryškesni pastebėjimai ir kt. Tai nejkainojama medžiaga šių dienų etnografinėms studijoms, kraštotyros monografijoms, kaimų gyvenimo istorijoms, vietovių aprašams pailiustruoti. Iltin sužavii autorius prierašų detalumas, kruopštį rašysena ir atidumas. Pastebėtina, kad kai kuriuos objektus, ypač piliakalnius, gamtovaizdžius, žymesnius liaudies drožybos kūrinius, sodybas, kiaušinių marginojas, dievdirbius, dainininkes Balys Buračas fotografavo po kelis kartus, ne gailėdamas tuo metu palyginti brangios fotojuostelės ar kitokio negatyvo. Tokie objektais buvo fotograuojami iš skirtingu žiūros taškų, vis norėta atskleisti

jvairesnę fiksuojamą žmogaus nuotaiką ar vidinę būseną. Prie kai kurių negatyvų nurodyti fotografavimo metai. Ilgas sąrašas nusitiestų, jeigu reikėtų išvardyti ir aprašyti visas 564 gimtinės nuotraukas. Reiklusis etnografas fotografavo nuo ankstyvo pavasario iki pat vėlūsto rudenės. Žiemos vaizdų labai reta, nes žiemomis tais laikais keliauti buvo žymiai sunkiau. Kaip žinia, daugiausia jo važinėta dviračiu. Žiemomis jis tvarkė archyvą, bendravo su muziejais, periodiniais leidiniais, kaupė fotomedžiagas ateinančiam sezonui. Ankstus pavasaris ir vėlei pakviesdavo kelionėms. Fotografas prie 3700 negatyvo pateikia ilgoką prierašą. Jo užrašyta: „Liaudies meno rinkėjo Buračo Balio vienas kambario kampelis ir dalis rinkinių. Šiaulių mieste, Pagyžių gatvėje. Kambarijoje prie rinkinių ir pats rinkėjas“. Toliau Balys Buračas pasakoja apie savo gyvenimą.

„B. Buračas, s. Prano, gim. 1897–01–05 s.st. Sidarių k. Šiaulėnų vls., Šiaulių aps. Lietuviško rašto skaitymo – rašymo išmokėjės namų mokykloje, nes rusų valdžios įsakymu lietuviškos mokyklos tuomet buvo uždraustos. Nuo 1905 m. pradėjau dirbinių įvairius meniškai išpjaustinėtus medžio dirbinius, spaustelius riešutams, dėžutes smulkmenoms, lazdeles, valgiamus šakutes, šaukštus, plunksnakočius, rémelius ir kitus įvairius ornamentus ir figūrėles išpjaustytiems medžio dirbiniams. Vienus dirbdavau sau, kitus statymui į dailės parodas Vilniuje ir šiaip pardavimui vienos gyventojams. Dirbdavau daugiausia gyvulius ganydamas, ilgais žiemos vakarais, o dažnai ir šventadieniais niekam nematant. Paaugės į berną, dirbdavau ardaamas, akėdamas lauke, daugiausia tai pasiganydamas arklius, prisėdės ant plūgo ar akėcių ir pietų pertraukų metu vietoj galimos valandėlės pamiegoti. Medžio dirbinius gaminti išmokau iš savo tėvo, kuris buvo geras meninių dirbinių stalius, dirbo pagražintus medžio dirbinius ne tik smulkius, bet ir stambiuosius, kaip meniškus kryžius, koplytėles, roges išeigines, kurias jis išpjaustydavo ornamentais. Menines lazdas išmokau dirbtu nuo savo vyr. brolio Bronio. Įvairius medžio dailės dirbinius dirbau visą savo gyvenimą. Visą, ką tik iš medžio dirbu, pagražinu lietuviška ornamentika. Mano įvairių dailės dirbinių yra šešten išlikę ir iki šių dienų. Dalis mano medžio dirbinių yra patekusiu į Kauno dailės muziejų. Yra ir kituose mūsų krašto muziejuose, taip pat yra mano dailės dirbinių ir pas privačius asmenis. Aš visą savo gyvenimą, pradedant nuo 1918 m., pradėjau rinkti lietuvių liaudies meną Kauno m. muziejam ir Vilniaus m. muziejui. Vėliau rinkau lietuvių liaudies meną ir kitiems mūsų krašto muziejams. Fotografuodamas ir rinkdamas lietuvių liaudies meną esu apkeliaves visą Lietuvą iki smulkių gyven. vietovių. Néra tokio miesto, miestelio ir bažnytkm., kurio neaplankiau".

Balys Buračas fotografavo gimtojo valsčiaus papročius ir apeigas, kasdienius buities darbus, tautodailės dirbinius, kryžius ir mažosios architektūros paminklus, tévą Praną Buračą, brolio Broniaus Buračo dailės darbus, mėgo jamžinti sodybas, pavienius pastatus ir jų ornamentuotas detales, stalių gaminių pavyzdžius, verpėjas ir audėjas, kryžių statymo sueigas, mezinius ir audinius, gandalizdžius, Šiaulėnų kapines ir bažnyčią, sinagogą ir įvairias šventadienų situacijas. Rodosi, sunku būtų išvardyti tai, ko Balys Buračas nefotografavo.

Bevaikšiodamas po Liepiškių kaimą, jis jamžina naują kryžių, malūnininko Čepo pirkią, pabaigtuvį vainiką ant bai-giamos statyti gryčios. Fotografas grožisi liepiškėnų rugiapijū-

Balys Buračas. Nirtaičių kaimo kapeliai. Nr. 740. Šiaulėnų vls. 1923 m.

Balys Buračas. Kryžiaus statymo iškilmės Acokavų – Liepiškių k. lauko ribose. Nr. 4055. 1937 m.

tės pabaigtuvėmis, drožinėta kultuve, riešutų spaustuku, beržine birbynėle, raštuota lovatiese, dekoruota medine dėžute, dekoruotais kiemo varteliais, vaikų sūpuoklėmis, archeologiniais radiniais, Velykų margučiais. Nepraeinama abejingai pro rugių pjobos talkininkus, bulvių skutėjas virtuvėje, piemenėlę laukuse, avių ganytoją, mergelę, pinančią gėlių vainikėlį, rugių vežėjus, šieno grébėjas ir šienakrovius, mėšlavėžininkus, kaimo šokėjas, linksmai lumzdelininką, žaisliukų molinukų lipdytoją. Tai visavertis (nors kartais kiek, matyt, ir valdingai parežisuotas) kaimo gyvenimas, įvairus ir nepakartoja-mas, unikalus savitumu ir išsaugotomis tradicijomis. Kokia paslaptinga ir gyvybinga prieškarinio kaimo bendruomenė!

Netgi šio vieno Liepiškių kaimo gyvensenos panorama – didingas ir labai nuoširdus paveikslas. Fotograuota tarytum pamėnesiui, žiūrint, kas ir kada tuomet šiame kaime nutikdavo. O lankydamas gimtinėje, per vieną kitą dieną su nuolačiu

Balys Buračas. Nr. 492.
Spičių km., Šiaulėnų vls.,
Šiaulių ap.

Balys Buračas. Nr. 25.
Gražvidų km., Šiaulėnų
vls., Šiaulių ap. Statyt[as]
1925 m. 1930 m.

Balys Buračas. Nr. 250.
Liepiškių kaime, Šiaulėnų vlsč.,
Šiaulių apskr.

Balys Buračas. Ugniagesys.
Šv. Florijonas. Nr. 3512. Dirbo
dievdirbys Bronius Buračas,
Prano 1905 m., itaisytoje
koplytėlėje ąžuole valstiečio
Radvilo, Repšių km., Šiaulėnų
vls., Šiaulių apskr.

kelionės palydovu dviračiu apriedėdavo gretimus kaimus, vienkiemius ar kaimynijas. Visa tiksliai užrašyta ir pafiksuta. Pastabumui, atrodo, nėra nei pradžios, nei pabaigos. Kai kurie senieji liepiškėnai dar iki šių dienų mena aną guvų, liesą, žvitriaakį vyriškį, puikiai pažinusi ir supratusi patriarchalinio kaimo dvasios įvairą. Jis rašo tarytum gimtinės ir savo dvasios „dienoraštį“, audžia tikslią kaimo drobulę, raibą spalvomis ir atspalviais. Nesvarbu, kad nuotraukos tiktais juodos baltos, o ne spalvotos. Balys Buračas jamžino ir savo tėvą, iš medinio dubenėlio bevalgantį sriubą, ir brolio Broniaus dirbinius.

„Brolis gimė 1888–09–06. Broniaus tėvas Pranas nors turėjo ūkelį, bet užsiimdavo nuolatos staliaus – dailidės amatu, dirbo stogastulpis ir koplytstulpis, medinius kryžius. Pirmojo pasaulinio karo metais Br. Buračas daugiausia gyveno Panevėžio apskr. apylinkėse, kaip, pavyzdžiu, Kupiškio, Šeduvos, Rozalimo, Radviliškio, Šiaulių. Minėtose apylinkėse visur paliko padirbęs daug gražių ir meniškai išpjaustyti dirbinių, ypač įdomių lazdu, kultuvii, verpsčių, šaukštų, spaustelių ir kitų dirbinių. Įvairiose krašto

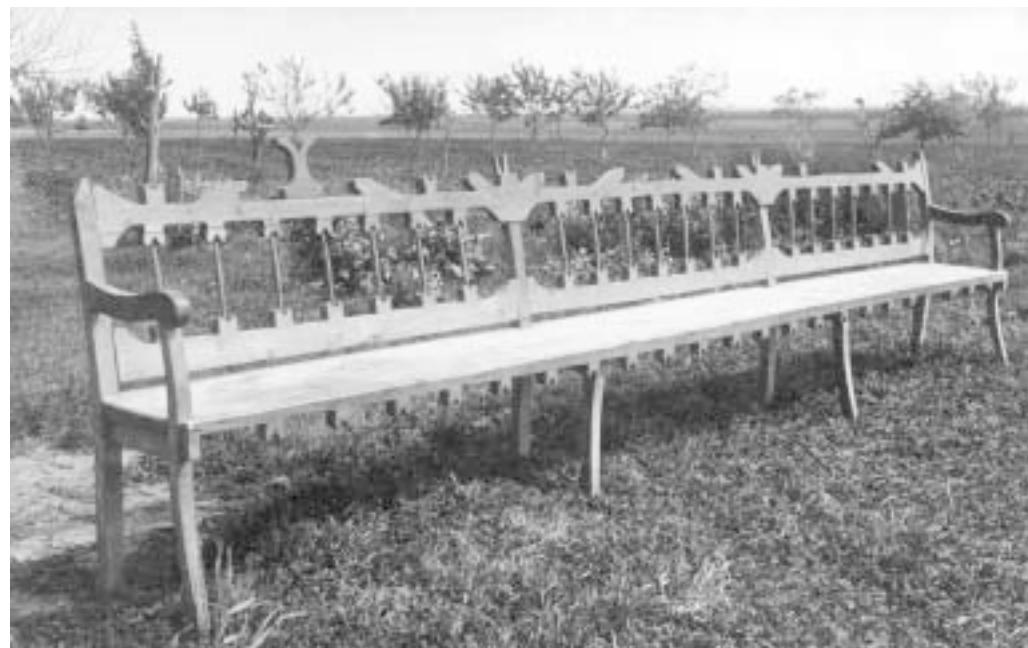
vietose B. Buračo padarytųjų dailės dirbinių dauguma yra žuvusi, bet dalis yra išlikusi iki šių dienų. Šiek tiek jo dirbinių teko aptikti Kupiškio apylinkėse dar ir po II-ojo pasaulinio karo... Dar daugiau yra išlikusių Br. Buračo dailės dirbinių Šiaulėnų vls. apylinkės kaimuose. Pasitaiko šios apylinkės kaimuose rasti Br. Buračo medžio skulptūrelį, kurios prisiminimui dažniausiai laikomos giliai paslėptos skryniose. Jo dailės dirbinių nemažai yra Kauno mieste ir privačių asmenų rinkiniuose... Laike I-ojo pasaulinio karo vokiečiai paėmė iš

Balys Buračas.
Papuoštas gryčios langas.
Nr. 932, Liepiškių k.,
Šiaulėnų vlsč.

Balys Buračas. Nr. 1292.
Liepiškių kaime,
Šiaulėnų valsčiuje.

Balys Buračas.
Suolas. Nr. 2829.
Antano Rymo, Bloškių
vienkiemis, Šiaulėnų
vlsč., Šiaulių ap.

Balys Buračas. Nr. 2601.
Onos Valytės–Brajinskienės
[pirkioje]. Acokavų kaimė,
Šiaulėnų vlsč., Šiaulių ap.

Balys Buračas. Pirštinė. Nr. 3386. Mezgė
E. Bajoraitė. Liepiškių km., Šiaulėnų vlsč.

Balys Buračas. Šakutė. Nr. 3042.
Dirbo Bronius Buračas. Sidarių km.,
Šiaulėnų vlsč., Šiaulių ap.

Br. Buračo daugybę jo dailės dirbinių: lazdų, spaustelių, cigarečių dėžučių, išvežė į Vokietiją ir nebegrąžino. Br. Buračas savo surastu būdu lipdydavo mažas, nuo 50 cm iki 1 m didumo cementines skulptūras ne formose, o lipdyte kaip iš molio. Lipdytines skulptūras ištaisydavo, apdailindamas ir nušlifuodamas aštriu akmeniu. Viena tokia jo darbo angeluko skulptūra (1 m aukščio) stovi Šiaulėnų miestelio kapinėse. Kitos jo darbo cementinės statulėlės stovis koplytėlėse".

Pats Balys Buračas, būdamas ryškios meninės prigimties, nepaprastai gerai suvokė estetinę sodiečio buities prasmę, aplinkos grožį, sodybos gražmenas ir kaimiečio dorą. Balys Buračas nufotografavo dainininkę M. Jančiūnienę (90 m. amžiaus) iš Piktonių kaimo. Tai padaryta 1923 m. Dainininkės Buračienės (86 m. amžiaus) nuotraukoje matyti, kad jos galva papuošta čipkeliu, kurį ji dažnai užsidėdavo. Iš jos etnografas užrašė 20 dainų ir nemaža pasakojimų apie senovės laikus. 1925 m. nufotografuota acokaviškė dainininkė Mockutė, jauna, graži mergaitė. To paties kaimo dainorė Ona Valytė–Brajinskienė nufotografuota 1930 m., ji mokojo per 100 dainų. „Užrašiau apie 40 dainų“. Danutis Buračas iš Milžinkapių vienkiemio grojo įvairias melodijas, daugiausia šokių. Muzikuoti išmoko iš kitų lumzdelininkų. Kitoje nuotraukoje Danutis pavadintas gražiu lumzdžiuotojo vardu.

Kas gi nežino Nirtaičių kaimo kapinaičių ir garsaus akmenoriaus Juozo Gedmino. Balys Buračas jamžino antkapinį kapinaičių akmens paminklą. „Šiuose senkapiuose visi savotiškai originalūs akmens taštyti paminklai to paties meistro, kuris buvo plačiai žinomas ir už respublikos ribų. J. Gedminas visą savo amžių dirbo šiemis kapeliams įvairius puošmenis, kurių dabar jau tik maža dalis belikusi yra“.

Daug legendiškų pasakojimų sklinda apie tai, kaip Balys Buračas fotograuodavo piliakalnius. Kaip ir dievdirbystė, piliakalniai buvo jo itin mėgsta tyrimų sritis. Fotografas ilgiausiai galėdavo laukti saulės, kad vaizdžiau išryškėtų piliakalnio siluetas, ilgai lükuriuodavo kamuolinių vasaros debesų, kad nuotrauka įgautų meninę vertę, kad netuščiautų nuotraukos fonas. (Tenka prisiminti 1956 m., kai buvo išspausdintas Lietuvos piliakalnių atvirukų ap-

lankas. Jame buvo įdėta šešiolika Balio Buračo nuotraukų, tačiau leidėjai nedrįso parašyti autoriaus pavardę, lyg Balys Buračas būtų buvęs koks prasikaltėlis. Žinia, autorius dar buvo gyvas.) Vienam šitokiam objektui fotografas nepagailėdavo keleto kadru, piliakalnį fotografuodavo iš įvairių pusų, iš skirtingo atstumo. Prie 5462 nuotraukos yra šitoks prierašas:

Balys Buračas. Užgavėnių kaukė. Nr. 7478.
Dirbo dievdirbys Petrikas. Kunigiškių k.

Balys Buračas. Nr. 868. Milžinkapių vnkm.,
Sidarių km., Šiaulėnų vlsč. 1925 m.

„Tarp daugelio kitų paprastų kalnelių, tarp Pamiškalnių ir Kudinų kaimų yra trys istorinės reikšmės piliakalniai, tai Šiaulės kalnas – piliakalnis, Varpnyčios kalnas ir Kartuvių kalnas. Kudinų kaime, ties Šiaulės kalnu, gyvena 70 metų amžiaus Jurgauskaitė. Ji pasakojo, kad maža būdama girdėjusi senelius pasakojant apie Šiaulės piliakalnį, Varpnyčios ir Kartuvių kalnus padavimus; būk tai prieš šimtmecius ant šių kalnelių stovėjęs Saulės miestas, buvusi pilis, kurioje gyvenęs galingas milžinas. Ant mažesniojo kalno, dabar vadinamo Varpnyčios kalnu, stovėjusi pagonių bažnyčia. Greta esančiame Kartuvių kalne būdavę nusikaltėliai baudžiami. Baudžiavų laikais ant Kartuvių kalno buvusi didžiulė pušis, ant kurios ponai kardavę nusikaltėlius baudžiauninkus už maištus prieš ponus. Čia bausdavę už raganavimais nusikaltusias raganas. Kasinėdavę ši kalną, rasdavę žmonių kaulų”. Ir iki šiolei šiose vietovėse dar gyvas pasakojimas (1995 m. kraštotores ekspedicijos duomenys), kad ties Šiaulės kalnu vykės garsusis Saulės mūšis. Istorikams, matyti, dar teks išspresti šią mislę.

Nepraeita ir pro Šiaulėnų kirpyklą muziejų (5529 ne-gatyvas). „Kirpyklos savininkas K. Stravinskas, kuris mėges rinkti jvairenýbes. Kirpyklos patalpose buvo išstatyti šie rinkiniai: akmeniniai dirbiniai Juozo Gedmino iš Nirtaičių kapelių, pažymétini akmeniniai primityviai aptašyti iš akmens baravykai, širdys, paukštystės, avinėlis, vai-ko galva, duonos pagrandukas, sūris, arbūzas. Šalia aptašytų akmenų buvo suakmenėjusių daiktų pavyzdžiai ir šiaip keistos formos akmenys. Muziejelyje buvo daug jvairių zoologinių iškamšų. Paukščių skyriuje išstatytas 200–300 jvairių paukščių kiaušinių rinkinys. Jvairių peteliškių ir kitų smulkų bei stambų vabzdžių rinkinyje išsta-tyta apie 300–400 pavyzdžių”. Balys Buračas stebisi šios

ekspozicijos metalinių monetų rinkiniu, popierinių banknotų šūsnimis, pašto ženklais (jų apie 10 000). „Čia esama ir keletas senoviškų paveikslų.”

Kapmilžio vienkiemijoje Balys Buračas nufotografuoja archeologinius radinius: bronzinius smeigtukus, sagtis ir grandinėlę. „Rado mūrininkai kasdami žemę (molį) tvartui drėbtį. Seniau, apie 1904–1909 metus toje gyvenvietėje laukas vietomis buvo neariamas, nes negalėjo arti, kad visas didelis, bent 4–6 ha plotas, buvo išdėstytas vienas prie kito apskritimais lyg kokiais darželiais, „kapčiais” vadindavo, kuriuose buvo randami žalvario jvairių radiniai. Buvo ir žmonių kaulų, kartais ir monetų”.

3936 negatyve užfiksuotas buities vaizdelis „Ripkų muša”. Fotografas užsirašo: „Žaidžiama dviese ir daugiau. Riedantį skridinėlį kiekvienas stengiasi atmušti kuo toliau”. Prie armonikininko Brajinsko nuotraukos yra prierašas: „Muzikantas, baigęs kirsti rugius, sėdi prie rugių gubos ir groja vainiką pinančiomis rugių rinkėjoms, po to rugių rinkėjos neš pabaigtuvį vainiką namo, o muzikantas jas lydės maršą grodamas arba pritardamas rinkėjų dainai”.

PEOPLE NARRATE

Balys Buračas – the photographer
of his native land

Aleksandras ŠIDLIAUSKAS

The article provides a narrative about Balys Buračas (1897–1972), the prominent photographer, regional ethnographer and museum worker of the early 20th century and his ties with his homeland. The scenes of country life, ethnic heritage, people's everyday life and their customs in the ancient Lithuanian countryside and folk art are reflected in his photographs. By hundreds of the photos of Balys Buračas the mode of living and the world conception of the countrymen of the rural district of Šiaulėnai are presented.

